

Vilém Mathesius

**Čeština a obecný
jazykozpyt**

Verlag Otto Sagner München · Berlin · Washington D.C.

Digitalisiert im Rahmen der Kooperation mit dem DFG-Projekt „Digi20“ der Bayerischen Staatsbibliothek, München. OCR-Bearbeitung und Erstellung des eBooks durch den Verlag Otto Sagner:

<http://verlag.kubon-sagner.de>

© bei Verlag Otto Sagner. Eine Verwertung oder Weitergabe der Texte und Abbildungen, insbesondere durch Vervielfältigung, ist ohne vorherige schriftliche Genehmigung des Verlages unzulässig.

«Verlag Otto Sagner» ist ein Imprint der Kubon & Sagner GmbH

SPECIMINA PHILOLOGIAE SLAVICAE

Herausgegeben von
Olexa Horbatsch und Gerd Freidhof

Band 22

MATERIALIEN ZUM CURRICULUM DER
WEST- UND SÜDSLAWISCHEN LINGUISTIK

Nr. 1

VILÉM MATHESIUS

ČEŠTINA A OBECNÝ JAZYKOZPYT

Prag 1947

(Teilnachdruck mit neuem Anhang)

FRANKFURT AM MAIN

1979

Auslieferung:

KUBON & SAGNER, München

Z 74. 772 (22)

Bayerische
Staatsbibliothek
München

ISBN 3-87690-169-3

Copyright by Verlag Otto Sagner, München 1979
Abteilung der Firma Kubon und Sagner, München.
Druck: Erich Mauersberger, 3550 Marburg/Lahn.

D 79/3631

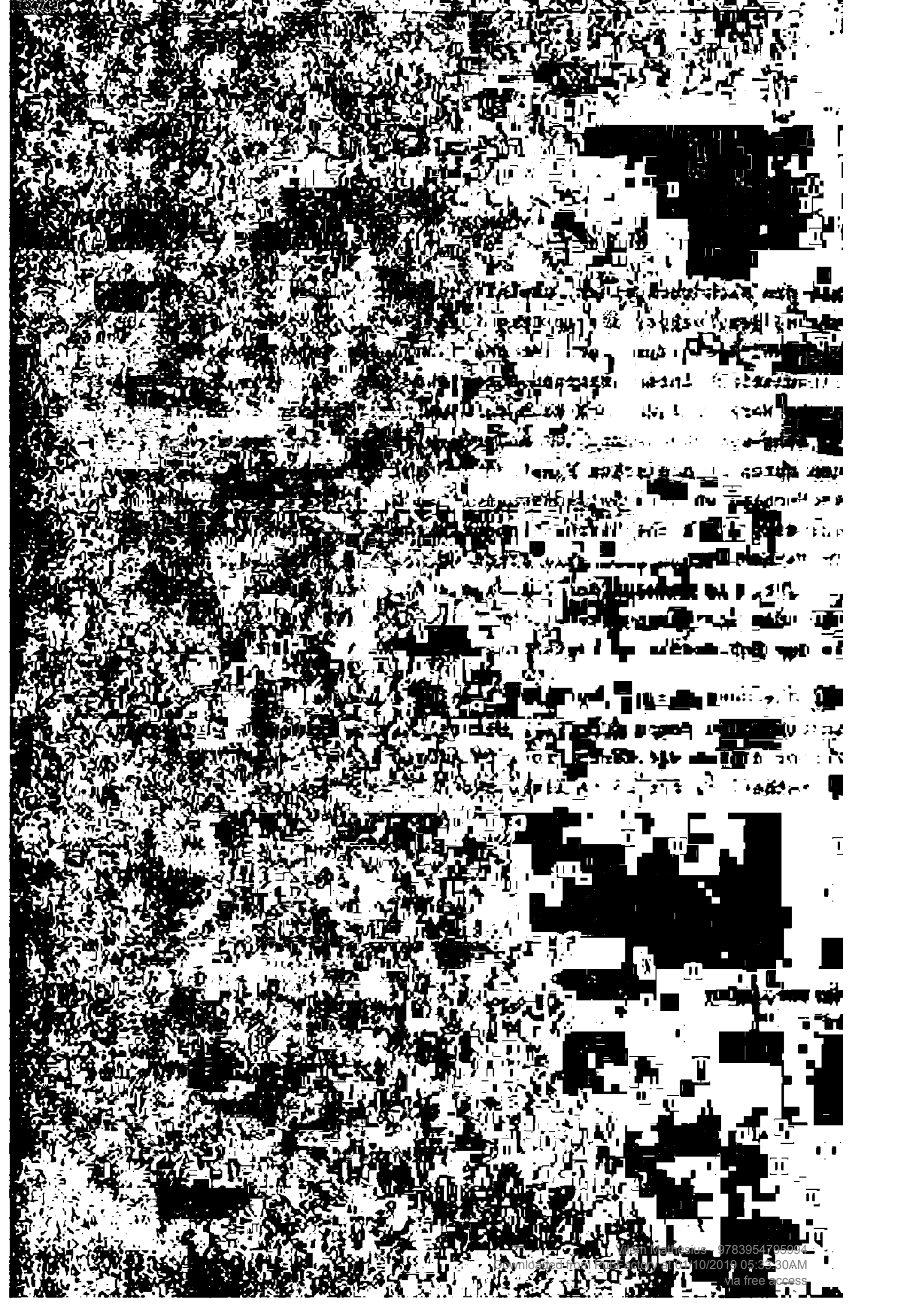
VORWORT

Mit dem Nachdruck einer Auswahl aus V. Mathesius' *Čeština a obecný jazykozpyt*, das in Prag 1947 postum erschien, verbinden wir zwei Ziele. Zum einen ist das auch heute immer noch für den linguistisch interessierten Bohemisten und Slavisten unentbehrliche Werk antiquarisch kaum zu erhalten. Ein Nachdruck ist also sehr wünschenswert. Zum anderen bietet dieser Sammelband einen guten methodischen Einstieg in zahlreiche Probleme der tschechischen Sprachwissenschaft. Die Grundbegriffe der Linguistik, die tschechische Elementargrammatik und Lesekenntnisse im Tschechischen sind allerdings notwendige Voraussetzungen hierfür. Die Auswahl der Beiträge erfolgte in erster Linie nach dem Gesichtspunkt, welche Texte sich für Veranstaltungen in der Bohemistik am besten eignen.

Für die Genehmigung für diese Ausgabe danken wir sehr herzlich, insbesondere Herrn MUDr V.J. Mathesius, dem Sohn des Verfassers. Ferner danken wir Herrn Prof. Dr. Josef Vachek, dem Schüler von V. Mathesius, für seine liebenswürdige Mitarbeit.

Marburg/Lahn
1979

Gerd Freidhof
Bernd Scholz

INHALT

1. V. MATHESIUS: ČEŠTINA A OBECNÝ JAZYKOZPYT (Auswahl) . . .	5
Slovo úvodem	7
Kam jsme dospěli v jazykozpytu	9
Úvod do fonologického rozboru české zásoby slovní	19
Cizí slova se stanoviska synchronického	47
O konkurenci vidů v českém vyjadřování slovesném	61
Zesílení a zdůraznění jako jevy jazykové	69
O tak zvaném aktuálním členění	90
Vyjadřování pasivní perspektivy v české větě	99
Základní funkce českého pořádku slov	107
Rozpor mezi aktuálním členěním souvětí a jeho organic-	
kou stavbou	133
O potřebě stability ve spisovném jazyce	140
Problémy české kultury jazykové	161
Doslov	185
2. ANHANG	187
Vilém Mathesius stále živý (<i>Josef Vachek</i>)	187
Auswahlbibliographie zu V. Mathesius' Veröffentlichungen	
(<i>Gerd Freidhof und Bernd Scholz</i>).	195
Bibliographie der anderen postum veröffentlichten Werke	
von V. Mathesius (<i>Josef Vachek</i>)	199

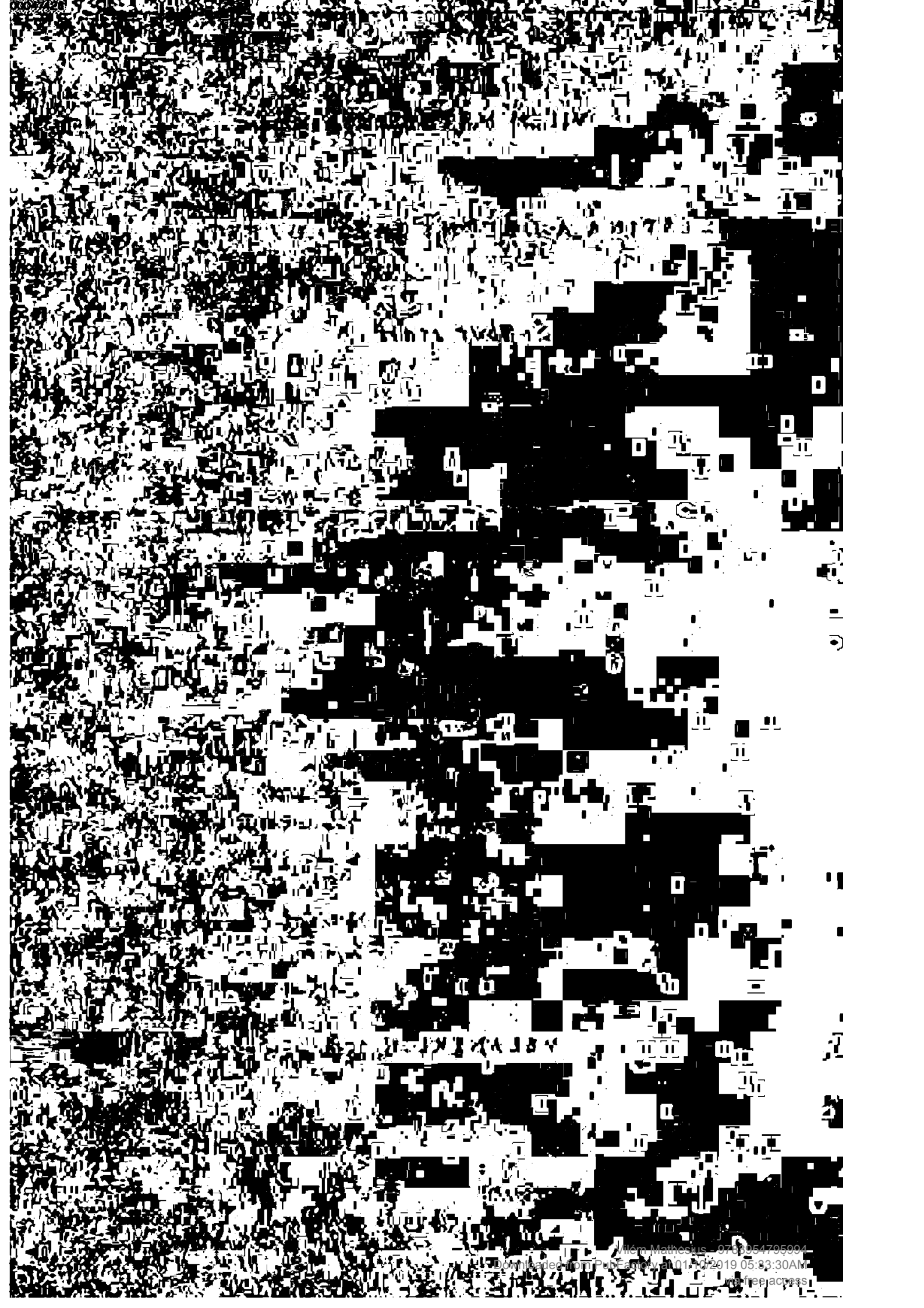
[The text in this section is extremely faint and illegible due to heavy noise and low contrast. It appears to be a multi-paragraph document.]

VILÉM MATHESIUS

· ČEŠTINA A OBECNÝ JAZYKOZPYT

Soubor statí

MELANTRICH

SLOVO ÚVODEM

Tento soubor statí byl sestaven tak, aby plnil dva úkoly, které se navzájem prostupují. Má jednak ukázat, jak se jeví některé stránky dnešní češtiny v širší souvislosti obecného jazykozpytu, jednak má myšlenky a problémy, které hýbou dnes obecným jazykozpytem, osvětlit na přístupém materiálu dnešní češtiny. Při výběru statí jsem nemyslel jen na zapracované odborníky, nýbrž také na širší kruhy interesovaných čtenářů a zejména na mladé hlavy, které se teprve počínají zapalovat theoretickým zájmem o podivuhodnou dílnu jazyka. Ze vzdálenosti let vidím, v jaké nevýhodě jsem byl při prvních krůčcích v jazykozpytu proti kamarádu přírodovědci, který již na vyšším gymnasiu četl pravidelně „Vesmír“ a poučoval se ze stěžejních děl českých geologů a zoologů. Mne tenkrát nikdo neupozornil ani na „Listy filologické“, ani na Gebaurovu „Historickou mluvnici“, a kdyby mne byl na ně někdo upozornil, nebyl bych v nich našel to, co jsem potřeboval. Přál bych si, aby v mých statích našli mladí zájemci o methodiku a problematiku jazykozpytu v plné míře oporu, kterou jsem já sám před více než čtyřiceti lety marně hledal. Připomínám ještě, že jsem své statí do této knihy nesebral jako dokumenty svého

vědeckého vývoje, nýbrž jako části živého celku a že jsem proto v nich, kde toho bylo třeba, provedl změny. Z toho důvodu neuvádím také u jednotlivých statí místo a rok prvního otištění.

V Kolině v říjnu 1941 a listopadu 1943

Vilém Mathesius

KAM JSME DOSPĚLI V JAZYKOZPYTU

V dějinách každé vědy jsou doby přechodů, které v současných pracovnících vzbuzují pocit znepokojující nejistoty. Je to tím, že v takových dobách slábne plodnost tradičních method a mizí víra v jejich spolehlivost. Množí se ovšem zároveň také pokusy usilující o to, aby byl nalezen nový základ pro další vědecké zkoumání, ale jistoty, že se to podařilo, se dosahuje teprve časem, protože jediný důkaz o správnosti nových method, kladné výsledky, se zpravidla dostavuje pomalu. Chceme-li se v takové přechodné době bezpečně orientovati, musíme pečlivě zjišťovat aktuální stav vědecké theorie i praxe.

V jazykozpytu se objevují všechny známky nové doby přechodu od počátku dvacátého století. To je skutečnost, jež nemůže ujít žádnému jazykozpytci, který opravdu přemýšlí o základních problémech své vědy. Když jsme dospěli k tomu přesvědčení, vnuká se nám ovšem otázka, zdali můžeme cítit v jazykozpytu už pod nohama novou půdu a zdali se tudíž doba přechodu, kterou jazykozpyt prožívá, blíží ke konci. Abychom na tuto otázku mohli odpovědět, pohlédněme na dnešní stav jazykozpytného bádání s perspektivy historické.

Nikdo nemůže popírat, že v devatenáctém století bylo středem práce jazykozpytné Německo. Nové myšlenky jazykozpytné tam docházely nejvíce ohlasu a nových method jazykozpytného bádání se tam užívalo s podivuhodnou soustavností. Jinde byli ovšem v té době také vynikající jazykozpytci, kteří si získali velikých zásluh o obecný rozvoj své vědy a kteří často svými průkopnickými myšlenkami razili nové cesty, ale nikde se jazykozpyt nevyvíjel v devatenáctém století tak organicky a v liniích tak souvislých jako v Německu. Právě proto lze na dějinách jazykozpytu v Německu nejlépe ukázat vývoj základních myšlenek, které určovaly postup jazykozpytného bádání v devatenáctém století, a ocenit aktuální význam method z nich vyplývajících.

V německém jazykozpytu existovala v devatenáctém století vedle sebe dvě různá stanoviska theoretická a methodická, opřená o dvoje různé pojetí úkolů, které má jazykozpyt řešit, a cest, které k tomuto řešení vedou. Jedno z těchto pojetí bylo historické a genetické. Skutečnost, že znalost sanskrtu pronikla koncem osmnáctého století do Evropy, přispěla mnoho k jeho vytvoření, ale nebyla jeho nutnou podmínkou. Pro německého zakladatele tohoto směru, *Franze Boppa*, byl sanskrt materiálem velmi důležitým, ale dánský vrstevník Boppův, *Erasmus Rask*, dospěl samostatně k stejným problémům a k stejným metodám, aniž se opíral o starou indičtinu. Oba tito zakladatelé srovnávacího jazykozpytu vycházejí z poznání, že jazyky indoevropské jsou si navzájem geneticky příbuzné, a z přesvědčení, že srovnáváním jejich nejstarších

tvary lze dospět k hlubšímu poznání gramatických faktů.

Bopp i Rask se zabývali tvaroslovím jazyků indoevropských a snažili se řešit jeho problémy methodou srovnávací. Ta měla u nich za úkol osvětliti gramatická fakta jednoho jazyka gramatickými fakty jazyka jiného, s prvním spřízněného. Další vývoj směru historického a genetického znamenal změnu po obou těchto stránkách. Srovnávací hláskosloví se stalo ústřední částí srovnávací mluvnice na místě srovnávacího tvarosloví a srovnávací metoda dostala nový úkol. Jazykozpytci se nespokojují již tím, aby srovnávací methodou vysvětlovali gramatická fakta jazyků navzájem příbuzných, nýbrž počínají doufat, že se jim touto cestou podaří zrekonstruovat neexistující tvary starší, které by mohly být považovány za společný pramen srovnávaných tvarů doložených. Toto vývojové období, jehož nejdůležitějším zástupcem jest August Schleicher, zdůraznilo tedy ve směru historicky srovnávacím jeho zaměření genetické, ba přímo paleontologické.

Vrcholný bod ve vývoji tohoto směru znamenala činnost školy mladogramatické. Nejdůležitější these této školy hlásala, že změny hláskové jsou řízeny zákony hláskoslovnými, z nichž každý působí v mezích daného jazyka a dané periody časové bez výjimky. Na základě této myšlenky se rozvinulo nové období bádání historicko-srovnávacího, jehož výsledky překvapovaly bohatstvím i přesností. Kdo potřebuje jména, nechť si vzpomene na Karla Brugmanna a na jeho rozsáhlé kompendium, v jehož dvou vydáních jsou soustředěny hlavní výtěžky mladogramatické práce.

To jsou ovšem věci obecně známé a připomínám je tu stručně z dvou zvláštních důvodů. Předně chci tak dospět k obecné charakteristice směru geneticky srovnávacího, neboť jeho základní myšlenka se objevila u mladogramatiků ve tvaru nejvyzrálejších a nejčistších. Methody srovnávací se tu užívá jen u jazyků příbuzných, a to jednak k tomu, aby vznik gramatických faktů jednoho jazyka vysvětlil gramatickými fakty jiného jazyka, s ním spřízněného, jednak k tomu, aby se srovnáváním nejstarších tvarů v jazycích vzájemně příbuzných dospělo k rekonstrukci jejich společného, hypotetického pramene. Zájem badatelů se soustřeďuje na historické hláskosloví a na historické tvarosloví, jež se pojímá jako aplikované hláskosloví. Studium historické se považuje za jedinou vědeckou metodu linguistické práce, a i když se studují živá nářečí, vidí se ve výsledcích hlavně podpora pro řešení problémů historických. Tu a tam sice někdo připomene, že jazyk je soustava znaků, ale přesto se studují napořád jen izolovaná fakta jazyková, protože metoda výlučně historická nedovoluje, aby se poznala důležitost jazykového systému. Isolace jednotlivých jevů jazykových znemožňuje také pochopit důležitou úlohu, kterou má v jazyku funkce. Tyto jednostranné tendence zůstaly ve škole mladogramatické bez oposice a bez vyvážení, neboť právě doba jejich úspěchů je charakterisována naprostým nezájmem o otázky obecného jazykozpytu.

Tyto zásady a tendence školy mladogramatické se setkávaly u linguistů od počátku dvacátého století s rostoucím odporem. Při snaze nahradit pojetí mladogramatické

jiným pojetím linguistickým nemůže však jít o pouhou stránku ideovou. Podal jsem výše stručnou charakteristiku směru mladogramatického také proto, abych ukázal, že může být nahrazen jenom takovým novým směrem jazykozpytným, který se mu alespoň vyrovná v plodnosti a přesnosti.

Majíce tuto nutnost dobře na paměti, obraťme se teď k druhému hlavnímu směru linguistickému, který můžeme sledovat v dějinách německého jazykozpytu v devatenáctém století. Tento směr se nevyvíjel tak organicky a v liniích tak souvislých jako směr genetický a historický, a proto se leckdy přehlíží nebo se naň úplně zapomíná. Příkladem toho může být knížka proslulého dánského jazykozpytce V. Thomsena, která vyšla v německém překladu r. 1927 v Halle s názvem *Geschichte der Sprachwissenschaft*. Vznik tohoto směru je těsně spjat se jménem *Wilhelma von Humboldt* a můžeme jej nazvat směrem analytickým. Nebudu se tu zabývat filosofickou stránkou díla Humboldtova a tím, co se často nazývá Humboldtovým mystickým systémem. Nám jde o problémy jazykozpytné a s této stránky jeví dílo Humboldtovo rysy, které jsou v příkrém rozporu s tím, co jsme poznali u směru genetického a historického. Humboldt se hodně zabýval tak zvanými jazyky primitivními a jeho cílem bylo prohloubiti samy obecné zásady linguistického zkoumání. Právě proto se málo zajímal o historický vývoj jazyků, které probádal, a srovnával různé jazyky se stanoviska čistě analytického, nestaraje se o jejich genetickou příbuznost. Myšlenka, že rozbírat jazyk znamená rozbírat činnost

(energeia) a nikoli dílo (ergon), mu sice usnadnila pochopit význam funkce v jazyku, ale zároveň ho sváděla přeceňovat stanovisko psychologické. Cítil živě zvláštní povahu každého jazyka a bystře dovedl odpozorovávat jeho zvláštnosti. Tím připravoval z dálky moderní linguisticou charakterologii, ale jasnost příslušných jazykozpytných problémů byla bohužel zatemňována jeho snahou odvozovat povahu jazyka z povahy národa, který jím mluví. Tím vším se stalo, že Wilhelm von Humboldt, který stojí s Franzem Boppem na prahu jazykozpytu devatenáctého století, nevypracoval metody dostatečně jasné a dostatečně přesné pro linguistiku synchronickou a funkční, třebaže hlavní její myšlenky jsou v jeho díle obsaženy. K dovršení všeho opakovaly se Humboldtovy metodické omyly i u jeho stoupenců až do počátku dvacátého století. Nalézáme je u H. Steinthala a jeho skupiny v druhé polovici devatenáctého století a u N. Fincka na konci století a na počátku století dvacátého. Proto ani dílo Steinthalovo ani dílo Finckovo se nestalo základem nové orientace jazykozpytné, ačkoli obojí dílo jeví rysy, které byly určeny, aby byly jejími charakteristickými znaky. Neboť i Steinthal a Finck s oblibou prozkoumávali jazyky neindoevropské a tím byli vedeni k analytickému srovnávání jazyků a k synchronickému jejich rozboru i k oceňování úlohy, kterou má v jazyku funkce.

Myšlenky směru analytického by se byly mohly stát ve vývoji jazykozpytu plodnými, kdyby je jejich autoři byli dovedli formulovat jasně a způsobem čistě linguistickým a odvodit z nich přesné metody badatelské. K tomu nedo-

šlo, a tak ani Steinthal ani Finck se nestali tvůrci nové lingvistiky, nýbrž zůstali jejími pouhými předchůdci.

Dospěli jsme na místo, kde je třeba se porozhlédnout po situaci jazykozpytu i mimo Německo. Jest třeba předeslat konstatovat, že kromě obou hlavních směrů jazykozpytných, které jsme sledovali v Německu v devatenáctém století, směru boppovského a směru humboldtovského, bylo vždy v Německu i mimo Německo dost vynikajících jazykozpytců, kteří si ve věcech lingvistických uhájili proti převládajícímu směru stanovisko vlastní, nezávislé, a že různé příčiny takovou samostatnost lingvistického myšlení podporovaly. Tak se třeba ve fonetice, pracující synchronicky a užívající srovnávání analytického, naučil *Henry Sweet* postupovat stejným způsobem při vědeckém rozboru jazyka vůbec. Příznivá situace romanisty, pro něhož je pramen jazyků románských dán ve vulgární latině, a zkušenost ze zemí, v nichž na sebe narážejí jazyky různé povahy, umožnily *Hugovi Schuchardtovi*, aby si uhájil vlastní odchylné mínění i v době největšího rozkvětu školy mladogramatické. *Josefa Zubatého* vedl zase jemný umělecký smysl pro odstíny k oceňování i drobných faktů jazykových a k tomu, že pochyboval o mnoha věcech, které jiní jazykozpytci považovali za jisté. K těmto třem jménům bychom mohli přiřadit ještě mnoho jiných, zejména, kdybychom hledali zástupce nezávislého typu badatelského i mezi jazykozpytci, kteří na štěstí ještě žijí a pracují.

Všichni tito samostatně myslící lingvisté přispěli k tomu, že se situace lingvistiky v naší době jeví zralou pro nové

pojetí, které by jí umožnilo dopracovat se nových výsledků. Shledáváme u nich vzrůstající zájem o problémy obecného jazykozpytu, silnou nedůvěru k přílišné mechančnosti mladogramatického myšlení a živý smysl pro individuální charakter daného jazyka jako celku, což samo sebou vede k oslabení method čistě historických. Jsou to vesměs rysy, které jsou v neshodě s vyhraněným pojetím genetickým a přibližují se k pojetí, které jsem nazval analytickým. Přesto jsme zklamáni, když hledáme v díle těchto vynikajících linguistů spolehlivý základ pro novou periodu bádání jazykozpytného. Je to dílo bohaté správnými postřehy a podnětnými myšlenkami, ale není v něm (až na výjimky, o kterých hned promluvíme) pojetí, které by bylo dost přesné a dost produktivní, aby se mohlo stát nosným základem něčeho nového.

Výjimkou jsou dva linguisté, jeden z Evropy východní a druhý z Evropy západní, oba vynikající representanti toho, co jsme nazvali typem nezávislého badatele linguistického.

V překypujícím bohatství myšlenek, které nalézáme v jazykozpytném díle *Jeana Baudouina de Courtenay* (v nekrolog *Ščerbův* v *Izvěstijích po russ jaz.* III, 1930, str 311 n.), má vynikající úlohu idea funkce. Baudouin zdůraznil úlohu, kterou má v daném jazyce hláska a která není totožná s její povahou fysiologickou, a vytvořil pojem fonématu, jenž patří k základům moderní linguistiky. Nedospěl však k tomu, aby ze své průkopnické koncepce odvodil všechny důsledky pro linguistickou metodu a linguistický systém, neboť byl maten šálivým světlem psychologie a příliš váhy přikládal skutečnosti, že se řeč neustále proměňuje.

Co uniklo Baudouinovi, rozeznal jasně *Ferdinand de Saussure*. Tento proslulý lingvista švýcarský rozlišil v jazykozpytu přesně stanovisko diachronické (dynamické) a synchronické (statické) a jeho čin nemůže být ve svém dosahu metodickém oceněn dost vysoko. Ti, kteří jako Baudouin zdůrazňují ustavičné proměňování jevů jazykových, mají sice proti přesnému pojetí synchronie námitky, ale metodicky se bez něho neobejdeme, protože jinak nedostaneme fakta zkoumaného jazyka nikdy do jedné roviny. Rozpor mezi požadavkem rozboru synchronického a neustálou proměnlivostí řeči jsem se pokusil r. 1911 řešit teorií o potenciálnosti jevů jazykových, která vlastně předbíhá učení strukturální linguistiky o faktech jazykového systému a jejich různé realizaci v řeči. Lišení mezi stanoviskem diachronickým a synchronickým není však jediným přínosem de Saussurovým do nové linguistiky. Stanovisko synchronické mu také umožnilo, aby poznal, že prvky, existující v daném jazyku v dané době, tvoří systém, jehož členy jsou mezi sebou navzájem těsně poutány. Je přirozené, že ani Ferdinand de Saussure nedomyslel své pojetí až do konce a že nemůžeme souhlasit se vším, co je obsaženo v jeho slavném *Cours de linguistique générale*, vydaném r. 1916 po smrti učitelově jeho žáky. Avšak obě základní myšlenky de Saussurovy, požadavek synchronického rozboru jazyka a myšlenka jazykového systému, jazykové struktury, jsou spolu s ideou jazykové funkce, kterou Baudouin proklamoval už před de Saussurem, jistě základními opěrnými body pro budování nové linguistiky.

Tyto myšlenky jsou do značné míry protichůdné tomu, co je vlastní podstatou theorie a zejména praxe mladogramatické, ale mohou stejně dobře být základem přesného zkoumání linguistického. Jde právě také o tuto jejich badatelskou produktivnost, neboť historie směru Humboldtova v Německu ukazuje, že v linguistice, jako ostatně v žádné vědě, nestačí pro rozvoj bádání pouhé správné postřehy. Uspokojivých výsledků se v pronikavé analýsi složitých jevů jazykových dobuje toliko spoluprací četných badatelů, a taková spolupráce je možná jen tehdy, když se vytvoří theoretický a methodický základ, o který se mohou všichni v zásadě opírat. Právě tento společný základ theoretický a methodický učinil pojetí genetické badatelsky tak plodným. Stanovisko funkční a strukturální, založené na myšlenkách Baudouina de Courtenay a Ferdinanda de Saussure, je dnes jediné pojetí, které poskytuje jazykozpytu pro budoucnost takový plodný základ. Spojuje humboldtovskou svěžest postřehu a boppovskou přísnost a přesnost metodickou.

ÚVOD DO FONOLOGICKÉHO ROZBORU ČESKÉ ZÁSoby SLOVNÍ

I. Methoda fonologického rozboru, který si již vynutil důležité místo v moderním jazykozpytu, bude vyžadovati ještě mnoho přemýšlení a zkoušení, nežli se ustálí v dostatečné jemnosti a obsažnosti. Na problém fonologické charakteristiky bude zapotřebí útočit s několika stran. Je možno zkoumat fonologický systém daného jazyka v sestavě jeho členů a v jejich vzájemné závislosti, je však také možno zkoumat zásobu fonologických elementů jako funkční materiál a přihlížet k jeho konkrétnímu využití v zásobě slov nebo v proudu souvislé řeči. Výsledky těchto jednotlivých methodických postupů se budou navzájem doplňovat, potvrzovat nebo opravovat, a teprve z jejich kombinace vyplyne úplná fonologická charakteristika zkoumaného jazyka.

Charakteristika fonologická jako charakteristika lingvistická vůbec vyžaduje především metody synchronické a strukturálně komparační. V souhlase s tím se omezují v tomto pojednání zcela jen na kultivovanou češtinu dnešní v pečlivé výslovnosti a užívám za srovnávací materiál obecně známých neslovanských jazyků evropských, pře-

devším němčiny ve výslovnosti jihoněmecké. Do zkoumání zásoby slovní zahrnuji běžná slova až do čtyř hlásek včetně. Jmen vlastních do materiálu svého nezahrnuji a citoslovcím vyhrazuji místo zvláštní, protože jako slova zvukomalebná nebo emocionální mívají v struktuře fonologické své úchyly. Také se slovy zřetelně cizími, s češtinou ještě nesplynulými, zacházím jako se skupinou pro sebe. Jde mi o předběžné jasné stanovení nejdůležitějších rysů, jimiž se vyznačuje fonologická struktura české zásoby slovní, a doufám, že výsledky, k nimž dospívám, budou pozdějšími pracemi dostatečně doplněny, a pokud toho bude zapotřebí, také opraveny. Půjde především o to, aby byla prozkoumána fonologická struktura českých slov delších než čtyřhláskových a aby bylo provedeno také srovnání fonologické povahy dnešní češtiny s fonologickou povahou jiných současných jazyků slovanských.

II. Materiál fonologický záleží v základních prvcích fonologických, fonématech, t. j. v hláskách jednoduchých nebo složených, nadaných platnosti funkční, a v modifikujících kvalitách fonémat nebo fonématických řad jinak stejných, a proto v podvědomí jazykovém sdružovaných, které mají funkční platnost. Je zřejmé, že k fonémátům nenáleží hlásky, které pouze vystřídávají obvyklou hláskovou realizaci fonématu ve zvláštní situaci fonetické. Tak není v češtině zvláštním fonématem velární nasála α vedle nasály dentální n , znělá velára g vedle neznělé veláry k a znělá afrikáta $d\check{z}$ vedle odpovídající afrikáty neznělé \check{c} . Jsou to vesměs pouhé realizační varianty a nemají vlastního funkčního významu. Svízelnější

je otázka, pokud do fonologického systému daného jazyka je počítati hlásky v jazyce původně neobvyklé, ale zdomácnělé v něm do určité míry vlivem přijatých cizích slov. Velmi takovému zdomácnění pomáhá, když lze cizí fonéma ztotožnit s realizační variantou fonématu domácího, jak tomu je v češtině na příklad s hláskou *g* ve slovech přijatých odjinud. I tu však se dá obyčejně konstatovat, že hláska, o niž jde, není účastna fonologických rozdílů charakteristických pro domácí fonémata a že tudíž k fonologickému systému jazyka přijímajícího nepatří. Změna *k* v *g*, především v sousedství likvid, která nastává v lidové češtině s velkou pravidelností ve slovech cizích, ale jenom v nich (na př. ve slovech *krém, cirkus, bicvkl, balkon, plakát*), kdežto ve slovech domácích zůstává *k* mimo assimilaci větnou ve všech případech až na výslovnost slov *kdo, kde, kdy* čistou tenuí, ukazuje ostatně zřejmě, že existuje jakési povědomí rozdílu mezi elementy domácími a cizími. (Srovnej s uvedenými slovy cizími výslovnost těchto slov domácích, stavěných zcela obdobně: *krev, pířko, vynikl, pářka, plakat!*) Slova dlouho už v jazyce zdomácnělá neliší se ovšem již svými fonologickými prvky na první pohled od slov, která jsou jazyku vlastní, ale lišívají se někdy stále ještě neobvyklými skupinami fonémat. Zvláštními skupinami fonémat se z fonologických zvyklostí v daném jazyce obecně platných také leckdy, jak bylo již výše poznamenáno, vymykají citoslovce.

III. Základní elementy fonologické se dělí v sonanty a konsonanty. Pro nás jsou členové těchto skupin materiálem, z něhož se skládají slova, a proto se budeme přede-

vším ptát po jejich strukturální povaze. Sonanty rozumíme základní elementy se schopností slabikotvornou, konsonanty pak základní elementy bez takové schopnosti. V češtině nalézáme mezi základními elementy třináct sonantů, a to devět jednoduchých samohlásek: *a, e, i, o, u* a jejich korespondující délky (až na dlouhé *o*), jednu dvojhlásku: *ou*, a tři sonantní konsonanty: *r, l, m* a čtyřadvacet konsonantů, mezi nimiž je dvaadvacet souhlásek jednoduchých: *b, d, ḍ, f, h, ch, j, k, l, m, n, ň, p, r, ř, s, š, t, ṭ, v, z, ž*, a dvě souhlásky složené: *c, č*. Tautosylabické skupiny *aj, ej, ij, oj, uj*, které někteří fonetici řadí mezi české dvojhlásky, nejsou skutečnými dvojhláskami, nýbrž jen náhodným seskupením samohlásky s konsonantem *j*. Je to vidět z toho, že se toto tautosylabické seskupení hned dělí mezi dvě slabiky, jakmile po konsonantu *j* následuje samohláska, a mimo to svědčí proti dvojhláskové povaze těchto skupin silně konsonantický ráz druhého jejich členu. Rozpadání tautosylabických skupin shora uvedených v členy heterosylabické ukazují třeba tyto dvojice slov: *Táj - ný: ta-jí, vúdej - ný: výde-je, pij - me: pi-jeme, zbroj - ní: zbro-jí, buj - ný: bu-jí*.

Jak je patrné, je v české zásobě fonématických živel sonantický a živel konsonantický (v našem pojetí) k sobě navzájem v poměru 54 : 100. Povážíme-li, že pro němčinu nalézáme jedenadvacet sonantů a dvaadvacet konsonantů, tedy poměr 96 : 100, pro angličtinu dvacet sonantů a čtyřadvacet konsonantů, tedy poměr 83 : 100, a pro francouzštinu sedmnáct sonantů a devatenáct konsonantů, tedy poměr 89 : 100, je zcela zřejmé, že v české zásobě fonématických

charakteristická veliká převaha živelů konsonantických nad živly sonantickými. V oblasti sonantické sblíží češtinu s němčinou existence sonantních konsonantů, při čemž ovšem má čeština zvláštnost, že se v ní sonantické *r* a *l* objevuje i pod přízvukem. K francouzštině se čeština zase blíží tím, že elementy vokalické jsou v ní až na malý zbytek jednoduché samohlásky, kdežto němčina i angličtina se vyznačují v oblasti vokalické větším počtem klesavých dvojhlasek. Platí to zejména o angličtině. Při tom dlužno ještě připomenout, že česká dvojhlaska *ou* je dvojhlaska skládaná, v níž se druzí k sobě dva zřetelné elementy vokalické, kdežto dvojhlasiky německé a anglické jsou dvojhlasiky klouzavé, při nichž je zřetelný jen první vokalický element, kdežto druhý je toliko naznačen artikulačním pohybem. Je tedy vokalický systém český poměrně chudý, ale ve své chudosti velmi výrazný, protože se až na jednu dvojhlasiku a to ještě typu skládaného, omezuje na pět základních samohláskových typů.

Povaha zásoby živelů konsonantických ve zkoumaných jazycích je stejnoměrnější, ale přece staví češtinu s angličtinou a němčinou do jistého kontrastu proti francouzštině. Všech devatenáct konsonantických elementů francouzských jsou totiž souhlásky jednoduché, kdežto mezi čtyřiceti českými jsou dvě souhlásky složené, afrikáty, a rovněž mezi čtyřiceti anglickými dvě, a mezi dvaceti německými tři. Poměrný počet konsonantických elementů byl vzat v úvahu již při výkladu o sonantech a k podrobnější charakteristice konsonantické zásoby v jednotlivých jazycích se naskytne příležitost později.

IV. Z modifikujících elementů fonologických je pro češtinu nejprůznačnější kvantita samohlásek. Především se všechny samohlásky české až na *o* vyskytují v dvojicích krátká — dlouhá, a i v dvojici *o—ó*, kde se v minulosti rozdíl kvantitativní proměnil v rozdíl kvalitativní, restituovala do jisté míry přejatá slova cizí existenci rozdílu kvantitativního. Dosvědčují to tyto příklady: *chor — chór*, *borový — bórový*. Mimo to jsou v češtině rozdíly kvantitativní stejně důležité v slabikách přízvučných jako v slabikách nepřízvučných. Jedině tím mohou vznikat dvojice a řady, jako jsou na příklad tyto: *dráha — drahá*, *námaha — namáhá*, *kaly* (pl. od *kal*) — *káli (se)* (od *káti se*) — *káli* (od *kaliti*) — *kálí* (od sl. *káleti*), *myli — míli — milý — mýlí* n. *míli*. Konečně se sluší všimnouti si toho, jak hluboce zasahují v češtině rozdíly kvantitativní do rozdílů významových. Rozdíl mezi krátkou a dlouhou samohláskou není v češtině jen prostředkem k prostému lexikálnímu rozlišování slov jinak zcela různých, jako na příklad v dvojici *ráda* a *rada*, nýbrž slouží i k rozlišování formativnímu, t. j. k rozlišování mezi dvojitým tvořením od téhož základu, jako na příklad v dvojici *honicí* a *honící*, a k rozlišování morfologickému, t. j. k rozlišování mezi různými tvary téhož slova, jako na příklad v těchto dvojicích: *bosa — bosá*, *vřele — vřelé*, *poli — polí*, *píli — píli*, *uši — uši*, *roku — rokú*, *domu — domů*. Kvantitativní rozdíl *o—ó*, restituovaný přijetím cizích slov, se v těchto dvou posledních funkcích nevyskytuje.

V jazycích, které jsme přibrali za materiál srovnávací, nemají rozdíly v kvantitě samohlásek nikde ani zdaleka tak

veliký význam jako v češtině. Do nejpříkřejšího kontrastu k češtině se z nich staví francouzština, neboť v té se rozdíl kvantitativní ve významu funkčním objevuje zřetelněji jen u jedné z jejích četných samohlásek (*e*), a to jen v neveliké řadě slov (viz Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, str. 83). Vždycky při tom jde o rozlišování lexikální: *maître* — *metre*. Němčina i angličtina užívají kvantitativní samohlásek ve funkčním významu více než francouzština, ale přece v míře daleko menší než čeština. U obou těchto jazyků jsou rozdíly takové omezeny jen na slabiky přízvučné, což je rozdíl velmi podstatný, a týkají se u němčiny sice všech sedmi samohlásek, které se vyskytují pod přízvukem, ale užívá se jich v míře mnohem menší než v češtině, kdežto v angličtině se dá o něčem takovém mluvit jen u tří samohlásek z jejího bohatého vokálního systému, totiž u *i*, *u* a *o*. Mimo to je vůbec sporné, můžeme-li i tu v angličtině, alespoň v kultivované výslovnosti jihoanglické, mluvit o skutečných rozdílech kvantitativních v našem slova smyslu, neboť rozdíly, které se tak označují, jsou vždycky provázeny také značnými nestejnostmi kvalitativními a vedle toho je kvantita samohlásek ve výslovnosti anglické do velké míry určována nikoli toliko základní povahou fonématu, nýbrž také vlivem fonetického sousedství. Konečně jest uvést, že ani němčina ani angličtina nejdou dnes ve využití rozdílů kvantitativních za rozlišování prostě lexikální. Staré rozdíly kvantitativní, které měly kdysi v angličtině také funkci rozlišování morfologického, existují v jazyce dnešním jen v promítnutí kvalitativním (na př. *meet* — *met*). I takové promítnutím vzniklé relace je nutno

pro úplnost fonologické charakteristiky konstatovati, třebaže jejich vlastní význam vynikne teprve spojením zkoumání fonologického s kmenoslovným a morfologickým. V češtině takové relace vzniklé promítnutím původních rozdílů kvantitativních jsou *o — ů* (*postní — půst*), *u — ou* (*pluh — ploužiti se*), *e, ě — í* (*květ — kvítek*).

Rozdíl v kvantitě samohlásek je pro češtinu funkčně platnou modifikací fonémát jinak totožných. U modifikujících elementů, o nichž bude promluveno dále, bude situace potud jiná, že u nich půjde nikoli o měnící se aspekt fonémát sobě tak blízkých, že téměř splývají, nýbrž spíše o funkčně platný rozdíl mezi fonématy tak sobě podobnými, že se v povědomí jazykovém sdružují v spojitě dvojice. Prvním z těchto dalších modifikujících elementů v češtině je rozdíl mezi souhláskami, jimž se říká tvrdé a měkké. Že se tento rozdíl skutečně cítí jako modifikující element rozlišující spojitě dvojice, je vidět z toho, že se v písmě označuje nepřítomností a přítomností pouhého diakritického znaménka, kličky. Nejde při tom o skutečnou palatalisaci, s níž se setkáváme v některých jiných jazycích slovanských, o měkčení podnebné, které záleží ve zvláštní poloze jazyka ve směru horizontálním, nýbrž o měkčení jazyčné, jehož podstatou je zvláštní poloha jazyka ve směru vertikálním, větší prohloubení jeho plochy. Toto jazyčné měkčení postihuje v češtině dvě řady souhlásek, řadu zubnou, *t-ṭ, d-ḍ, n-ṇ* a k řadě zubné přidruženou dvojici *r-ř*, a řadu sykavkovou, *s-š, c-č, ž-ẓ̌*. Měkčení v obou těchto souhláskových řadách má v češtině velký funkční význam, neboť slouží k rozlišování nejen lexikálnímu, nýbrž také

morfologickému a někdy i k rozlišování formativnímu. Uvedu nejdříve příklady pro řadu zubnou. Měkčení s platností rozlišování lexikálního ukazují tyto dvojice: *síty* — *síti*, *dýky* — *diky*, *lany* — *lani*, *rýpou* — *řípou*. Měkčení s platností formativní lze vidět v těchto příkladech: *letný* — *letní*, *raný* — *ranní*, *berný* — *berní*, *obecný* — *obecní*. Pro řadu sykavkovou jsem našel jen příklady funkční platnosti změkčování v oblasti lexikální a morfologické. Pro první typ uvádím tyto dvojice: *dust* — *duši*, *dráže* — *dráže*, *cepy* — *čepy*, pro typ druhý zase tyto: *kněze* — *kněže*, *otce* — *otče*, *chlapce* — *chlapče*. Jak je vidět, zdá se měkčení v řadě zubné v češtině zjevem důležitějším nežli měkčení v řadě sykavkové. V jazycích, kterých v tomto pojednání užíváme za materiál srovnávací, se nevyskytá jazyčné měkčení souhlásek jako element modifikující ve vlastním slova smyslu. Máme v nich vlastně jen dvojice sykavkové a to ještě ve srovnání s češtinou v menším rozsahu a v omezenější platnosti funkční. V němčině nalézáme dvojici *s-š* pouze zdánlivě (*sieben* — *schieben*), neboť se ruší všude tam, kde se místo počátečního *s* vyslovuje hláska blízká zvukovým efektem českému *ʒ*. V angličtině se dvojice *s-š* uchovává čistě (*save* — *shave*) a můžeme se tam setkat i s dvojicí *ʒ-ž*, jenže ta nemá vůbec rozlišovací platnost. Francouzština má čistě rozlišené dvojice *s-š*, *ʒ-ž*, *n-ň*, ale jejich rozlišovací funkce je omezena zcela na rozlišování lexikální a to jen v malém počtu případů (*aneau* — *agneau*).

Jestliže při rozdílu v kvantitě samohlásek a v jazyčné měkkosti souhlásek čeština předčí funkčním využitím ja-

zyky, které s ní srovnáváme, ustupuje při dalším modifikujícím elementu, s nímž se v ní setkáváme, při rozdílu ve znělosti souhlásek, proti nim na místo zadnější. Póly ve funkčním významu tohoto rozdílu představují nám mezi jazyky, k nimž přihlížíme, s jedné strany francouzština s angličtinou a se strany druhé němčina. Ve francouzštině a v angličtině je rozdíl ve znělosti souhlásek stejně důležitý na počátku slova jako na jeho konci nebo uprostřed a týká se v angličtině sedmi párů souhlásek a ve francouzštině šesti párů. Mimo to jde v obou jazycích funkční využití tohoto rozdílu nad rozlišování lexikální, zejména v angličtině bohatě zastoupené, k rozlišování formativnímu (na př. angl. *advice* — *advise* atp.) a morfologickému (na př. angl. *build* — *built* atp., franc. *vif* — *vive* atp.). V němčině naproti tomu je funkční rozdíl v znělosti souhlásek nebo ten rozdíl, který jej v německé výslovnosti zastupuje, na konci slova zcela eliminován a na počátku slova je nepatrný. Při *s-z* úplně mizí a pouze při dvojici *f-v* vystupuje zřetelně (na př. *Vieh* — *wie*). Uprostřed slova je jeho význam také neveliký, neboť se omezuje toliko na tři dvojice s příklady nečetnými. Přitom jde vždy jen o rozlišování čistě lexikální, jak ukazují tyto příklady: *reissen* — *reisen*, *tote* — *Tode*, *Raupe* — *raube*. Čeština tu stojí asi uprostřed mezi oběma uvedenými póly. Ani v ní není funkčního rozdílu ve znělosti souhlásek na konci slov a ani v ní nejde využití existujících rozdílů za meze rozlišování lexikálního. Zato však se rozdíl ve znělosti týká v češtině — počítáme-li sem i nezcela přesnou korespondenci *h-ch* — plných sedmi dvojic, je doložen četnými

příklady a je stejně jasný na počátku slova jako uprostřed.

Ostatní modifikující elementy, které se dají konstatovati v jazycích přibíraných k srovnávání, se češtiny netýkají a mají proto pro charakteristiku její fonologické struktury význam jenom negativní. Je to předně rozdíl mezi plností a redukovanosť samohlásek, který vystupuje zřetelně zejména v angličtině, a to v různém znění adjektivního a slovesného suffixu *-ate* i ve funkci rozlišovacího momentu formativního. V němčině je jako činitel funkční zastoupen tento rozdíl slabě, francouzština ho dnes stejně nezná jako čeština. Pro češtinu je vůbec charakteristické, že se vokální systém slabik přízvučných v ní nijak neliší od vokálního systému slabik nepřízvučných. To je rys velmi charakteristický, jenž jasně vyniká na pozadí takových jazyků, jako je angličtina a němčina. Ve spojení s rozdílem v plnosti žvlu samohláskového se objevuje v angličtině jako moment formativně rozlišující i rozdíl v místě přízvuku, a to ve skupině slov, která jsou místem přízvuku charakterisována buď jako výrazy substantivní nebo jako výrazy slovesné. Tak na příklad slovo *prefix* v platnosti slovesné má přízvuk na druhé slabice, kdežto v platnosti podstatného jména na slabice první, a podle toho se též řídí výslovnost vokálního žvlu obou slabik, zejména slabiky první. S obdobným omezením na skupinu prefigovaných sloves s prefixem pevným nebo odlučitelným má místo přízvuku funkční platnost i v němčině. Sloveso *durchbrechen* může být na příklad přízvuk na předponě, jež je pak odlučitelná, nebo na kmeni slovesném, což znamená, že se předpona neodlučuje, a v každém z obou případů má

také jiný význam. Francouzština a čeština tohoto modifikujícího elementu neznají. Ve francouzštině se posléze objevuje ve funkci elementu modifikujícího schopnost nebo neschopnost slova počínajícího se samohláskou vázati se s koncovou souhláskou slova předcházejícího: *les êtres — les hêtres, les auteurs — les hauteurs*. Toho není v žádném z jazyků, o které nám jde. V češtině se mohou zase vyskytnouti případy, kde se jako modifikující element jeví užití nebo neužití hlasivkové explosivy, rázu, jak je tomu na příklad ve dvojici *sužovati = týrati* a *s'uzovati = činiti užším* a v příbuzné dvojici *soužit — s'oužit*. Význam tohoto modifikujícího elementu v češtině je ovšem nepatrný a nijak se nemůže měřit s úlohou, kterou má ráz na příklad v dánštině. Jde při něm jenom o úkaz sporadický.

V. V předešlých dvou kapitolách byl podán srovnávací přehled fonologických elementů, které jsou k dispozici v dnešní kultivované češtině. Bylo však již připomenuto, že fonologický inventář je možno zkoumati také se stanoviska tvoření slov a morfologie a ptáti se, jakých fonologických prostředků se v tom kterém jazyce užívá k rozlišování formací a tvarů. Nemá-li být fonologická charakteristika novočeské zásoby slovní kusá, je třeba odpověděti stručně i na tuto otázku.

Obecně se může říci, že k rozlišování slovních formací a slovních tvarů slouží buď obměna fonologických elementů slova beze změny jeho hláskového rozsahu nebo pouhá změna jeho hláskového rozsahu přidáním nebo ubráním hlásek, nebo konečně kombinace obojího postupu. Fonologického systému se přímo týká ovšem jen

obměňování typu prvního nebo účast takového obměňování v typu třetím. Měnění fonologické stavby slova beze změny hláskového rozsahu se zase může týkat buď base slovní nebo částí akcesorních, zejména přípon, a může být prováděno obměnou elementů základních nebo modifikujících nebo kombinací takových obměn. Užijeme-li těchto zásad při moderní angličtině, vidíme, že se v ní vyskytují z typů povahy fonologické téměř jen obměny slovní base, a to především plné obměny kmenové samohlásky (u sloves: *drink, drank, drunk*; u substantiv: *foot, feet*) nebo starší rozdíl kvantitativní promítnutý v kvalitativní rozdíl (*meet, met*). Obojí obměna se spojuje také se změnou rozsahu hláskového (u sloves: *keep, kept*; u substantiv: *brother, brethren*). Obměňování fonologických elementů v částech akcesorních najdeme v angličtině jen v mezích velmi úzkých a týká se pouze příponových souhlásek (*looks — looked; loves — loved*). Vedle toho slouží v angličtině, jak již bylo řečeno, k rozlišování formativnímu také změna plnosti samohláskového elementu (suffix *-ate* v platnosti nominální a slovesné), změna v místě přízvuku (*prefix* jako substantivum a jako sloveso) a změna ve znělosti souhlásek (*advice — advise*). Změna v znělosti, týkající se vždy v takovém významu jen konce slovní base, se uplatňuje také v systému morfologickém (*build — built*). Ve francouzštině naproti tomu plná změna fonématu samohláskového zasahuje především části akcesorní (*aimons, aimez, aimais, aimez, aimant, rompons, rompez, rompais, rompis, rompu, rompent*), a i tam, kde jde opravdu o plnou změnu samohláskového fonématu náležejícího k slovní

basi, jak se to čistě jeví na příklad ve dvojici *il fait — il fit*, nabývá tato obměna často rázu obměny týkající se části akcesorní a je zhusta kombinována se změnou hláskového rozsahu (*animal — animau, beaux — belle*). Z elementů modifikujících se uplatňuje v této souvislosti zejména rozdíl ve znělosti souhlásek na konci slovní base (*vif — vive*). Všimněme si, že všechny příklady uvedené z francouzštiny se týkaly rozdílů s platností morfologickou. Němčina stojí ovšem blízko angličtiny, ale zcela se s ní nekryje. I v ní je zjevem velmi důležitým plné obměňování samohláskového elementu slovní base a má přitom platnost morfologickou i formativní (*trinken — tranken — trünken — tränken; fallen — fällen; Tochter — Töchter*), ale i v částech akcesorních se vyskytují změny, které lze vykládat jako obměnu žvlů sonantních (na př. *Affe — Affen; trinke — trinken; Geiste — Geister*) a také změna v slovní basi častěji nežli v angličtině vystupuje jako pouhý zjev provázející změnu v rozsahu hláskovém (*Kraft — Kräfte; Bad — Bäder*). Z elementů modifikujících se tu sporadicky uplatňuje pohyb přízvuku (*durchbrechen — durchbréchen*). Čeština ještě předčí francouzštinu v tom, jak vydatně užívá prostého obměňování fonologických elementů v částech akcesorních k rozlišování morfologickému, a to ať jde o slovesa (na př. *nesu, nese, nesou, nesa, nesl*) nebo o substantiva (na př. *střela, střely, střele, střelu, střelo, střelou*). Plná obměna fonologického elementu v slovní basi zřídka stojí v češtině sama o sobě, na př. při rozlišování slovesného vidu ve dvojicích *pouštěn — puštěn, střelí — střílí*. Častěji bývá průvodním zjevem obměn

jiných, na př. *Jana — Jene, vede — vodi, pustí — pouští, hodí — hází, kuň — koně*. Z elementů modifikujících se v češtině velmi vydatně uplatňuje rozdíl v kvantitě samohlásek, a to v částech akcesorních zpravidla jako zjev samostatný (na př. *píši — piší, bosa — bosá*; promítnuté *nesu — nesou, rybu — rybou*), kdežto v slovní basi — až na malé výjimky (na př. *promyšlen — promýšlen*) — téměř výhradně jako zjev pouze průvodní (na př. *brána — branou, síla — silou, drahé — drážě, pomyslí — pomýšlí, zasadí — zasází*). Vedle kvantity samohlásek se objevuje jako rozlišující element formativní nebo morfologický v češtině ještě jazyčné měkčení souhlásek. To se týká ovšem base slovní, ale jen jejího konce, takže tato změna není ostře odlišena od obměn části koncové (*katv — kati, který — kteří, kněze — kněže* a jiné příklady uvedené v kapitole dřívější). Pro úplnost sluší podotknouti, že v češtině mají značný morfologický a někdy i formativní význam korespondence založené na promítnutém dávném rozdílu měkkosti, na př. *hochy — hoši, vrahy — vrazi, býky — býci*. Stejně jako se promítnutými starými rozdíly kvantitativními vytvořily vedle aktuálních dvojic délkových, jako *e-é, a-á, u-ú*, i vztahy postranní, jako jsou korespondence *e-í (ej), o-ů, u-ou*, tak se promítnutím rozdílů založených na staré palatalisaci vytvořily vedle aktuálních dvojic rozlišených jazyčným měkčením jako *t-t', r-r', z-z'* i dvojice postranní jako *k-c, č; h (ch)-z, ž; ch-š*. Tím se v češtině rozmnožuje značně počet možných obměn, jehož se pak využívá k obměnovým kombinacím. Existence takových obměnových kombinací, ať jde o obměnové kom-

binace beze změny rozsahu hláskového nebo o kombinaci jakékoli obměny se změnou hláskového rozsahu, je pro češtinu ve srovnání s jazyky toho typu, který reprezentuje angličtina a francouzština, stejně charakteristická jako ve srovnání s jazyky typu angličtiny a němčiny soustředění významově důležitých obměn fonologických na příponu nebo na konec slovní base.

VI. Vlastní naše zkoumání slovní struktury české, to jest způsobu, jak se fonémata v českých slovech skládají, bylo, jak jsme uvedli již v odstavcích úvodních, omezeno na slova nejvýše čtyřhlásková a srovnávacím materiálem při tom byla jenom němčina. Vedle toho dlužno připomenouti, že z různých stejnorozměrných tvarů téhož slova byl v počet brán vždy jen tvar jeden, šlo-li o pouhou obměnu koncovkovou beze změny slovní base. Tak tvary *ryba, ryby, rybu, rybou* nebo *vedu, vede, veda, vedou, vedl* byly mezi čtyřhláskovými slovy českými počítány pouze za jednu jednotku. Každá změna slovní base provázející obměnu koncovkovou byla počítána za novou jednotku, na př. *ruce* proti *ruka* atd., *peče* proti *peku* atd. Tato zásada byla zachovávána stejně při slovech českých jako při slovech německých, jenže se ovšem uplatňovala vydatněji při rozboru české zásoby slovní, protože v ní, jak bylo již konstatováno, obměňování koncovkové je zjevem častějším nežli v německé zásobě slovní. Protože jde v této studii o pouhý úvod do fonologického rozboru české zásoby slovní, uvádím z výsledků svého zkoumání toliko výsledky nejdůležitější, a to v číslech zaokrouhlených, tedy přibližných.

Z obecné povahy našeho materiálu jest si všimnout především podílu, který v něm mají slova jednoslabičná. Celkem je v probíraném materiálu poměr slov jednoslabičných a slov dvouslabičných v češtině i v němčině asi stejný, jak ukazuje skutečnost, že nejprostší typ monosylab, t. j. typy složené z jedné souhlásky a jedné samohlásky v pořadu buď vokál — konsonant nebo konsonant — vokál, je v obou jazycích zastoupen přibližně sedmdesáti slovy. To je ovšem počet poměrně malý ve srovnání s francouzštinou a angličtinou, v nichž je takových monosylab ke dvěma stům. Ptáme-li se, jaký vztah mají k počtu monosylab v tom a onom jazyku poměry morfologické, shledáváme, že nejnápadnější rozdíl je tu mezi češtinou a němčinou v deklinaci substantiv, kde čeština ve dvou případech, u typů *ryba : ryb* a *město : měst*, užívá prostředku německé deklinaci zcela cizího, t. j. redukce v hláskovém rozsahu substantiva, kterou se mění ze slova dvojslabičného v slovo jednoslabičné. U adjektiv je výhoda spíše na straně němčiny, protože predikativní tvar jednoslabičných adjektiv platí v ní pro všechny tři rody i pro obě čísla a je vedle toho shodný s adverbium (*schön*), kdežto nominální tvar jednoslabičných adjektiv českých platí jen pro mužský rod singuláru (*bos, rád*). U sloves jsou jednoslabičné imperativy a jednoslabičná preterita na obou stranách (*ber : nimm, bral : nahm*), pouze v pasivním participiu můžeme nalézt výhodu pro češtinu (*brán, vzat : genommen*). Značný sklon k jednoslabičnosti je u angličtiny a francouzštiny podporován ústupem tvarů syntetických ve prospěch deklinace a konjugace analytické a u angličtiny mimo to také

tím, že flektivní koncovky jsou v ní převážně neslabičné koncovky souhláskové.

Celkem bylo v obou zkoumaných jazycích v slovech jednohláskových až čtyřhláskových zjištěno z celkového počtu třiceti možných sestav dvacet skutečně využitých strukturálních typů. Jsou to, označíme-li písmenem *a* sonant a písmenem *b* konsonant (obé v našem pojetí slabikotvorném) tyto typy: 1. — *a*: č. *a*, n. *Ei*; 2. — *b*: č. *k*, n. *o*; 3. — *aa*: č. *o*, n. *Aue*; 4. — *ab*: č. *on*, n. *Eis*; 5. — *ba*: č. *to*, n. *da*; 6. — *aab*: č. *o*, n. *Auen*; 7. — *aba*: č. *oko*, n. *eine*; 8. — *baa*: č. *o*, n. *baue*; 9. — *bba*: č. *sto*, n. *drei*; 10. — *bab*: č. *cep*, n. *dir*; 11. — *abb*: č. *úst*, n. *ist*; 12. — *abab*: č. *otec*, n. *alles*; 13. — *baab*: č. *neuč*, n. *bauen*; 14. — *baba*: č. *duby*, n. *habe*; 15. — *baaa*: č. *o*, n. *blaue*; 16. — *abba*: č. *osma*, n. *Erde*; 17. — *abbb*: č. *o*, n. *eilst*; 18. *babb*: č. *kost*, n. *lobt*; 19. — *bbab*: č. *pták*, n. *droht*; 20. — *bbba*: č. *sklo*, n. *Stroh*. Nezastoupeny jsou sestavy *bb*, *aaa*, *bbb*, *aaaa*, *aab*, *aaba*, *abaa*, *baaa*, *aabb*. S některými z nich se setkáváme ve slovech, která jsme za svého zkoumání vyloučili. Tak na příklad typ *abaa* je v obou jazycích zastoupen cizím slovem *aloe*, *Aloe*.

Již z tohoto prostého výčtu jsou patrné dvě věci. Předně je to nechuť češtiny ke strukturám hiátovým. Ani v němčině ovšem takové struktury nepatří k typům nějak zvlášť oblíbeným. Z okrouhlého počtu půl třetího tisíce zkoumaných slov se v němčině objevuje skupina hiátová jen v necelém jednom stu slov. Při tom sluší připomenout, že tato slova reprezentují pět různých strukturálních typů: *aa*, *aab*, *baa*, *baab*, *baaa*, a že hiátová skupina je buď v sa-

motné slovní basi nebo vzniká přistoupením samohláskové přípony k slovní basi končící se fonématem povahy samohláskové. V češtině naproti tomu jsem nenapočetl ve svém materiálu slov s hiátovou strukturou ani deset, všecka patří k jedinému typu *baab* a hiátová skupina ani v jednom z nich nepatří k slovní basi, nýbrž vzniká přistoupením prefixu končícího se samohláskou k basi samohláskově počínající. Příkladem mohou být tyto tvary: *nauč (se)*, *neuč (se)*, *vyuč (se)*, *pouč (se)*. Mimo to je vždy možno vsunout mezi stýkající se samohlásky hlasivkovou explosivu, ráz, ač to není zdaleka zjev tak častý jako v němčině: a někdy mohou naopak splynout i v dvojhlásku (zřetelné je to na příklad při genitivu plurálu podstatného jména *nauka : nauk*). Případu, který je v němčině poměrně častý, kde by se dvojhláska dostala do hiátového styku se samohláskou, v češtině jsem nenašel.

Druhá věc, která je patrna z prostého přehledu zastoupených strukturálních typů, je nechuť češtiny k hromadění souhlásek na konci slabiky. Ukazuje to fakt, že typ *abbb* není v analysovaném českém materiálu vůbec zastoupen. K podrobnějšímu prozkoumání této věci nestačí však už jen pouhý přehled zastoupených typů, nýbrž je tu třeba přihlídnouti blíže i k přibližnému počtu zjištěných slov. Výsledek je velmi poučný, neboť ukazuje, že u typů končících se skupinou dvou nebo tří souhlásek, to jest u typů *abb*, *abbb*, *babb*, nevykazuje čeština v našem materiálu ani sto slov, kdežto němčina jich má v materiálu asi stejně rozsáhlém pět set. Komplementární k tomuto pozorování je fakt, že čeština mnohem více než němčina přeje skupi-

nám souhlásek na počátku slov, tedy na počátku slabik. U typů toho druhu, t. j. u typů: *baa*, *bbaa*, *bbab*, *bbba*, nalézáme totiž v našem českém materiálu přes čtyři sta slov, kdežto v našem materiálu německém jich je jenom něco přes sto padesát. I to je rozdíl velmi důkladný, třebaže nedostupuje svou prudkostí rozdílu konstatovaného při skupinách souhlásek na konci slabik.

Přihlédneme-li k výsledkům číselným, pozorujeme ještě jednu obecnou strukturální tendenci v češtině na rozdíl od němčiny. Jak celkový výsledek pro všechny zkoumané typy, tak zejména výsledky pro typy dvouhláskové a trojhláskové ukazují zřetelně, že čeština má do jisté míry nechuť k sonantnímu počátku slova. Připadá totiž na typy *aa*, *ab*, *aab*, *aba*, *abb* v němčině podle našeho materiálu celá čtvrtina slov dvouhláskových a tříhláskových, kdežto v češtině jen necelá desítina. U slov čtyřhláskových se poměr obou skupin, to jest slov s počátkem sonantním a slov s počátkem konsonantním, posunuje trochu ve prospěch češtiny, neboť tam tvoří slova s počátkem sonantním o něco více než desítinu všech zkoumaných slov čtyřhláskových, kdežto v němčině se toho čísla ani nedosahuje. Jde tu zřejmě nikoli o změnu v zásadě, nýbrž o to, že tu čeština ze zvláštních důvodů intenzivněji využívá daných možností strukturálních. Rozhodujícím faktorem tu jsou české poměry formativní a morfologické, které u typu *abab* rozhojnují počet českých dokladů téměř na trojnásobný počet odpovídajících dokladů německých. Slova tohoto typu vznikají totiž v češtině v značném počtu tím, že předpona *o-* nebo *u-* přistupuje k trojhláskovému imperativu (na př.

osol, usuš), preteritu (na př. *ožil, ušel*) anebo trpnému participiu (na př. *oset, ušit*), nebo že se od sloves s těmito předponami tvoří podstatná jména s trojhláskovým základem slovním (na př. *ovar, účes*). Němčina tvoření se stejnou povahou strukturální v mezích našeho materiálu nezná. Že jde opravdu jen o náhodnou odchylku od pravidla, ukazuje i jiná věc. Ve všech typech se dodržuje významný fakt, že čeština připouští na počátku slova jen malou část svého sonantického materiálu, kdežto němčina je v tom mnohem liberálnější. Nepřihlížíme-li totiž k slovům povahy interjekcionální, jako na příklad *inu* a *ouha*, počínají se v češtině slova námi registrovaná až na výjimečný jeden případ povahy emocionální s *ou* (*ouško*) pouze na *a* (něco přes deset slov), na *o* (přes 100 slov) a na *u*, krátké nebo dlouhé (ještě o něco více), kdežto v německých slovech našeho materiálu nalézáme nestejně sice, ale přece jen zastoupeno na počátku šestnáct různých samohlásek a dvojhásek. Jsou to tyto: *a*, krátké nebo dlouhé (na 70 slov), *e*, krátké nebo dlouhé (podobný počet), *i*, krátké nebo dlouhé (kolem dvaceti slov), *o*, krátké nebo dlouhé (na třicet slov), *u*, krátké nebo dlouhé (něco přes deset slov), *ö*, krátké nebo dlouhé (asi deset slov), dlouhé *ü* (necelých deset slov), *ai* (téměř čtyřicet slov), *au* (asi deset slov), *oi* (něco přes pět slov).

VII. Využití fonematického materiálu v struktuře slov je v češtině ještě po jiných strankách jiné než v němčině. Přihlédněme na příklad k dalším možnostem ve využití sonantů. V češtině není zásadního rozdílu v použití sonantů mezi slabikami přízvučnými a nepřízvučnými. Jak v těch,

tak v oněch se užívá všech dvanácti ze třinácti na počátku uvedených sonantů. Jedině sonantní *m*, jež je ostatně velmi řídké, je omezeno na slabiku nepřízvučnou (*sedm, sedmnáct*). Rozdíly, které lze ve využití sonantů v češtině konstatovati mezi slabikami přízvučnými a nepřízvučnými, se tedy týkají, až na jedinou výjimku právě uvedenou, toliko stupně skutečného využití. V němčině naproti tomu je zásadní rozdíl po té stránce mezi oběma druhy slabik. V slabikách přízvučných se z jedenadvaceti německých sonantů objevuje jenom sedmnáct, t. j. čtrnáct plných samohlásek a tři dvojhlásky, kdežto redukovaná samohláska *ə* a sonantní konsonanty *l, r, n* se vyskytají pouze v slabikách nepřízvučných. Zásadně se v slabikách nepřízvučných vyskytují toliko tyto čtyři sonanty a jenom v ojedinělých slovech, dnes jednotných (na př. *Uhu, Oheim*), a v slovech složených (na př. *Eiweiss, Aufbau* atp.) se v nich objevuje v němčině sonant jiný. Strukturální rovnoprávnost slabik přízvučných a nepřízvučných v češtině a jejich nestejná strukturální schopnost v němčině se ostatně již ukázala v různých možnostech ve využití kvantity samohlásek v obou jazycích a má svůj reflex i v nestejném významu fonologického obměňování koncovek. Je ovšem třeba podotknouti, že se v češtině slabikou nepřízvučnou samo sebou rozumí slabika posttonická, kdežto pro němčinu je nutno výslovně připomenout, že to, co bylo svrchu řečeno o slabikách nepřízvučných, platí v ní jen pro slabiky posttonické. V němčině je sice mezi slabikami nepřízvučnými veliká většina slabik posttonických, ale jsou v ní také v slovech domácích i zdomácně-

lých slovech cizích slova s přízvukem na slabice druhé a tedy s nepřízvučnou slabikou protonickou, pro niž svrchu uvedené omezení ve využívání sonantů neplatí (na př. *Armee, Lackei, allzu, dabei* atp.).

VIII. I strukturální využití souhlásek je po několika stránkách v češtině a němčině různé. Oba jazyky se shodují v tom, že na konci slov nemá v nich rozdíl ve znělosti konsonantů fonologického významu. To znamená, že na konci slov v obou jazycích splývají v jednom fonématu párové souhlásky *b/p, d/t, v/f, z/s, k/ch* a vedle toho v češtině ještě *đ/t, ž/š* a v němčině *g/k*. Mimo to se v němčině nevyskytá na konci slov souhláskové *j*, které v češtině je na tom místě časté po samohláskách. Užívá tudíž na konci slov čeština ze svých 24 souhláskových fonemat toliko sedmnácti, tedy o málo víc nežli dvou třetin, a němčina z 22 jenom patnácti, tedy část přibližně stejnou jako čeština. Shodují-li se však takto oba jazyky ku podivu ve využití konsonantických fonemat na konci slov, je mezi nimi značný rozdíl ve využití souhlásek na jejich počátku. Čeština užívá totiž na počátku slova všech 24 konsonantických fonemat, která jsou jí k dispozici, kdežto němčina z 22 pouze osmnácti. Souhlásky *ch* a *tš* se vyskytají v němčině jen na počátku slov cizích, rozdíl mezi *s* a *z* na počátku slov neexistuje a souhláska *ɒ* se tam vůbec neobjevuje. Je charakteristické, že počáteční *ch* se v cizích slovech do němčiny přijatých vyslovuje převážně jako *k*. Také uvnitř slova mezi samohláskami užívá čeština volně všech konsonantických fonemat, kdežto v němčině se v této posici nevyskytá *j*, alespoň v slovech domácích,

a pevné *h*, t. j. *h*, které nikdy ve výslovnosti nemizí, nalézáme v celém zkoumaném materiálu jen ve dvou německých slovech, ve slovech *Oheim* a *Uhu*. Může se tedy říci, že čeština nejen má proti němčině větší zásobu konsonantických foném, 24 : 22, nýbrž také své zásoby volněji užívá na různých místech slova.

Intensivnější využívání souhláskového materiálu v češtině se ukazuje také v její schopnosti kombinovati souhlásky ve skupiny. Oba zkoumané jazyky, čeština i němčina, jsou skupinám souhláskovým celkem příznivé, což by se ukázalo zejména dobře srovnáním s francouzštinou, ale v podrobnostech je, jak bylo již zčásti ukázáno, mezi nimi veliký rozdíl. Na počátku slova, tedy v typech *bba*, *bbaa*, *bbab*, ukazuje náš materiál v češtině 141 různých kombinací dvou souhlásek a v němčině 19, na konci slova, tedy v typech *abb*, *babb*, v češtině 16 různých skupin a v němčině 35. Počátek a konec slova jsou v obou jazycích různě příznivé skupinám souhlásek, to již víme z výkladů dřívějších, ale to není jediná věc, která je na uvedených číslech nápadná. Pozornosti zasluhuje především celkový počet souhláskových skupin zjištěných v češtině a němčině v obojí slovní posici. V češtině shledáváme na počátku i na konci slov v našem materiálu celkem 157 různých skupin složených ze dvou souhlásek, kdežto pro němčinu jich bylo napočteno pouze 54. Je zřejmé, že tu jde o různou schopnost kombinovati souhlásky v skupiny. Toto pozorování je potvrzováno faktem dalším, že je mezi oběma jazyky velký rozdíl také v počtu zastoupených kombináčnických typů. Tak na počátku slova jsou v němčině za-

stoupeny jen dva typy větším počtem kombinací, totiž typ *explosiva + likvida* (na př. *bl, br* atd., celkem 9 kombinací) a typ *spiranta + likvida* (na př. *fl, fr* atd., celkem 4 kombinace). Ostatní čtyři typy mají po jednom nebo po dvou zástupcích. Jsou to tyto typy: *složená explosiva + spiranta* (*tsv*), *spiranta + explosiva* (*šp, št*), *spiranta + nasála* (*šm, šn*), *dvě spiranty* (*šv*). V češtině jsou především — a to většinou silně — zastoupeny typy v němčině vůbec se nevyskytující. Jsou to tyto typy: *dvě explosivy* (na př. *bđ, cp, kt* atd., celkem 12 kombinací), *explosiva + nasála* (na př. *dm, dn, tn* atd., celkem 13 kombinací), *likvida + explosiva* (na př. *lk, lp, rđ, rt* atd., celkem 7 kombinací), *likvida + spiranta* (na př. *lv, lz, lž* atd., celkem 7 kombinací), *kombinace s h* (na př. *hl, hn, jh, lh* atd., celkem 11 kombinací), *likvida + nasála* (na př. *ln, lň, rm*). Četně jsou v češtině také zastoupeny typy v němčině jen sporadicky se vyskytující, jako na př. *typ explosiva + spiranta* (v češtině 8 kombinací proti jedné v němčině), *dvě spiranty* (v češtině 11 kombinací proti jedné v němčině), *spiranta + explosiva* (v češtině 19 kombinací proti dvěma v němčině). Na konci slova má němčina proti češtině navíc jen dva typy a z nich jenom jeden početněji zastoupený. Jsou to tyto typy: *nasála + explosiva* (na př. *mt, nk* atd., celkem pět různých kombinací) a *likvida + nasála* (na př. *lm, rm, rn*). Stejně rozdíly jako při skupinách složených ze dvou souhlásek se objevují, ač v menším měřítku, i u skupin složených ze tří souhlásek, tedy u typů *abbb* a *bbba*. Pro typ *abbb* není v češtině dokladu, kdežto němčina v něm vykazuje v našem materiálu celkem 12 kombinací sou-

hlásek. U typu *bbba* má čeština celkem 19 skupin souhlásek a němčina pouze dvě. Má tedy čeština i tu, počítáme-li dohromady obě posice ve slově, číselnou převahu souhláskových skupin, 19 : 14, přes to, že typ *abbb* není v češtině zastoupen. Ke konci ještě budiž podotčeno, že s rozdílnou zálibou obou jazyků pro počáteční a koncové skupiny souhlásek se shodují i jejich zvláštnosti formativní a morfologické. V němčině přibývá koncových skupin ryze souhláskovými koncovkami, jakých v češtině vůbec není, na př. slovesnými koncovkami *-st*, *-t*, české skupiny počáteční jsou naopak rozmnožovány ryze souhláskovými předponami, jakých zase nemá němčina, jako na př. *s-*, *v-*, *z-*. A ještě jedna věc si zaslouží zmínky: typy souhláskových skupin se zdají elementem poměrně pevným, od jehož domácí podoby se někdy dlouho odrážejí slova původu cizího, v jazyku jinak zcela už zdomácnělá. V češtině na př. ze skupin počátečních jsou jen v cizích slovech doloženy, pokud vidím z rozbíraného materiálu, skupiny *fl*, *fr*, *kb* = *gb* a *šr*, ze skupin koncových *cht*, *kt*, *lt*, *mp*, *př*, *rb*, *rch* a *št*. Skupiny takové v předešlých výpočtech zahrnuté nebyly.

IX. Jak užití jednotlivých fonémát, ať samohláskových nebo souhláskových, tak kombinování souhlásek poskytuje češtině více realizovatelných možností než němčině. Při typech *bab*, *abab*, *baba*, *babb* a *bbab*, které jsem vybral jako nejcharakterističtější, je v češtině celkem 77 410 možných kombinací, kdežto v němčině pouze 37 420, tedy téměř jen polovice. Ale fonologický ráz jazyka není určen jen počtem fonologických elementů a rozsahem mož-

ností při jejich využití, nýbrž i mírou, v jaké se takových možností opravdu užívá. A po té stránce můžeme konstatovati mezi češtinou a němčinou nový důležitý rozdíl, neboť čeština využívá bohatých svých možností fonologických skoro jen s polovicí té intensity, kterou shledáváme v němčině. Postavíme-li totiž v obou zkoumaných jazycích proti sobě počet možností, které jsou každému z nich dány obvyklým jen seskupováním souhlásek, a počet realizací, objevujících se v našem materiálu, shledáváme, že čeština využívá tu ze svých možností jen něco málo přes tři procenta, kdežto němčina téměř půl šesta procenta, tedy míru skoro dvojnásobnou. I když povážíme, že by zařaděním všech flektivních tvarů, jak bylo na svém místě vyloženo, počet realizací stoupl v češtině více než v němčině, značný rozdíl mezi češtinou a němčinou v poměru realizací k existujícímu počtu realizovatelných možností nemizí. Je to fakt, který je zcela ve shodě s tím, co bylo výše řečeno o rozdílném využívání fonologických elementů k formativnímu a morfologickému rozlišování v obou jazycích. Vidíme, že se čeština snaží odlišovat fonologicky jednotlivá slova s větším důrazem nežli němčina. Vzniká v ní mnohem více a mezi sebou rozlišenějších typů strukturálních nežli v němčině, jež se spíše spokojuje — alespoň v slovech dvouhláskových až čtyřhláskových — s obměňováním jednoho fonologického elementu v menším počtu strukturálních typů. Kdybychom byli mohli postavit proti materiálu českému vedle materiálu německého i materiál francouzský, byl by tento charakteristický rys češtiny vynikl ještě více.

S touto věcí je v souvislosti i otázka homonymity. Neboť je samozřejmé, že jazyk, který se snaží odlišit jednotlivá slova pokud možno výraznými prostředky fonologickými, nemůže přát homonymitě, kterou slova významově rozdílná hláskově, a tudíž i fonologicky, splývají. Že homonymita je v různých jazycích opravdu různě zdomácnělá, ukazuje letmý pohled na angličtinu a francouzštinu se strany jedné a němčinu se strany druhé.

CIZÍ SLOVA SE STANOVISKA SYNCHRONICKÉHO

Cizí slova bývala v jazykozpytě dosud prozkoumávána napořád se stanoviska diachronického, historického, t. j. zjišťovalo se etymologicky, která ze slov daného jazyka přišla do něho z jazyka jiného. Ale na problém cizích slov je možno se dívat i také se stanoviska synchronického, t. j. můžeme zkoumat, zdali slova, o nichž víme, že jsou původu cizího, jeví v dané době znaky, kterými se liší od domácí zásoby slovní, nebo, chceme-li se přidržeti stanoviska čistě synchronického, můžeme zkoumat, zdali se v slovní zásobě daného jazyka v určité době objevují slova, která se jistými znaky odlišují od ostatní zásoby slovní a jejichž odlišnost nelze vykládati odlišností výrazové funkce (j. na př. u slov emocionálních), nýbrž tím, že podle všeho nenáleží k domácí zásobě slovní.

Na synchronickou odlišnost cizích slov jsem upozornil již ve své studii o fonologické struktuře novočeské zásoby slovní. Nové příspěvky k problému jsem podal v mém pojednání o výrazové platnosti některých českých skupin hláskových a v svých poznámkách o hiátu v dnešní češtině. Od té doby se mi hromadila k té otázce nová fakta z práce

vlastní i z toho, k čemu dospěli podle mého vzoru nebo návodu při práci o themech podobných jiní (G. Löwyová, J. Vachek). Zdá se mi, že jena čase shrnouti dosavadní výsledky, k nimž se dospělo a podnítiti tak chuť k další práci o problémech sem spadajících. Neboť jen pilnou a vytrvalou prací detailní bude možno si zjednati jasno v důležitých a nadmíru zajímavých otázkách, které se tu naskýtají. Připomínám ještě, že se v svých výkladech opírám vždy jen o intelektuální zásobu slovní, především o intelektuální zásobu slovní dnešní češtiny a angličtiny.

I. Cizí slova se od slov domácích s hlediska synchronického předně lišívají úchytkami v *zásobě fonemat* nebo v jejich *strukturálním užití*. Tak na př. *g* není v dnešní češtině v domácích slovech samostatným fonémem, nýbrž jen kombinatorní variantou fonématu *k*, která vzniká asimilací (*gde, gdy, gdo*). V slovech cizích je však *g* v dnešní češtině samostatné fonéma, velmi často se vyskytající, a rozdílem mezi *k* a *g* se leckdy rozlišují dvě různá slova (*golem : kolem, ringu : rynku*). Objevuje se tedy v cizích slovech v dnešní češtině *g* ke *k* v stejném korelativním vztahu jako v domácím slovníku českém *b* ku *p*, *d* k *t* atd. Podobně se vyskytuje dvojhláska *ɔɪ* v dnešní angličtině jen v slovech cizích. Přitom je ještě jedna věc důležitá. Fonéma *g*, které se v češtině vyskytá jen v slovech cizích, dobře zapadá, jak bylo ukázáno, do obvyklých českých konfigurací souhláskových fonemat. Monofonematická dvojhláska *ɔɪ*, která je znakem cizích slov v dnešní angličtině, se naproti tomu vymyká ze systémového vzorce t. zv.

dlouhých vokalických fonémát anglických, k nimž jinak patří, a na rozdíl od jiných monofonematických dvojhlásek anglických není schopna alternace, t. j. nestřídá se v daném morfématu s fonématy jinými na vyjádření významové modifikace. To ovšem zvláštní postavení její v dnešní angličtině ještě zesiluje.

Jindy se cizí slova od slov domácích neliší zásobou fonémat, nýbrž jejich strukturálním užitím. Tak třeba nemůžeme vyloučit *f* ze zásoby českých fonémat, ačkoli se v domácích slovech jako fonéma zřejmě samostatně vyskytá velmi zřídka (*řouvatí* : *řoufati* a dvojice podobné). Nena-
lézáme je však nikdy na počátku domácího spisovného slova s intelektuálním významem před fonematem sonantním. Proto jeho užití v takové pozici ve slovech j. *fara*, *fořna*, *fůra*, *frak*, *flětna* atd. je pro nás znakem, že jsou to slova s hlediska synchronického dnešní češtině cizí. V angličtině patří zase labiodentální *v* k fonematické zásobě domácího slovníku a jeho korelativní vztah k *f* má někdy rozlišovací funkci mezi dvěma různými slovy (*laif* subst.: *laiv* adj.), ale nikdy se nevyskytá v domácím slovníku na počátku slova (vyjma slova původu dialektického j. *vat*, *vixen*, o kterých se zmíním později), a proto jeho užití v této pozici je pro dnešní angličtinu znakem cizího slova, j. na př. ve slovech *view*, *vile*, *valid*, *vinegar* atd.). Ke zvláštním posicím náleží i neobvyklé seskupení fonémat a také to bývá někdy charakteristickým znakem cizích slov. Tak na př. sledujeme-li v češtině střetání dvou samohlásek uvnitř slova, pozorujeme, jak jsem ukázal v své studii o hiátu v dnešní češtině, že takové střetnutí na švu

příponovém a koncovkovém vždycky a v trupu slova vždycky, když nejde o dvojhlásku *ou*, vyznačuje slova cizí (na př. *ideový, idea, pneumatika* atd.).

Zvláštním případem odlišnosti ve fonologické struktuře je odlišnost v místě nebo v povaze přízvuku. V jazycích, kde se přízvuk poměrně ustálil, aniž se zmechanisoval tak, aby odchylky byly nemožné, bývá odchylné místo přízvuku synchronickým znakem cizích slov. Tak v angličtině se jeví zřetelně jako slova cizí substantiva, která mají přízvuk na poslední slabice, na př. *dragoon, baloon, camouflage*. Něco podobného platí i o němčině, kde se ovšem přízvuk s poslední slabiky leckdy už odstranil. Zbytky takového odlišného umístění přízvuku vidíme u slova *Paradies* a ve výslovnosti *Physik* s přízvukem na poslední slabice.

II. Nikoli však jen zásoba fonémat nebo jejich užití a vůbec celkový ráz fonologické struktury mohou charakterisovat s hlediska synchronického slova cizí na rozdíl od slov domácích. Důležitým znakem cizích slov bývá po té stránce také *nestálost jejich fonologické struktury nebo její fonetické realizace*. Jak nepevná bývá výslovnost cizích slov proti pevné výslovnosti slov domácích, ukazuje poučně fakt, že z velkého počtu případů, v nichž se podle záznamů *Daniela Jonese* kolísá výslovnost v dnešní standardní angličtině, převážná většina, alespoň v kolísání žvlů vokalických, jde na vrub slov cizích. Také v češtině pozorujeme týž fakt, třeba v míře menší. Nejde vždy jen o rozdíly ve výslovnosti téhož slova u lidí vzdělanějších a méně vzdělaných, jako je na př. soustavná substituce *g* za *k* v lidové výslovnosti cizích slov (*cirgus, grém, vagát*

atd.) nebo obdobná šířící se substituce ζ za s (*kazeta, drezu, konfeze, režizér* atd.) nebo obráceně s za ζ (výslovnost *krise* m. *križe*). Kolísání mezi dvěma fonematy můžeme pozorovat i ve výslovnosti téže vrstvy. Tak se v češtině bez třídního zabarvení může říkat *kuláš* i *guláš*, *kaloše* i *galoše*, *kicht* i *gicht* atd. Kolísání v realizaci téhož fonématu pozorujeme na př. v české výslovnosti cizích slov s původním řeckým θ , u nichž se — nejsou-li už úplně zdomácnělá, j. *matematika* — výslovnost individuálně kolísá mezi t a t^h (na př. *at^heista, met^hodický, t^heze* atd.).

Je přirozené, že při takové neustálené výslovnosti jsou cizí slova nadměru přístupná vlivům asimilačním a disimilačním. Velmi zřetelně se to jeví v češtině u cizích slov se dvěma likvidami, které se v nich velmi snadno zaměňují nebo disimilují, j. na př. u slova *celer*, vyslovovaného přechasto j. *cerel*, u slova *pilulka*, které leckdy slyšíme vyslovovat *pirulka*. Sílu asimilační tendence u cizích slov ukazuje i běžná výslovnost slova *plomba* j. *blomba*, kde se asimilací mění znělostní povaha počáteční souhlásky před *l*. Jiný zajímavý příklad kolísání ve výslovnosti cizích slov je výslovnost slova *režisér* j. *rešizér* a také při časté záměně *renumerace* za *remunerace* působivá jistě kolísavost výslovnosti vedle asociace slovní. Výsledkem toho všeho je, že u téhož cizího slova nalzáme často výslovnost několika, dvojí, trojí i čtverou. Příčinu této kolísavosti jest hledati v morfematické nezařaditelnosti cizích slov. U slov cizích, morfematicky nezařaditelných, nemá akusticko-motorická představa jejich zvukové stránky oporu v slovech příbuzných a je proto méně pevná.

Jako zvláštní případy kolísání výslovnosti cizích slov v češtině nutno uvést ještě kolísání v kvantitě a kolísání v počtu slabik. V hovorové češtině typu pražského je kolísání kvantity zjevem nikoli řídkým, ale dá se snadno uvést na tři základní příčiny: na vliv dialektický (*põle*), na dloužení emocionální (*hõnem, dõleko*) a na dloužení před pauzou. Kolísání kvantity u slov cizích, na př. *drama : drõma*, je charakterisováno tím, že se děje mimo dosah působnosti některé z těchto příčin, která by mohla přicházet v úvahu, t. j. mimo vliv emocionální i mimo vliv pauzy. Kolísání v počtu slabik se vyskytá také ve výslovnosti domácích slov, ale pozoroval jsem je pouze ve výslovnosti lidově zbarvené a u slov stereotypně se vracejících. Tak na př. slovo *povidala* jsem slyšel v souvislém vyprávění, kde přicházelo často jako přívěsek k řeči přímé, j. *pov'dala* nebo *povid'la*. Kolísání v počtu slabik u cizích slov se děje zase mimo dosah těchto vlivů. U slov j. *materialista* můžeme pozorovat střídání fonematu *e* s nulou (t. j. vedle *materialista* slyšíme i *matrialista*) i v řeči vrstev vzdělaných bez vlivu nadprůměrné mechanisace. Z řeči lidové ještě uvádím, že jsem slyšel vedle *regiment* i *reg'ment* ve významu „velké množství“ (*regment děti*).

III. Morfematická nezařaditelnost nebo nesnadná zařaditelnost cizích slov má své důsledky morfonologické i prostě morfematické. Proto má důležité místo mezi znaky, kterými se vyznačují cizí slova po stránce synchronické, *nepevnost nebo odlišnost morfonologická a morfematická*. Dobré příklady pro morfonologickou nepevnost cizích slov můžeme nalézt tam, kde se kořenné morféma

končí morfonématem, které se podle okolností realizuje tím neb oním fonématem. V češtině je velký počet takových slov, u nichž rozdíl mezi oběma vystřídávajícími se koncovými fonématai záleží v jejich znělostní povaze. U slov domácích je vědomí tohoto vystřídávání tak pevné, že mluvčí operuje s oběma příslušnými fonématai zcela bezpečně. Nikdo se nezmýlí v tom, že k nom. *let* zní gen. *letu*, jde-li o slovo označující pohyb vzduchem, a gen. *ledu*, jde-li o slovo označující zmrzlou vodu. Tato bezpečnost však často mluvčího opouští, jde-li o slovo cizí. Dochází k nesprávnostem ve vystřídávání koncových fonémat, a takové nesprávnosti jsou tudíž synchronickým znakem cizích slov. Tak k nom. [*plét*] se vedle správných tvarů *plédu*, *plédem* atd. slychají i tvary nesprávné [*plétu*], [*plétem*] a k nom. [*karbit*] se místo správného *karbidu* atd. nesprávně tvořívají nepřímé pády [*karbitu*] atd. Podobně k mužskému jménu [*švink*] jsem sám tvořil ženské jméno [*švinková*], pokud jsem se nedozvěděl, že správný tvar je [*švingová*]. Tento druhý případ může souviset ovšem i s tím, že střídání *k* a *g* jako koncových fonémat je domácí zásobě slovní cizí. V této souvislosti lze uvést ještě dva jiné příklady: [*rink*, *rinku*] jako lidové označení náměstí a [*rink* : *ringu*] jako označení pro boxerské zápasiště se rozlišují v obecné výslovnosti jen tehdy, když se o *ringu* mluví s odbornou znalostí, kdežto jinak splývají v jedné výslovnosti [*rink* : *rinku*]. Výslovnost [*rink* : *ringu*] ukazuje, že znakem cizího slova může být též nezvyklé vystřídávání fonémat na konci kořenného morfématu. Druhý příklad, který ukazuje nezvyklost *g* jako jednoho z vy-

střídávajících se koncových fonématach, se týká zase cizího slova ve funkci jména vlastního. U domácích slov, třeba jsou to jména vlastní, nikdy není Čech mluvící spisovně na pochybách o tom, že *h* je před původní palatální samohláskou vystřídáváno *z*, j. *noha* : *noze*, *Praha* : *Praze*. Tomu se beze všeho podřizují i cizí slova s *h* v stejné situaci, j. *Volha* : *Volze*. Stejným způsobem se musí ovšem v češtině vystřídávat v takové situaci se *z* i *g*, tedy *Olga* : *Olze*. Ale střídání *g* : *z* se v domácím slovníku českém nevy-skýtá, není tudíž hovořícímu Čechovi nasnadě, a proto se mluvčí často dostávají do rozpaků, když mají k nom. *Olga* tvořit dat. nebo lok. Pomáhají si z obtížné situace tím, že tvoří příslušný tvar bez střídání koncového fonematu a říkají *Olgě*. I takové nepravidelnosti dlužno přičísti k synchronickým znakům cizích slov.

Odlišné střídání koncových fonématach nebo odlišné obměňování kořeného morfematu vůbec se objevuje u cizích slov netoliko při flexi, nýbrž i při derivaci. Srovnáme-li slova *elektrika* a *elektrisovali*, shledáme, že můžeme při nich mluvit o střídání *k/z*, dvojice *these* : *thetický* ukazuje na střídání *z/t*. V obojím případě jde o střídání u domácích českých slov nemožné. Podobných neobvyklých alternací bychom našli u cizích slov v češtině běžných jistě více. Jde však při nich jen o neobvyklé střídání dvou fonématach, nikoli o neobvyklý alternační princip, protože střídání koncových souhláskových fonématach je i v domácím českém slovníku zcela obvyklé. Cizí slova v dnešní angličtině se po té stránce odlišují od domácí zásoby slovní důrazněji. V domácím slovníku anglickém se týká alternace

kořenných morfémát téměř napořád jen kořenného fonématu vokalického, j. na př. [*siv* : *sæv* : *sɔv* : *svv*]. Jen velmi zřídka dochází v něm k alternaci koncových fonémat souhláskových, j. např. [*spik* : *spitš*, *breik* : *brītš*, *drink* : *drentš*]. U cizích slov naproti tomu je právě alternace koncových souhláskových fonemat bohatší než alternace kořenných vokálů, na př. [*æd-mit* : *æd-miš-n*, *æd-mis-ibl*; *prou-vaid* : *prou-viž-n*] atd.

I ve vlastním morfematickém skládání narážíme na zajímavé odlišnosti charakterisující cizí slova. U českých sloves domácího původu vidíme na př., že slovesa primární s významem intelektuálním velmi zřídka přesahují ve svých kořenných morfematech rozsah jedné slabiky. Kdyby nebylo takových nečetných sloves j. *otdl-e-ti*, mohlo by se říci, že dvojslabičná kořenná morfémata mají v češtině jen slovesa zvukomalebná, j. *kokrh-ati*, *tetel-iti se* atd. a slovesa denominativní, j. *vévod-iti*, *kamen-ovati* atd. Pro slovesa původu cizího takové omezení neplatí, naopak nalézáme mezi nimi slovesa významu zřejmě intelektuálního a rázu alespoň pro češtinu primárního s kořennými morfematy více než dvojslabičnými, na př. *habilit-ovati*, *elimin-ovati*. Také u cizích slov i pro češtinu denominativních bývá základní morféma neobvykle dlouhá, na př. u slovesa *experiment-ovati*.

Jiný zajímavý znak cizích slov v češtině po stránce morfematické struktury je schopnost jejich základních morfémát spojovati se sufixy, s kterými se základní morfémata slov domácích spojovati nemohou. Tak na př. základní morféma slovesa *agit-ovati* může vytvářet beze všeho od-

vozeniny j. *agit-ace*, *agit-ační*, *agit-átor*, základní morféma slovesa *demonstr-ovati* odvozeniny *-ace*, *-ační*, *-átor*, *-ativní*; základní morféma slova *stabil-ní* odvozeniny *-ita*, *-isa-ce*, *-isační*, *-isovati*, *-isátor* atd. Připojí-li se podobný sufix k českému základu domácímú, vzniká — až na něco slov už dokonale vžitých, j. *nadace*, *houslista* atd. — útvar groteskní, u něhož zvláštní výrazová platnost je někdy velmi patrná, j. na př. *synátor*, *chytristika*, *vlivologie*. Pro angličtinu tento znak neplatí, neboť spojování domácího základu s cizím sufixem je tam zcela běžné, na př. *starvation* a *goddess*, jimž by v němčině odpovídala nemožná slova **Sterbation* a **Gottesse*. Zato však se v angličtině cizí základy vyznačují větší schopností rozšiřovati se sufixy a zejména prefixy než základy domácí. Taková slova se proto v angličtině označují jako slova dlouhá (*long words*) na rozdíl od slov krátkých (*short words*), která se v takových rozšířených tvarech neobjevují.

Neméně důležitým znakem cizích slov po stránce synchronické bývá i neobvyklé střídání morfemat koncovkových a příponových. Tvarové systémy *muse-um* : *-a* : *-u* atd. nebo *typ-us* : *-u* atd. jsou něčím u domácích slov českých zcela neobvyklým, neboť u těch nalézáme v příslušných třídách flektivních jen typy *měst-o* : *-a* : *u* a *dub* : *-u*. Neobvyklost tuto snaží se čeština lidová odstranit tím, že třeba slova typu *museum* buď neskloňuje, nebo že u slov uvedených typů připínají se koncovky k celému tvaru nominativnímu, tedy *tyfus*, *-u*, *datum*, *-u* a pod. U některých cizích slov toto nové sklonění už hodně proniklo i do řeči vrstev vyšších, na př. *circus* : *-u*, *kaktus*, *-u*,

stadión, -u. V angličtině se setkáváme se zjevy podobnými. Různý stupeň vžitosti je při tom velmi dobře patrný. Na př. k sg. *fungus* je vedle plurálu typu neanglického *fungi* i poangličtělý plurál *funguses*, k sg. *genius* vedle pl. *geniuses* se ještě drží pl. *genii*, k sg. *bacillus* je jen pl. *bacilli*, k sg. *prospectus* je jen pl. *prospectuses*. Na neobvyklé střídání morfémů příponových je dobrým příkladem český protiklad *-ik : ický*, který se vyskytá jen u slov cizích, j. *iron-ik : -ický*, *satirik- : -ický* atd., kdežto protiklad *-ik : ický* platí především pro slova domácí, na př. *náden-ik : -ický*.

IV. Důležité synchronické znaky cizích slov vyplývají i ze zvláštností, které se u nich objevují v poměru zvuku a písma. Shledáváme, že písmena mívají v slovech cizích leckdy jinou hodnotu zvukovou než v slovech domácích. Tak na př. písmeno *s* mezi dvěma samohláskami má v české domácí zásobě slovní vždycky hodnotu neznělé sykavky jako *nese, kasala (se), kosu* atd., kdežto v slovech cizích v těžce posici pravidlem hodnotu znělé sykavky, na př. *these, nasáda, prosu*. V angličtině zase písmeno *a* má platnost samohlásky [ā] pravidlem jen před písmeny znamenajícími neznělou spirantu, před skupinami písmen *lf, lm, r + cons.* a před koncovou písmenou *r*. Vyskytá-li se písmeno *a* v takové platnosti v jiné pravopisné situaci, bývá to znakem slova cizího, na př. v slově *drama*. Jindy jde o to, že se v cizích slovech užívá pravopisně seskupení písmen jinak neobvyklého. Tak na př. hlásky [kjū], které by v obvyklém pravopise anglickém se označovaly písmeny *kew*, jsou v slově, které znamená frontu čekajících,

psány *queue* a v slově znamenajícím tágo nebo herecké heslo *cue*. Leckdy se zdá, jako by pro slova domácí a pro slova cizí platily téměř dva různé systémy pravopisné. U krátkých slov cizích si Angličané mnohdy teprve pravopisem uvědomují, že jde o slovo cizí. Posléze sluší vzpomenouti i toho, že se u slov cizích mnohem intenzivněji projevuje vliv písma na výslovnost nežli u slov domácích. I to přispívá ke kolísání výslovnosti v cizích slovech, zejména tam, kde jde o pravopis s nezvyklými zvukovými hodnotami písmen. Tak na př. slovo *skizža* vedle vzdělané výslovnosti *skica* a vulgární výslovnosti *škica* se objevuje i ve výslovnosti zabarvené pravopisem *skizža*. Podobných příkladů lze uvést dost i z dnešní angličtiny.

Jak patrně ze stručného přehledu znaků, kterými se cizí slova odlišují po stránce synchronické v dnešní češtině a angličtině od domácí zásoby slov, lze bez rizika říci, že cizí slova opravdu tvoří v slovní zásobě zkoumaných jazyků samostatnou skupinu. Jest ovšem třeba zdůraznit, že konstatované znaky platí jen pro jazyk, na jehož materiálu byly konstatovány. Nejsou tedy znaky ty ničím obecným. Bude je třeba určovat pro každý jazyk zvlášť a jejich souhrn bude vždy důležitým příspěvkem k charakteristice zkoumaného jazyka. Ale je třeba ještě jednoho omezení.

Všecky uvedené znaky nemají stejný význam a stejnou hodnotu ani v oblasti téhož jazyka. Některé se osvědčují u kteréhokoli slova, jehož cizí původ je geneticky zaručen. Jiné však ukazují, že je třeba rozeznávat mezi cizími slovy

dokonale vžitými a cizími slovy v jazyce nezdomácněnými. Tak třeba u čes. slova *fara* ukazuje počát. skupina *f*+sonanta zřejmě na slovo původu cizího. Ale nenalzáme u tohoto slova na př. kolísání výslovnosti, j. třeba u slova *drāma*, a nenalzáme u něho ani spojení s derivativními morfematy u domácích slov neobvyklými (j. na př. u slova *drama* odvozeniny *-tik*, *-tický*, *-tisovati*). Jde zřejmě o cizí slovo v češtině úplně zdomácnělé. Rozdíl mezi obojí kategorií cizích slov je velmi důležitý pro angličtinu. Dělení na slova krátká (*short words*) a slova dlouhá (*long words*) se totiž v angličtině nekryje s rozdílem mezi slovy etymologicky domácími a cizími, nýbrž do první kategorie patří slova domácí a cizí slova dokonale vžitá, kdežto do kategorie druhé cizí slova, která v jazyce úplně nezdomácněla. Anglické slovo *view* na př. je zařazováno jako české slovo *fara* svým počátečním *v*- do kategorie slov cizích, ale svou povahou morfematickou a morfonologickou se staví po bok slovům domácím. Totéž možno říci také o slově *joy*, které do kategorie slov cizích zařazuje zase dvojhlaska *ɔ*. Jestliže však je proto potřebí zkoumati, do jaké míry platí kriteria svrchu uvedená v oblasti slov opravdu z jiných jazyků příšlých, je nutno na druhé straně přihlédnouti k tomu, u jakých jiných kategorií intelektuálních slov se mohou kriteria ta osvědčovati. Je třeba předem upozornit, že některá z uvedených kriterií se osvědčují i u slov příšlých nikoli z jiných jazyků, nýbrž z jiného dialektu téhož jazyka. Tak na př. u slova *batoch*, *batochu* se v hovorové češtině v nepřímých pádech nesprávně realizuje koncové morfonéma kořenné jako leckdy u slov opravdu cizích.

U anglických slov *vot* a *vixen*, příšlých do spisovné angličtiny s charakteristickou známkou nářečí kentského, se objevuje počáteční labiodentální *v-* jako u slov cizích. Dále pozorujeme snadnou přístupnost pro vlivy asimilační a disimilační i u vlastních jmen původu domácího, jejichž etymologický význam není jasný nebo se neaktualisuje. Tak na př. v místní výslovnosti na Kolínsku *Klavary* místo *Kravary*. Posléze jest si všimnouti toho, že některé zvláštnosti vlastní cizím slovům se vyskytují i u domácích slov, která byla nazvána slovy terminologickými. Je to kategorie, která si zaslouží bližší pozornosti. Mohlo by se říci, že jsou to slova výlučně *značková*, t. j. obsahově nerozložitelná, na př. *opuka*, na rozdíl od slov typu *popisného*, na př. *větrník*. Tato kategorie slov, jejíž podstatu a hranice nelze dosud přesně určit, ukazuje na své fonologické struktuře některé zvláštnosti, kterými se blíží slovům cizím.

A ještě jednu poznámku. Je věc dávno známá, že se cizí slova po leckteré stránce postupně přizpůsobují domácí zásobě slovní. Příklady pro to lze nalézt i v hořejších výkladech a také rozdíl, který je mezi cizími slovy dokonale vžitými a cizími slovy vžitými jen málo a na který bylo upozorněno v předešlém odstavci, se na tom zakládá. Proti této tendenci asimilační existuje však leckdy i tendence opačná, t. j. snaha zdůrazniti cizost slova. Sem patří na př. výslovnost *g* za *k* v lidové výslovnosti cizích slov v češtině. Bude tedy třeba při dalším studiu otázek sem spadajících všimati si obou těchto tendencí a zjišťovati podmínky jejich existence a sílu jejich působení.

O KONKURENCI VIDŮ V ČESKÉM VYJADŘOVÁNÍ SLOVESNÉM

Pravá podstata slovesného vidu v jazycích, kde je slovesný vid skutečnou částí gramatického systému, velmi zřetelně vysvitne ze zkoumání vidové konkurence. Označuji tím názvem případy, v nichž táž objektivní skutečnost může být podle různých potřeb jazykové stilisace označována vidy různými. Nejznámější příklad vidové konkurence v češtině jsou imperativní věty, v nichž se třeba o jednom skoku může užít vedle slovesa dokonavého, které se zdá objektivní skutečnosti jedině odpovídat, podle okolností také slovesa nedokonavého. Pokusil jsem se vyložit tento zjev v knížce *Nebojte se angličtiny* (Praha 1936) a opakuji zde tento svůj výklad jako východiště výkladů dalších. Povel ke skoku vyjadřujeme rozkazovacím tvarem *skoč!*, tedy slovesem významu dokonavého, kdežto důrazný zákaz bránící skoku v poslední chvíli zní *neskákej!*, což je tvar slovesa nedokonavého. V obou případech jde o stejný výkon pojatý ovšem jednou kladně a po druhé záporně, a přece je po každé užito jiného vidu slovesného. Tvaru významu nedokonavého užijeme o jednotlivém výkonu ostatně i ve smyslu kladném při netrpělivé pobídce

ke skoku, s nímž se otálí: *Tak skákej!* Naproti tomu stačí sloveso nedokonavé i v zákazu, když je důraz sešinut ze slovesa na příslovečné určení: *Neskoč mi na nohu!*

Abychom pochopili, proč se v těchto větách užívá o objektivní skutečnosti v podstatě stejné různého slovesného vidu, přihlédněme k jinému případu, kde se podobná různost objevuje v jiné situaci. I ve větách *Pamatuji se, že jsem ti tu knihu půjčil* a *Pamatuji se, že jsem ti tu knihu půjčoval*, jde v podstatě o touž objektivní skutečnost, o půjčení knihy. Toto půjčení knihy je však jednou pojato jako holá skutečnost patřící minulosti, po druhé však jako aktuální výjev z minulosti, který mluvčí takřka ještě vidí před očima. Z různého slovesného vidu, kterým jsou v češtině obě věty rozlišeny, poznáváme, že aktuálnost záleží v tom, že si něco představujeme jako věc, která se děje před našima očima, vyjadřujeme rádi jako něco, co probíhá v čase a má tedy nějaké trvání. Můžeme tedy říci, že užití slovesa nedokonavého (ať jednodobého trvacího nebo opakovacího) tam, kde objektivní skutečnost se zdá vyžadovat sloveso dokonavé a kde se jindy slovesa dokonavého také opravdu užívá, dodává skutečnosti, o kterou jde, ráz výjevové, někdy přímo dramatické aktuálnosti. S tímto poznáním se vrátme k vidovým rozdílům v rozkazech a zákazech svrchu uvedených. Výjevová nebo dramatická aktualisace nějakého děje znamená jeho zdůraznění a o toto zdůraznění nedokonavým videm slovesným v uvedených zákazech opravdu běží. Slovesa nedokonavého je v nich užito při zákazu, který sám sebou je známkou většího vypětí vůle na straně mluvčího, a při netrpě-

livém, tedy emfatickém rozkazu (také při hrozivém rozkazu užijeme slovesa nedokonavého). Jakmile se však pozornost sešine s dějového jádra zákazu na průvodní okolnost, týkající se výsledku činnosti, nastupuje i v zákaze místo slovesa nedokonavého sloveso dokonavé.

S obdobnou konkurencí slovesných vidů se setkáváme někdy u otázek ptajících se po původci něčeho. Vidíme-li známého v nových šatech, ptáme se ho: *Kdo pak vám to šil?*, ale když se dovíme, pochválíme původce slovy: *Ušil vám to pěkně a lacino*. V otázce, kde je důraz na vlastním výkonu, tedy na ději, užijeme slovesa nedokonavého, kdežto v pochvale, kde zdůrazňujeme výsledek činnosti, užijeme slovesa dokonavého. Podobných otázek s nedokonavým slovesem o ději hotovém a úspěšně skončeném slýcháme v denních hovorech celé desítky. Ptáváme se na př: *Kdo vám stavěl dům, maloval byt, navrhoval nebo dělal nábytek, leštil podlahy, věšel záclony, zařizoval zahradu?* Chceme-li však říci, jak věc dopadla, užijeme hned slovesa dokonavého a pochválíme, že *ten neb onen nám pěkně vystavěl dům, vymaloval byt, navrhl nebo udělal nábytek, vyleštil podlahy, zavěsil záclony, zařídil zahradu*.

Ostatně i v otázce po původci vykonaného díla užijeme slovesa dokonavého, jakmile se průvodním určením ukáže na výsledek práce. Ptáme se potom: *Kdo vám to tak pěkně vymaloval? Kdo vám ty podlahy tak pěkně vyleštil? Kdo vám ty záclony tak dobře zavěsil?* Ve všech těchto příkladech jde zřejmě o to, že se průvodním určením převádí pozornost s děje na jeho výsledek. Je-li však průvodní určení takové povahy, že neodvádí pozornost od děje k jeho výsledku,

nýbrž určuje blíže děj v jeho průběhu, nevynucuje užití slovesa dokonavého. Dobře je to vidět na tomto příkladě. Profesor se ve třídě může zeptat: *Kdo pak si z vás překládal samostatně dál?*, ale ptá-li se na výsledek, jistě řekne: *Kdo pak si z vás přeložil o odstavec víc?* Někdy ovšem existuje rozdíl mezi pojetím zdůrazňujícím průběh hotového děje a pojetím zdůrazňujícím jeho výsledek i bez vysvětlujícího průvodního určení. Otázkou *Jak jsi spal?* se zřejmě ptáme na průběh spánku, kdežto otázkou *Jak jsi se vyspal?* na tělesný a duševní stav po spaní.

V jiných případech však rozbořem důvodů, které vedou ke konkurenci vidů v otázkách týkajících se téhož dokonavého děje, docházíme k poznání, že o užití slovesa dokonavého a nedokonavého rozhodují i jiné momenty. Oč jde, ukáže tento příklad. Mysleme si, že nám bylo z nějakého obchodu dodáno zboží a že dodávku odmítáme. Důvod tohoto odmítání může být dvojitý: buď nebylo vůbec žádné zboží objednáno nebo bylo objednáno zboží jiné. Mluvíme-li o věci s dodavatelem, užijeme po každé k zjištění původce objednávky otázky s jiným slovesným videm. Jde-li o objednávku, o které vůbec nic nevíme, optáme se: *Kdo to u vás objednal?*, jde-li o objednávku, o které víme, ale jejíž vyřízení jsme si představovali jinak, zeptáme se naopak: *Kdo to u vás objednával?* Podobně se chlapce, kterého jsme poslali pro něco do obchodu nebo ke známým, zeptáme: *Kdo pak ti to dával?*, kdežto chlapce, u něhož vidíme novou věc neznámého původu, se optáme: *Kdo pak ti to dal?* Také vedle otázky: *Kdo pak ti to šil?* můžeme užít otázky: *Kdo pak ti to ušil?* Otázka první

předpokládá švadlenu nebo krejčího jako původce díla, tedy odborníka, kdežto otázka druhá je obecná a nic nepředpokládá. Obracíme se jí třeba k dítěti, jemuž nové šatečky mohla ušít také matka, babička, teta nebo sestra, nebo k někomu, kdo si dal ušít něco neobvyklého, u čeho nemůžeme tak snadno předpokládat určitého původce. Že se v takovýchto otázkách tážeme při vykonaném díle nedokonavým videm slovesným spíše na někoho, kdo byl určitou prací pověřen a konal ji jako svůj úkol, kdežto slovesem dokonavým pouze obecně na původce, o němž si předem nečiníme žádnou konkrétní představu, vyplývá jasně z tohoto protikladu. Jde-li o sjednané zbourání něčeho, ptáme se: *Kdo vám to boural?*, kdežto při poboření nesjednaném, náhodném nebo zlomyslném, je na místě otázka: *Kdo pak vám to zboural nebo zbořil?* Všimněme si toho, že i v otázkách uvedených v odstavci předešlém bylo užito slovesa nedokonavého o provedené práci odborné. Zdá se mi nepochybné, že užití nedokonavého slovesa ve všech našich příkladech a ve všech případech podobných je dáno nejen důrazem, který se klade na děj, nýbrž také představou, že odborná práce vyžaduje zpravidla nějakého času k provedení. Je na př. zajímavé, že o knize se můžeme autora nebo nakladatele zeptat: *Kde pak jste to tiskl?*, kdežto o pouhých navštívenkách nebo nějakém oznámení se ptáme stejně: *Kde pak jste si to dal tisknout nebo vytisknout?* Představa trvání vzniklá zdůrazněním průběhu práce může být však dána také způsobem, kterým vnímáme její výsledek. Dovíme-li se tak či onak, že vyšla kniha o předmětu, který nás zajímá, ptáme se na autora otázkou:

Kdo to napsal?, ale když slyšíme z neznámého nám díla předčítat celou pasáž, můžeme se na autora ptát i otázkou: *Kdo to psal?* Podobně máme u hudebních skladeb k dispozici dvě otázky: *Kdo to složil?* a *Kdo to skládal?* Názorně se jejich různá funkce jeví v této souvislosti. Přítel zve přítele ke klavíru slovy: *Pojď, já ti něco zahráji a ty mi řekneš, kdo to složil.* Přehraje pasáž a zeptá se: *Nu tak, kdo to skládal, Mozart nebo Beethoven?* U obrazů, jak se mi zdá, se na autora zpravidla ptáme slovesem nedokonavým: *Kdo to maloval? Kdo vás to maloval?* Je to snad tím, že obraz musíme vidět, abychom o něm mohli mluvit, kdežto u díla literárního nebo hudebního můžeme daleko spíš užívat titulu jako náhražky. Ovšem i u těchto otázek po původci se vždycky může uplatnit vliv vedlejšího určení, ukazujícího na výsledek práce, které strhává pozornost vlastního děje a vede k užití slovesa dokonavého. Říkáme potom: *Kdo vám to tak pěkně ušil? Kdo to tak krásně napsal? Kdo to tak krásně složil?*

Důrazem na vlastním ději lze vysvětlit užívání nedokonavého slovesa v emocionálních otázkách, na které vlastně ani nečekáme odpověď a které jsou doopravdy výtkami: *Proč jsi tam chodil? Proč jsi tam jezdil? Proč jsi tam skákal? Proč jsi mu to dával? Proč jsi mu to říkal?* Ve všech je proti prostému konstatování přidáno o stupeň směrem k nedokonavosti: *Dal — dával, řekl — říkal, skočil — skákal, šel — chodil, jel — jezdil.* Jak je patrné, nastává toto vidové pošinutí, ať je v prostém konstatování sloveso jednodobé dokonavé (dal, řekl, skočil) nebo sloveso nedokonavé (šel, jel). V některých případech však k pošinutí zpravidla nedochází. Proti konstatování: *Já jsem tam běžel* stojí vy-

týkavá otázka: *Proč jsi tam běžel?* a proti konstatování: *Já jsem tam letěl* stojí vytykávací otázka: *Proč jsi tam letěl?* Příčinu této zajímavé úchyvky je podle mého mínění hledat v kolisi významu. Tvary *běhal* a *lital*, které bychom podle ostatních příkladů čekali i v obou otázkách naposled uvedených, vyjadřují asi tak zřejmě opakování děje, že jejich užití o ději neopakovaném by mohlo vést k nedorozumění. Je-li tento výklad správný, je důkazem, že konkurence vidů bývá ve svém rozsahu omezována kolisí významu a že k správnému pochopení funkce vidu je třeba soustavně prozkoumat oba tyto zjevy.

Konkurence vidů, kterou jsem doložil z češtiny, mívá v jazycích s jinou strukturou gramatickou, na př. v angličtině, obdobu v konkurenci časů. Znamená to, že tak jako v češtině můžeme podle různé stilisace jazykové užít o téže objektivní skutečnosti různých slovesných vidů, můžeme v angličtině o téže objektivní skutečnosti užít podle různé stilisace jazykové různých slovesných časů. Se svého českého stanoviska musíme rozeznávat v angličtině několikerou konkurenci časovou. V možnosti časové konkurence mezi vyprávěcím preteritem a dramaticky líčícím presentem se angličtina zásadně shoduje s češtinou, třeba že stilistické využití této možnosti je v obou jazycích různé. Jindy je konkurence časů ve srovnání s češtinou něčím svébytně anglickým a pak musíme k jejímu vyjádření v češtině hledat jiné prostředky, na př. vhodná adverbia. Někdy konečně odpovídá anglická konkurence slovesných časů zhruba české konkurenci slovesných vidů. Konkurenci slovesa dokonavého a nedokonavého v takových českých

větách, jaké jsem tu uváděl, odpovídá na př. v angličtině zhruba konkurence perfekta a preterita. Ukazuje to dobře třeba tento příklad: *What have you learnt for today? No irregular verbs? Then what did you learn? — Co ses na dnešek naučil? Nepravidelná slovesa žádná? Tak co ses vlastně učil?* Jest ovšem třeba důrazně vytknout, že si obě uvedené konkurence odpovídají v češtině a angličtině jen zhruba. Na jedné straně odpovídá české vidové konkurenci v angličtině netoliko konkurence časů, nýbrž zčásti také konkurence konjugačních typů (konjugace prostá — konjugace rozvedená, konjugace prostá — opisná konjugace s *to do*), na straně druhé jde přece v obou odpovídajících si konkurencích o věci v základě různé. V češtině běží o rozdíl mezi činností pojatou ve svém průběhu bez ohledu na výsledek a činností, u níž se zdůrazňuje právě výsledek, v angličtině o rozdíl mezi činností zařazovanou úplně do minulosti a činností, která zdůrazňováním výsledku jest spojována s oblastí přítomna. Právě proto se mezi oběma konkurencemi objevují rozpory. Upozorňuji z nich alespoň na jeden. Vysvětluje-li návštěvník důvod své návštěvy, může o svém příchodu užít v češtině buďto času přítomného slovesa nedokonavého nebo minulého slovesa dokonavého: *přicházím (přišel jsem) se podívat, jak se daří vašemu chlapci*. V angličtině naproti tomu můžeme užít v téže situaci o téže věci presentu, perfekta i preterita (Poutsma: *Mood and Tense of the English Verb*. Groningen 1922: § 116, str. 112): *I come, I have come, I came*. Třetí možnost nemůžeme v češtině napodobit, protože užití minulého času slovesa nedokonavého by vedlo nutně ke kolisi významové.

ZESÍLENÍ A ZDŮRAZNĚNÍ JAKO JEVY JAZYKOVÉ

Zesílení a zdůraznění, v odborné terminologii intenzifikace a emfáse, jsou jazykové jevy, které svou zajímavostí upoutaly již leckterého jazykozpytce. Zvláště od doby, kdy se soustavněji počala studovat emocionální stránka v jazykovém vyjadřování, se množí počet pojednání o nich a z vlastního mého oboru, z anglistiky, lze takových studií opravdu uvést již hezkou řádku. Všecko takové zkoumání se však dosud dalo bez dostatečného zřetele k místu, které intenzifikaci a emfasi přísluší v jazykové soustavě, a nutným toho následkem je malá pojmová jasnost, s kterou se o těchto jazykových jevech mluví a která vede k tomu, že se často oba zaměňují, ačkoliv jsou v podstatě zcela rozdílné. Doufám, že můj výklad tuto jejich zásadní rozdílnost ukáže s přesvědčivou zřetelností.

Intenzifikace je hodnotícím přízvukem provázené vyjádření vysokého stupně vlastnosti nebo intensity konání nebo stavu. Pouhé vyjádření kvanta, třeba značně vysokého, ještě intenzifikací není. Není jistě intenzifikací, když řekneme, že v peci určitého typu lze dosáhnout teploty 1000° C nebo že hydraulický lis vyvíjí tlak 100 atmosfér.

Intensifikací se stává vyjádření vysokého stupně nebo vysoké intensity teprve tehdy, když je pojato jako něco, co převyšuje obvyklý průměr a tím i naše očekávání. Není intensifikací, když řekneme, že lev řve, neboť tím slovesem označujeme vždy normální hlas, který lev vydává. Ale ve větě *ten plakát nekřičí, ten řve* můžeme jistě sloveso *řvátí* považovat za výraz intensifikační, protože už z kontextu je patrné, že vyjadřuje něco, co je podle našeho mínění nad obvyklý průměr.

Víme-li, že intensifikace vyjadřuje takový stupeň vlastnosti nebo takovou intenzitu konání nebo stavu, které považujeme za něco, co přesahuje obvyklý průměr, je se třeba ještě otázat, v čem takový vysoký stupeň nebo taková vysoká intenzita může záležet. Při vlastnosti je samozřejmé, že může jít jen o kvantitu, neboť kvalita, pokud přichází v úvahu, je dána už samou vlastností a nikoli její intenzitou. Podle mého mínění alespoň není po té stránce zásadní rozdíl mezi výrazy *úžasně velký* a *úžasně sladký*. Bližší pozornosti si však zaslouží intenzita konání nebo stavu. Tam, kde jde o skutečné konání, je nasnadě, že se intenzitou rozumí především velikost úsilí na konání to vynaloženého. Toto úsilí se však může projevovat netoliko vertikálně, nýbrž i horizontálně, t. j. netoliko kvantem úsilí vynaloženého v určité době (*s tím kufrem jsme se nadřeli*), nýbrž také jeho délkou, a to jak souvislou, vlastní (*dnes se na vás načekal*), tak přerušovanou (opakování: *tam jsem se odjakživa nachodil*). I když se někdy pozornost při jazykové formulaci zamíří spíš na kvantum výsledku (*dnes jsem toho napsal*) nežli na intenzitu vlastního konání

(*dnes jsem se napsal*), je přece vždy základem pojetí tato intensita. Intensita stavu, který velmi často nezávisí na vůli subjektu, záleží buď v intenzitě, s kterou se na subjektu projevuje (*spát jako dřevo*), nebo v jeho délce, ať vlastní (*tenkrát jsem si poležel*) nebo přerušované (*tam jsem se něco nalezl* n. *naléhal*). Konkrétní příklady intenzifikační, kterých bude dále v odstavci uvedena hojnost, poskytnou dostatečně materiálu k dalšímu ověření těchto rozdílů.

Hodnocení vysokého stupně vlastnosti nebo vysoké intenzity konání nebo stavu jako něčeho, co přesahuje obvyklý průměr, není však jediný citový příměšek, který můžeme v intenzifikaci objevit. Velmi často intenzifikace mimo to ještě vyjadřuje, zdali se nás konstatovaná neobvyklost míry dotýká příjemně nebo nepříjemně, zdali ji schvalujeme nebo odsuzujeme. Toto zabarvení libosti nebo nelibosti se často projevuje velmi zřetelně. Tak na příklad je výrazné citové zabarvení přídavného jména *teploučký*, které proti neutrálnímu přídavnému jménu *teplý* znamená, že teplota něčeho převyšuje lhostejný průměr a že dostoupila právě takového stupně, jaký v nás vzbuzuje pocit libosti. Vyjádření neobvyklého stupně nějaké vlastnosti s citovým zabarvením libým nebo nelibým, pochvalným nebo odsuzujícím, se projevuje zřejmě také v tradičních zesilujících přirovnáních. Je přece rozdíl každému zjevný mezi tím, řekneme-li o nějakém děvčeti, že *běhá jako křepelka* nebo *jako srnka*, a řekneme-li o jiném, že *běhá jako pometlo* nebo *jako splašená*.

Jeví se nám tedy intenzifikace jako typ jazykového výrazu, v kterém je hodně příměsi citové, a tato skutečnost

má ovšem své důsledky. Nejvíce materiálu pro studium problémů spojených s intenzifikací najdeme v řeči hovorové, zejména v řeči, v níž je citová stránka silně vyjadřována buď pro povahu mluvčích (řeč lidová) nebo pro jejich stilové zaměření (slang). Jako při všech výrazech zabarvených citově jde i při intenzifikaci o její výrazné vyjádření, ale prostředky, jichž se k tomu užívá, se právě proto snadno otírají a oslabují. To je zjev častý zejména u zesilovacích adverbii, která rychle pozbývají svého původního významu a své původní síly. Proto je možno spojovat zesilující adverbia, která doslovně znamenají intenzivní nelibost jako české *strašně*, *ukrutně*, *hrozně*, *děsně*, s přídavnými jmény, znamenajícími něco libého (*strašně milý*, *ukrutně laskavý*, *děsně hezký* a pod.); proto se také v slangu studentském, pepickém a jiném nahrazují zesilující příslovce a zesilující obraty vůbec neustále novými.

Ve výběru prostředků, kterými se zesilování provádí, se jednotlivé jazyky a jednotlivé skupiny jazyků mezi sebou značně liší. Zásoba těchto prostředků je celkem bohatá. U shora uvedeného příkladu se slovesem *řvátí* jsme viděli, že se někdy k intenzifikaci užívá prostě jiného pojmenování (*řvátí* v kontrastu ke *křičetí*). Často mívají intenzivní platnost pojmenování obrazná, jejichž obrazná platnost je ještě patrná (intenzifikující *letětí* v kontrastu k neutrálnímu *spěchatí*). Mnohem častěji ovšem je intenzifikace vyjádřena vlastním, samostatným označením, které se k základnímu pojmenování přidává. Na prvním místě je tu uvést prostředky slovotvorné, v češtině a jazycích podobného typu zvláštní předpony nebo slovotvorné přípony.

V češtině se u adjektiv, adverbii, ba i u substantiv zachovala v jazyku spisovném intensifikující předpona *pře-* (na př. *překrásný, předrahý, přemilý, přenešťastný, překrásně, přendramně; přemíra, ach škoda přeškoda*), která však dnes zní knižně nebo archaicky. V jazyku spisovném i hovorovém se užívá v analogických případech (ovšem se sklonem k intenzitě nelibé) zesilovací předpony *pra-*, na př. *prastarý, prazvláštní, prašeredný, pramálo, pramižerně*. V řeči lidové stává proti ní předpona *prach-* (na př. *prachzatracený, prachmilionský, prachmižerně, prachblbec*), v městské řeči někdy předpona *ultra*, která se nepojí jen se slovy původu cizího, jako *ultramoderní*, nýbrž i se slovy původu domácího, jako *ultrablby, ultrapitomec, ultrabllost*. Řecký pendant k latinskému *ultra*, předpona *hyper*, si zachovala zcela ráz knižní a pojí se proto jen se slovy cizími (*hypermoderní*).

U sloves mají intensifikační funkci zejména předpony *na-* a *u-*. První z nich znamená prostě velkou míru činnosti nebo dlouhé trvání v nějakém stavu (*s tím jsem se nablžil, to jsem se tam nastál*), druhá takovou přemíru činnosti, že jí byl objekt nebo — při slovese zvrtném — subjekt neblaze dotčen (*uhnati koně, uhnati se*). Zesilovací zabarvení mají ovšem ještě jiné předpony slovesné, jako *po-*, *roz-* a *vy-*, ale jejich intensifikační charakter není již tak jasně zřetelný, protože je provázen ještě speciálními odstíny významovými. U předpony *po-* (*poležeti si, poseděti si, pohovořiti si* atp.) představa intenzity dobové bývá spojena se zabarvením libostním, které bývá zesíleno zvrtným *si* (bez tohoto *si* může mít táž předpona význam

atenuativní, t. j. vyjadřovati činnost nebo stav trvající krátkou dobu, na př. *poseděti*). U předpon *roz-* a *vy-* zase převažuje již značně charakteristika výsledku. Předpona *roz-* vyjadřuje, že po počátečním váhavém stadiu dostoupila činnost té intensity, že pokračuje dál už vytrvale a často lehce (*rozkřičeti se, rozpovídati se, rozepsati se*), předpona *vy-* zase znamená, že míra činnosti zcela vyčerpala možnosti činného subjektu, ať již to znamená pro něho příjemnou úlevu (*vypovídati se*) nebo oslabení jeho schopnosti (*o slepici: vynositi se*). Předpona *vy-* může ovšem také znamenat, že se někdo zabývá nějakou činností tak dlouho, až dosáhne kýženého stupně schopnosti nebo dovednosti (*vyzptívati se, vypsati se*). V tomto významu se stýká předpona *vy-* s předponou *roz-* s tím rozdílem, že se předpona *roz-* týká spíš jednotlivého aktu činnosti (*rozepřítval se*), kdežto předpona *vy-* nahromaděné schopnosti (*vyzptíval se*). V důsledku toho, co bylo před chvílí o významu předpony *vy-* pověděno, se leckdy stává, že totéž sloveso, tvořené s předponou *vy-*, může mít podle souvislosti dvojí protichůdný smysl. Tak na př. *vyzptívaný hlas* může znamenat hlas, který se dlouhým cvikem stal zvučným a ohebným, ale také hlas, který dlouhou pěvec-kou činností ztratil plnost a je vyšeptalý.

Zesilující funkce slovotvorných přípon se velmi jasně projevuje u přídavných jmen, která znamenají nějaký rozměr. Vidíme to zřetelně v těchto řadách: *veliký* — *velikánský* — *velikananánský*, *malý* — *maličký* — *malinký* — *malininký*, *široký* — *širokánský*, *úzký* — *uzoučký* — *uzounký* — *uzounkatý*, *dlouhý* — *dlouhánský* — *dlouhatánský*, *krátký*

— *kratičkový* — *kratinký* — *kratounký*, *tenký* — *tenoučkový* — *teninký* — *tenoučkatý*. U adjektiv jiného významu mívá zesilující suffix citové zabarvení příjemnosti, kterého bylo vzpomenuo shora při adjektivu *teploučkový*. Jiné příklady toho druhu jsou přídavná jména *heboučkový*, *hlaďoučkový*, *křehoučkový*, *sladoučkový* atp.

K tvoření suffixovému náleží také stupňování a absolutní superlativ mívá často funkci zesilovací. Když na př. obchodník ujišťuje, že každý zákazník u něho najde *nejrychlejší* obsluhu a *nejlevnější* ceny, nebo když divadelní noticka slibuje, že se hra studuje s *největší* péčí a v *nejlepším* obsazení, ustupuje při užitých superlativech jistě do pozadí úmysl srovnávací a zbývá jim především důrazná funkce zesilovací. Do prosté řeči hovorové však tento způsob zesilování u nás, jak se zdá, nevníkl. Pozornost si zaslouží leda ojedinělé výrazy, které přes jejich odborný původ zaslechneme někdy i v kontextu neodborném, jako na př. intensifikující superlativ italského typu *primissima*. Stejně nenalzáme u nás v živé řeči hovorové zesilování skládáním různých slov, které je obvyklé na př. v němčině a které je zpravidla zkráceným přirovnáním (na př. *kilometerlang*, *eiskalt*, *zuckersüß*). Obdobné výrazy české, na př. *sněhobílý*, *stříbrojasný*, náleží do jazyka knižního. O zesilovacím tvoření typu *pouhopouhý* bude promluveno později.

Bohatý je výběr zesilujících prostředků v oblasti určení a doplňků slovních, které někdy přecházejí až v určení a doplňky větné. Nejjednodušší případ je ovšem zesílení jedním určujícím slovem, kterým bývá u adjektiv a sloves

zesilující adverbium a u podstatných jmen zesilující adjektivum. Adverbia se ovšem zesilují zase adverbii. Zesilující adverbia mohou zesilovati buď obecně a hodí se pak vždy, kdykoli jde o zesílení adverbium, nebo zesilují speciálně a může se jich užít jen v případech, pro něž se svým speciálním významem hodí. Zesilující adverbia *hrozně*, *strašně*, *ukrutně* nabyla už v hovorové češtině, jak bylo svrchu připomenuto, přes své speciální zabarvení významu adverbii obecně zesilujících. Naproti tomu má zesilující adverbium *hnusně*, oblíbené na příklad v studentském slangu, význam zesilujícího adverbia speciálního a může se ho užít jen tehdy, když jde o intenzitu nepříjemnou, na příklad je *hnusně horko*, některý profesor své žáky *hnusně štve*, chce od nich při zkoušce *hnusně mnoho*, a když neumějí, *hnusně láteří* atp. Také u zesilujících adjektiv můžeme rozeznávat mezi adjektivy obecně zesilujícími a adjektivy s významem speciálně zesilujícím. O tomto rozdílu platí v celku totéž, co platí o rozdílu mezi obdobnými druhy zesilovacích adverbii. Poznáme to, když postavíme proti sobě hovorové výrazy *byla tam strašná legrace* a *venku je hnusná zima*. Obecného zesilovacího adjektiva *strašný* lze beze všeho užít i ve výrazu druhém, kdežto speciálně zesilovacího adjektiva *hnusný* nelze užít i ve výrazu prvním, nechceme-li změnit smysl celé věty.

Některá zesilovací adjektiva zasluhují zvláštní zmínky. Někdy se zesiluje význam substantiva, vyjadřujícího krajní mez nějaké vlastnosti, tím, že se adjektivem dotvrzuje, že této meze bylo v aktuálním případě opravdu dosaženo. V tom záleží zesilovací funkce takových adjektiv, jako

hotový a *učiněný*. Věty *on je učiněný pes* a *on je hotový žebrák* vyjadřují právě přidáním příslušného adjektiva, že subjekt opravdu dosáhl povahové nebo situační meze, která je označena substantivy *pes* a *žebrák*. Druhý typ zesílovacího adjektiva, na který je tu třeba upozornit, jsou srovnávací výrazy typu *takový* v absolutním užití bez doplňujícího srovnání. V oblasti adverbii má stejnou funkci adverbium *tolik* a výrazy podobné. Za příklad uvádím tyto dvě věty: *Mami, prosím tě, dej mi něco jíst, já mám takový hlad.* — *Co jsem mohl dělat, když mě tolik prosil.* U těchto výrazů si musíme blíže všimnout i stránky zvukové. Bedlivému pozorovateli nemůže ujít, že výrazy *takový* a *tolik* mívají podle kontextu dvojí rozdílnou intonační linii. Když ukazují dopředu, t. j. když stanovení míry, k níž se vztahují, teprve následuje, zvedá se tato linie ke konci slova jako třeba ve větách: *Já mám takový hlad, že bych polykal hřebíky.* *On mě tolik prosil, že jsem mu to nemohl odepřít.* Když však tyto výrazy neukazují dopředu, t. j. když míra, na kterou se vztahují, je vyjádřena již v tom, co předcházelo, nebo když je výrazů těch užito absolutně bez vyjádření míry, na kterou by se mohly vztahovat, je i jejich intonace klesavá. Pro užití absolutní byly uvedeny příklady již shora. Typ s vyjádřením míry v dřívější části kontextu ukazují tyto věty: *Já mám také takový hlad.* *Ten druhý také tolik prosil.* I při stejné klesavé intonaci výrazů *takový* a *tolik* se rozlišují oba právě charakterisované typy zase rozložením důrazu. Když jde o odkaz k míře, vyjádřené již v dřívější části kontextu, má důraz buď určení *takový* a *tolik* nebo slovo určované, a to podle situace kontextové

a rytmické. Když je však výrazu *takový* nebo *tolik* užito absolutně, má důraz jak určující výraz, tak slovo jím určované. Důrazové vytčení opačného druhu je nutnou podmínkou pro zesilující funkci adverbia *nějak* a adjektiva *nějaký*. Větu *Ty jsi nějak vyfintěný* můžeme pronést s dvojitým rozdílným rozložením důrazu ve slovech *nějak vyfintěný* a po každé má věta jiný smysl. Dáme-li hlavní důraz na adjektivum *vyfintěný*, vyjadřuje věta podiv nad vyfintěností osloveného, protože obvykle vyfintěn není. Položíme-li však hlavní důraz na adverbium *nějak*, dodáme mu funkce zesilující a vyjádříme podiv nad tím, že je oslovený vyfintěn v neobvyklé míře. Stejně se podle různého místa důrazu mění smysl věty *Ty máš nějakou zlost*. Při důrazu na substantivě *zlost* pronášíme mínění, že se oslovený proti našemu očekávání na něco zlobí, kdežto při důrazu na adjektivu *nějakou* konstatujeme s podivením, že má oslovený velikou zlost, při čemž o zlosti samé mluvíme jako o faktu, který je nám znám. Zesilovací funkci adverbialní mívá také zájmeno *něco*, ale, jak se mi zdá, jen u sloves, která sama sebou už vyjadřují intenzivní konání nebo intenzivní setrvávání v nějakém stavu: *ten se mě něco nalezl*, *tenkrát jsem se něco nalezl*. Shledáváme tu tedy hromadění zesilovacích prostředků jako třeba ve větě *Já mám takový strašný hlad*. Je to zjev při vyjadřování silně citovém obvyklý a ještě se s ním setkáme.

Absolutní užití výrazů *takový* a *tolik* nás vede k zesilování srovnáním opravdu provedeným, které je snad nejnepřítivější ze zesilovacích výrazů víceslovných. Nejjednodušší je srovnání s nějakým předmětem, který znázorňuje

vysoký stupeň vlastnosti, o kterou jde, nebo velikou intenzitu nějakého stavu nebo konání. Tak tomu bývá při zesilování adjektiv a sloves. Říkáme na příklad o někom, že je *hluchý jako pařež*, že je *hloupý jako patník*, že je *rovný jako jedle*, že má *hlad jako vlk*, že *spí jako zabitý*, jako *kámen*, že *pije jako duha* atd. Při intenzifikaci významu substantivního jde o srovnání komplikovanější, protože se srovnávají vlastně celé komplexy vlastností, které si už obyčejně ani neuvědomujeme, takže zbývá zpravidla jen pouhá neurčitá citová intenzifikace směru kladného nebo záporného. Tak je tomu třeba ve výrazech *děvče jako květ*, *děvče jako lusk*, *hoch jako panna* a mn. p. V zesilovacích srovnáních bývá mnoho tradičního a to je činí leckdy charakteristickými pro dialekt rodinný, místní, stavovský a pro jazyk jako vyjadřovací způsob celého národního kolektiva. Na druhé straně zase podléhají taková srovnání v hovorové řeči blízké slangu velmi silně měnlivé módě. Výraz *lítat jako aeroplán* nese na sobě jistě pečeť modernosti, kdežto výrazy *tvrdý jako cihla* nebo *střízlivý jako soudce*, obvyklé v angličtině, jsou češtině zcela cizí. Výraz *běžet jako ševci ze Skutče* je jasný jenom v těch místech, kde se ještě pamatují, jak skuteční ševci jezdili se svým zbožím z jarmarku na jarmark, a výraz *mít vypláznutý jazyk jak Jirákův pes*, který jsem slyšel v Kolíně, je zkonkretisován vlastním jménem, které už nikomu neříká nic. Také obecná jména, vyšlá z užívání, se v takových srovnáních vyskytují, jako na př. ve výrazech *běžet jako s keserem*, neboť jistě už málokdo ví, že slovo „keser“ znamenalo malou rybářskou síť. Někdy bývá zesilovací srovnání vyjádřeno celou vě-

tou. Tam, kde má srovnávací věta týž podmět jako věta nadřizená, je to jen pouhé rozvedení srovnání nevětného a může se s ním beze všeho střídat. Na př. *Pije jako bezedný* a *Pije, jako by byl bezedný*. Při podmínkách různých takové střídání ovšem možné není, na př. *Běží, jako by ho honili; křičí, jako když ho na nože berou; utíká, jako když mu hlavu zapálí* atp. Také při zesilovacích srovnáních typu větného bývá mezi jazyky rozdíl. Proti celé srovnávací větě s neurčitým podmínkem, které užíváme v češtině, vyjadřuje na př. němčina totéž intensifikační srovnání pouhou vazbou participiální: *běžel, jako by ho honili — er lief wie von Hunden gehetzt*.

V základě příbuzné zesilovacím výrazům srovnávacím jsou výrazy, které zesilují význam adjektiva, substantiva nebo slovesa tím, že vyjadřují domnělý nebo možný následek nebo účinek, který má vysoká intenzita vlastnosti, stavu nebo konání. Na př. *Běžel, až se mu hlava třásla; Lže, až se mu od huby práší; Dovede mluvit, že by na jalové krávé tele vymámil; Je takový skrha, že by za krejcar hnal kožu po strništi až do Prahy* atp. Intensifikační ilustrace rozvedené pak podrobně jako ve dvou posledních příkladech dovedou ovšem už samy o sobě vnuknout představu vlastnosti nebo činnosti, o jejíž stupeň běží, a proto se jich leckdy užívá absolutně bez základního výrazu. Říká se tedy také: *Ten by na jalové krávé tele vymámil; Ten by za krejcar hnal kožu po strništi až do Prahy*.

Velmi typický způsob slovního zesilování je zesilování opakováním slova, vyjadřujícího základní představu, a to buď prostým opakováním asyndetickým, to je beze spojky,

nebo opakováním, při němž oba členy jsou spojeny souřadnou spojkou. V hovorové angličtině, jak jsem připomněl již r. 1911 v úvaze o potenciálnosti jevů jazykových, je zcela běžné intensifikující asyndetické opakování adverbii a adjektiv. Jako příklady jsem tehdy uvedl tyto výrazy: *many many more examples, very very familiar indeed, hundreds of poorest poorest children, a great great friend of yours*. Vedle toho může se tu užít i opakování se spojkou *and*, na příklad: *for many and many days, for ever and ever, he grew stouter and stouter*. U sloves je obvyklé jen opakování se spojkou: *he gazed and gazed at her*. Také v češtině je opakování se spojkou obvyklé, zejména u sloves. Na příklad: *Šel a šel, až přišel k velikému lesu; Já jsem tam stál a stál a pořád nikdo nešel*. Příklady stejné konstrukce u adverbii: *Ty pořád a pořád zlobíš; Mně to moc a moc chutná*. Co však češtině, jak se zdá, chybí, je intensifikační opakování asyndetické. Je pravda, že se může napsat: *po mnoho, mnoho dní*, ale předně je to knižní a nikoli hovorové, a za druhé je tu mezi opakovanými slovy právě pro knižnost výrazu zpravidla realizován přeryv, označený čárkou, kdežto asyndeticky opakovaná slova v angličtině jsou zcela hovorová a vyslovují se bez přeryvu. Vnějškem se anglickým příkladům zcela rovnají české opakované imperativy, na př.: *Tak vstávej vstávej! Tak dělej dělej! Tak jez jez! Tak pojd pojd!*, ale ty neznamenají intensivní činnost u osloveného, nýbrž intensivní pobídku se strany mluvícího, a nepatří proto do kapitoly o intensifikaci, nýbrž do kapitoly o emfasi. Totéž platí ovšem o opakovaných vybízecích adverbiiích: *tak honem*

honem! Čeština si ovšem vytvořila jiné intenzifikační prostředky založené na principu opakování slov. Spojuje s oblibou k intenzivnímu výrazu substantivum s adjektivem téhož základu, na př. *pitomec pitomá, zloděj zlodějská, lakomec lakomá* atp., při čemž expresivnost spojení bývá posilována i úchylkou v mluvnickém rodu přídavného jména, a vytvořila si komposita s opakováním základního kmene typu *svatosvatě, pouhopouhý*. O tomto tvoření bylo naposled pojednáno r. 1938 v Naší řeči (N. Ř. XXII, str. 122 a 159).

Ze slovních intenzifikací je třeba ještě uvést adverbialní výrazy o dvou nebo více slovech, která stávají u přídavných i podstatných jmen. Výrazy *skrz naskrz, od hlavy k patě* nebo moderním městem zavánějící *na sto procent* vyjadřují, že vlastnost nebo komplex vlastností je v označovaném předmětu zastoupen s dosažitelnou úplností (*skrz naskrz zkažený, fešák od hlavy k patě, to je pravda na sto procent*), kdežto studentské *na kvadrát* znamená jen neobyčejně vysoký stupeň označované vlastnosti (*pitomost na kvadrát*). Intenzifikace *od kosti*, která se hodí snad jen k podstatným jménům *dobrák a poctivec*, ukazuje, že i tu existují ustálená spojení. Takové zesilující adverbialní výrazy o více slovech se zpravidla kladou za slovo, které mají zesilovat. Protože o zesilování pouhými změnami stránky zvukové promluví až později, zbývá ještě připomenout, že ve srovnání s angličtinou má hovorová čeština ku podivu málo intenzifikací vyjadřovaných genitivem partitivním. Pro angličtinu, a to i hovorovou, uvádí Poutsma, *Observations on Expedients to Express Intensity*

and Emphasis (Curme Volume of Linguistic Studies, 1930, str. 120 n.), několik různých typů tohoto druhu intenzifikace (na př. *he is the sharpest of the sharp; to speak in the plainest of plain language; only the fewest of few days; my uncle is a man of men*), kdežto z nefalšované češtiny si vzpomínám jen na formulovitý citát z lidové písně *moje ze všech znejmilejší*.

Jsme u konce se svou stručnou přehlídkou nejvýznačnějších prostředků, kterých se v češtině a ovšem také v jiných jazycích podobného typu užívá k intenzifikaci, a chceme-li se vyvarovat nejasnosti, kterou jsme na počátku tohoto pojednání právem vytkli dosavadním studiím o intenzifikaci a jevech podobných, musíme si položit otázku, jaký v podstatě linguistický jev intenzifikace je a kde je její místo v soustavě jazykové. Jak jsem již jinde vyložil, dělí se vědecká gramatika, pojatá se stanoviska funkčního, podle mého mínění přirozeně ve dva základní oddíly, nauku o pojmenování a nauku o usouvztažení. Vycházím při tom ze dvou základních procesů, kterými se umožňuje akt promluvení. První z nich záleží v tom, že se z dané skutečnosti, konkrétní nebo abstraktní, vybírají úseky, které v dané chvíli poutají pozornost toho, kdo chce promluvit, a dají se vyjádřit slovním materiálem jazyka, jehož chce užít. Druhým procesem se jazykové značky, označující vybrané prvky skutečnosti, uvádějí ve vzájemný vztah a tvoří se z nich věta, která vyjadřuje, jak se mluvčí k dané skutečnosti staví. Jazykové prostředky, jichž se užívá při procesu prvním, zkoumá nauka o pojmenování neboli onomatologie (s našeho stanoviska funkcio-

nální onomatologie), kterou lze tedy stručně definovat jako nauku pojednávající o soustavě jazykových pojmenování a o její aplikaci při konkrétním aktu promluvení. Jazykové prostředky, jichž se užívá při druhém procesu, zkoumá zase nauka o jazykovém usouvztažení neboli syntax (s našeho stanoviska funkcionální syntax), kterou lze stručně definovat jako nauku o struktuře větných typů a o tvoření vět při konkrétním aktu promluvení.

Do těchto dvou základních oblastí, do onomatologie a do syntaxe, se musí dát podle své funkční povahy zařadit každý jazykový jev, s kterým se setkáváme při rozboru promluvy. Platí to i o intensifikaci. Všimneme-li si bedlivě její pravé funkce v promluvě, nemůžeme být na pochybách o tom, že intensifikace je v jádře jev jazykového pojmenování a že tudíž patří do oblasti onomatologie. Právě proto jsou jejími nejvlastnějšími prostředky vyjadřovacími tvoření slov (předpony a slovotvorné přípony) a skládání slov, tedy prostředky výrazně onomatologické, a ze spojení samostatných slov určení kvalifikující, které se ze všech skupin slovních nejvíce blíží formám onomatologickým.

Zcela jinak je tomu se zdůrazněním neboli emfasi. Základní její funkce je dvojitá: aktuální členění obsahu větného vzhledem ke kontextu, záležející v relativním odstínění důležitosti větných členů, a výraz charakteristického postoje mluvčího k celkovému obsahu pronášené věty. To oboje ovšem ukazuje zřejmě do oblasti syntaktické a syntaktické povahy jsou také hlavní prostředky, kterých emfaze užívá.

Začněme druhou hlavní funkcí emfaze, kterou jsme de-

finovali jako výraz charakteristického postoje mluvčího k celkovému obsahu pronášené věty. Může tu jít na příklad o důrazné tvrzení, kterým uplatňujeme své přesvědčení proti projeveným nebo možným pochybnostem, o důtklivé vybídnutí, kterým chceme proti odporu nebo neochotě vymoci poslušnost svému rozhodnutí, nebo o naléhavou otázku, na kterou netrpělivě čekáme odpověď. Ve všech těchto případech se beze všeho uchylujeme k zvukovému důrazu, který s průvodní charakteristickou intonací je prvním základním výrazovým prostředkem emfasy. Ukazují to třeba tyto české věty: *Ta kniha tam jistě je. Zůstaň tady a hledej ji! Kde zase jsi?* Mimo zvukový důraz s doprovázející jej intonací můžeme však emfasi v těchto třech větách vyjádřit i jinak. Můžeme říci: *Ta kniha zde musí být. Zůstaneš tady a budeš ji hledat. Kde, u čerta, zase vězíš?* Nejpoučnější jsou tu první dvě věty, neboť v druhé z nich se emfasy vyjadřuje změnou slovesného způsobu a v první užitím t. zv. slovesa modálního v platnosti slovesného způsobu, tedy zase prostředky povahy syntaktické. Ve větě třetí je netrpělivá naléhavost otázky vyjádřena samostatným emocionálním výrazem a dojem toho je zesílen intenzifikací určitého slovesa (*vězíš* místo *jsi*). Kdybychom zkoumali, jak znějí analogické věty v jiných jazycích, viděli bychom, že se třeba v angličtině k důraznému tvrzení užívá někdy opisné konjugace a k silnému příkazu nebo zákazu futura se *shall* místo *will*. I to jsou ovšem prostředky povahy syntaktické.

K stejným výsledkům dospějeme, přihlédneme-li k první z obou uvedených funkcí emfasy, t. j. k emfasi, která od-

stíněním relativní důležitosti větných členů přispívá k aktuálnímu členění větného obsahu vzhledem ke kontextu. Také tu je zvukový důraz základním prostředkem výrazovým. Srovnajme jen tyto dvě věty: *Tatínek jde*. *Tatínek už jde*. V obou běží o oznámení příchodu otcova, ale relativní důležitost větných členů je po každé jiná, protože je po každé jiný kontext. Prvá věta vyjadřuje, že otec přichází nečekaně, a proto je zdůrazněno slovo označující tohoto nečekaného příchozího. Druhá věta naproti tomu předpokládá, že otcův příchod je očekáván, a oznamuje, že tento očekávaný příchod se stal skutečností. Proto je zdůrazněno slovo, které vyjadřuje uskutečnění příchodu. Přitom je struktura obou vět zcela stejná až na to, že ve větě druhé se slůvkem *už* naznačuje, že příchod otcův je očekáván. Jiným prostředkem, kterým bývá vyjadřována emfaze sloužící k odstínění relativní důležitosti větných členů, je slovosled, tedy opět prostředek zřetelně syntaktický. Velmi dobře se to ukazuje v češtině, jejíž slovosled se do značné míry řídí právě aktuálním členěním věty. Kdyby někdo putoval po Praze, aby poznal důležitá místa Nerudova života, zavedl by ho průvodce do Nerudovy ulice a ukázal by mu na dům s deskou básníka se slovy: *To je dům, kde Neruda žil*. Tomu však, kdo by chtěl znát památné domy na Malé straně, by ukázal průvodce na týž dům se slovy: *To je dům, kde žil Neruda*. V každé z těchto vět, jinak stejně konstruovaných, stojí na konci jiné slovo. Po každé je to slovo důrazné a po každé vyjadřuje nejdůležitější část celého sdělení. V jazycích, které nemají slovosled tak plastický, jako čeština, na př. v angličtině, by se

obě uvedené věty mezi sebou lišily jen zvukovým důrazem. V češtině se liší jak zvukovým důrazem, tak pořádkem slov, takže čeština vyjadřuje rozdíl mezi oběma větami výrazněji. Jindy je ovšem zase přednost na straně angličtiny. Je to zejména při vytýkacích větách francouzského typu *c'est lui qui*, které jsou v angličtině hodně zastoupeny, kdežto v češtině jsou poměrně řídké. Tak známá věta z Wildova *Doriana Graye* *It is the faithless who know love's tragedies* zní v češtině mnohem prostěji a mnohem méně výrazně: *Právě nevěrní poznávají tragedii lásky*. Pouhý zvukový důraz, v češtině zesílený jen slůvkem *právě*, se výrazností nerovná zvukovému důrazu v angličtině, podtrženému názornou vytýkací konstrukcí. I tyto vytýkací konstrukce jsou ovšem vyjadřovací prostředky povahy syntaktické.

Doufám, že uvedené příklady dostačí, aby prokázaly správnost mého tvrzení, že intenzifikace náleží zásadně do oblasti onomatologie, kdežto emfaze zase do oblasti syntaxe. Toto zásadní rozlišení přispěje podle mého mínění velmi platně k roztrídění a správnému ocenění všeho materiálu, který se těchto dvou jazykových jevů týká. Naprosto však nechci tvrdit, že se dají na tomto základě vždy přesně mezi sebou rozlišit obě kategorie. Jako dva keře rostoucí blízko sebe ze samostatných kořenů mohou proplétat své větve k nerozeznání, prolínají se někdy také intenzifikace a emfaze tak, že je těžko je od sebe rozeznat. Je to vidět i z toho, že každý z obou jevů někdy užívá prostředků, patřících do oblasti druhé. Viděli jsme to ostatně již ve výkladech hořejších, kde jsem upozornil na

důležitost zvukového důrazu pro intensifikační platnost některých slov. Někdy lze přímo intensifikaci a emfasi zaměňovat. Tak na př. větu s intensifikací slovesa zesilujícím přirovnáním *On se vám při tom zmazal jako čuník* můžeme bez ztráty výraznosti nahradit větou s emfatickým zdůrazněním slovesa stoupavou intonací *on se vám při tom zmazal*, a podobně větu *ten je namotaný, jak zákon káže* větou *ten je namotaný*. Někdy dokonce emfatické zdůraznění sponového slovesa stačí samo k intensivnímu vyjádření nějaké vlastnosti, aniž se tato vlastnost určuje zvláštním predikativním jménem. Je to ovšem v situacích, kde kontext sám stačí k jejímu určení. Tak lze větou shora uvedenou *ten je namotaný, jak zákon káže* nahraditi v situaci, která je sama sebou jasná, větou *ten ale je!*

Po těchto zjištěních není už třeba odkládat výklad o některých dalších zvukových prostředcích k vyjádření intensifikace v češtině. Znamé je zesilovací posouvání důrazu, vlastně jeho protažení, neboť v tříslabičných slovech jako *výborný, nádherný, báječný, ohromný*, se důraz obvykle kladený na první slabiku protahuje, při silné intensifikaci proniká i do slabiky následující a tam se ještě zesiluje. Jako slovo tříslabičné se chová i spojení *vůbec ne*. Zajímavé je také zesilovací dloužení důrazné krátké samohlásky nebo vůbec sonantu, provázené zvláštní intonací. Samohláska, o kterou jde, je pro zesílení netoliko znatelně prodloužena, nýbrž vyslovuje se také s nápadnou vysokou intonací, která v zesíleném slově jen velmi pomalu klesá. Slyšel jsem tyto věty: *Postříkal mne a honem ujel, Já bych křičela, teta začala křičet, ono pršelo, on to chce ale vždycky, půjdeme*

daleko. Ve větě *ten vám pil* bylo zesilovací prodloužení krátké samohlásky provázeno také nápadným labialisováním. Sluší poznamenat, že všechny zde uvedené věty až na větu se slovem *daleko* jsem slyšel od žen. Větu se slovem *daleko* řekl otec chlácholivým hlasem asi tříletému klučíkovi.

O TAK ZVANÉM AKTUÁLNÍM ČLENĚNÍ VĚTNÉM

Aktuální členění věty je třeba klásti proti jejímu členění formálnímu. Kdežto formální členění se týká složení věty z prvků gramatických, týká se aktuální členění věty způsobu, jakým je začleněna do věcné souvislosti, z níž vznikla. Základními prvky formálního členění věty jsou gramatický subjekt a gramatický predikát, základními prvky aktuálního členění věty jsou východiště výpovědi, to jest to, co je v dané situaci známo nebo alespoň nasnadě a od čeho mluvčí vychází, a jádro výpovědi, to jest to, co mluvčí o východišti výpovědi nebo se zřetelem k němu vypovídá. Aktuální členění věty je problém, kterého si linguistika již dávno všimla, ale který nebyl sledován soustavně, protože jeho poměr k formálnímu členění věty nebyl jasný. Nejvíce se o aktuálním členění věty psalo (třebaže nikoli pod tímto názvem) zhruba v třetí čtvrtině XIX. století. Již roku 1855 upozornil francouzský linguista Henri Weil na důležitost aktuálního členění věty pro problémy slovosledné a horlivě se jím zabývali linguisté seskupení kolem časopisu *Zeitschrift für Völkerpsychologie*. Nejdůležitější pojednání toho druhu jsem rozebral již před více než tři-

ceti lety v první části své práce Studie k dějinám anglického slovosledu (Věstník České Akademie XVI, 1907, str. 261 a n.). Východiště výpovědi nazývali tehdy odborníci psychologickým subjektem a jádro výpovědi psychologickým predikátem. Nebyly to termíny šťastné, neboť jednak východiště výpovědi není vždycky jejím thematem, jak by se zdálo podle názvu psychologický subjekt, jednak přílišná blízkost názvů psychologický subjekt a psychologický predikát k názvům gramatický subjekt a gramatický predikát nijak nepřispívá k jasnému rozlišování dvou věcí v podstatě různých. Psychologické zabarvení obou termínů přispělo mimo to, jak se zdá, k tomu, že celý problém byl zatlačen ze zorného pole oficiální linguistiky. Jest toho litovat, neboť právě poměr mezi aktuálním a formálním členěním věty je jednou z nejcharakterističtějších věcí v každém jazyku.

Jak již bylo řečeno, není východiště výpovědi vždy také thematem výpovědi ve větě obsažené, ale je nutno dodat, že je jím velmi často. Nejjasněji je to vidět v prostém souvislém vyprávění, kde obyčejně východištěm výpovědi je thema, které vyplývá z věty předcházející. Na příklad: *Byl jednou jeden král | a ten měl tři syny. Nejstaršího z nich napadlo, že si půjde do světa hledat nevěstu.* Tu, jak je vidět, je východištěm výpovědi v druhé větě thema, obsažené explicitě ve větě první a východištěm ve větě třetí je thema, obsažené implicitě ve větě druhé. Na samém počátku vyprávění, kde ještě nic není možno pokládat za známé, stojí věta existenciální s obecným určením času — *byl jednou jeden král.* Se stanoviska aktuálního členění můžeme tuto

větu považovat za výpověď nečleněnou, neboť obsahuje vlastně jen jádro výpovědi se slovy průvodními. Neurčité určení časové — *jednou* — je zcela zatlačeno do pozadí, takže se tato věta obsahově zcela rovná větám, kde takového určení vůbec není: *Bvl jeden král a byl tak rozumný, že i všem živočichům rozuměl, co si povídali. Byla jedna vdova, ta měla dvě dcery, Dorlu a Lenku.* Leckdy je ovšem taková počáteční věta existenciální opatřována různými úvody, jež zajímavě ukazují rozmanitost vztahů, které se na počátku vyprávění mohou uplatňovat. Při mluveném vyprávění může být počáteční věta existenciální spojena se situací, v níž k vyprávění dochází, různými výrazy, jejichž obecný smysl je asi tento: *Chcete na mně pohádku a tady ji tedy máte.* Tyto výrazy se mění podle toho, jak se vypravěč staví ke svému vypravěčskému úkolu: *Tak byl jednou jeden král . . . Tak tedy byl jednou jeden král.* Čím je tento situačně uvozující výraz rozsáhlejší, tím spíše může nabýt samostatnosti a změnit se ve větu s vlastním melodickým zakončením. Na příklad *No tak tedy. Byl jednou jeden král.* Takovou větou se samostatným zakončením melodickým bývá někdy vyjádřeno stanovisko vypravěčovo k tomu, co hodlá vyprávět. *Bylo — nebylo: byl jednou jeden král . . .*

Pro naše vlastní thema jsou však nejdůležitější případy, v nichž se pro první větu využívá věcné situace obsažené ve vyprávění samém. Někdy se v ní jakýmsi předjetím z nevyložené ještě věcné situace vyprávění vybírá určení místní nebo časové a klade se na počátek věty existenciální jako východiště výpovědi v ní obsažené. Na příklad: *V jedné zemi panoval král, který byl nesmírně bohatý. V jed-*

nom městě bydlili rodičové a měli tři dcery. Daleko, až tamhle někde za červeným mořem, býval kdysi jeden mladý pán. Někdy se dokonce vypravěš vůbec obejde bez úvodní věty existenciální a začne vyprávět o hrdinovi hned tak, jako by byl už znám, a jen tu a tam poznáváme podle nedostatku určenosti (někdy přímo podle vyslovené neurčitosti), že se s hrdinou setkáváme po prvé. Na př.: *Chudá selka šla do lesa na stlaní. Myslivec šel jednoho dne na lov. Vávrovi umřela žena. Libor byl jediný syn chudé vdovy.* Počáteční věty vyprávění, v nichž je předjato z dané situace určení místní nebo časové, můžeme nazývat počátkem opřeným a počáteční věty, v nichž se hned mluví o hrdinovi, počátkem staženým, neboť na př. větu *Myslivec šel jednoho dne na lov* bychom mohli v její uvozující funkci plně vyjádřit větami dvěma: *Byl jeden myslivec a ten šel jednoho dne na lov.* Prostou větu existenciální typu: *Byl jednou jeden král* můžeme nazývat počátkem holým. Typy počátků vět, které jsme tu zjistili na našich pohádkách, objevují se ovšem i ve vyprávění umělých, v povídkách a románech.

V útržkovém všedním hovoru se jeví obraz aktuálního členění větného bohatší nežli v řeči upravené, zejména v řeči psané, a jeho bohatost je tím větší, čím jsou si životem a denní zkušeností bližší osoby, které spolu hovoří. Je to tím, že se u nich neobyčejně rozšiřuje daná situace, z níž je možno vybírat témata výpovědi nebo alespoň určení, která mohou být východištěm výpovědi. Do této dané situace patří vlastně všecko, co společně znají a co se v řeči může aktualizovat jako něco známého. Je-li zapotřebí, pod-

trhne se toto aktualizování vnitřní deixí, která má ovšem vždycky zabarvení emocionální nebo se na přítomnou osobu nebo věc přímo ukáže deixí vnější. (O deixi vnitřní a vnější viz pojednání Přívlastkové ten, ta, to v hovorové češtině.)

Z takových útržků všedního hovoru vybírám na př. tyto věty: *U Jirsů budou mít svatbu. Záruba za námi staví nových pět domků. Ten váš vchod se mi pranic nelíbí. Tady ty knihy musí pryč.* V oblasti časové je nejvíc nasnadě dnešek s nejbližší minulostí a budoucností: *Dnes už k vám nepřijdu. Včera byla sobota a to se vždycky koupeme. Zítřka bude hezky.* Je přirozené, že částí dané situace je vždy osoba mluvící a osoba, ke které se mluví: *Já půjdu zítřka do města a koupím ti to. Ty tedy nechceš.* Za část dané situace se považuje také podmět obecný, neboť se zpravidla týká zkušenosti, kterou si mluvčí získal. Na př.: *Lidé si na tom moc pochutnávají. Někteří lidé jsou takoví, že nechtějí vůbec nic měnit.* Rozumí se samo sebou, že i v denním hovoru se setkáváme s tím, co jsme v předešlém odstavci nazvali počátkem staženým. Za příklad uvádím tuto větu: *Nějací (lidé) přijeli ze Strakonice a říkali, že je tam hotové pozdvižení.* Velmi často obsahuje východiště výpovědi nikoli jeden, nýbrž dva, tři nebo i více elementů vzatých z dané situace. Pak je centrem východiště ten z nich, který je aktuálnější a ostatní se stávají elementy průvodními. Tak ve větě: *Paní Meisnerová to dělá bez kvašení a také se jí to nezkažilo* je obecná situace dána hovorem o vaření malinové šťávy (na tu skutečnost ukazuje zájmeno *to*) a na tomto pozadí aktuálně vystupuje zkuš-

nost, kterou přitom učinila paní ze sousedství, patřící ovšem také k dané situaci. Ve větě *Teď tam ti lidé stojí a povídají* jsou ve východišti výpovědi obsaženy tři různé elementy dané situace, mezi nimiž aktuálností převládá určení časové. Jádro výpovědi rovněž velmi často (ba snad zpravidla) obsahuje vedle vlastního centra výrazy průvodní, které k centru vedou a spojují je s východištěm výpovědi. Tak v uvedené již větě *Záruba za námi staví nových pět domků* vyjadřují známou situaci výrazy *Záruba za námi*, kdežto ostatek věty *staví nových pět domků* vyslovuje o tomto základě něco nového. Vlastní jádro výpovědi je tu obsaženo ve slovech *pět nových domků*, kdežto slovo *staví* je průvodní výraz vedoucí od východiště výpovědi k jejímu jádru. S oběma je spojeno jak gramatickou funkcí, tak významem. Mluvčí i oslovený vědí, že jde o podnikatele staveb, u kterého je stavební činnost nasnadě.

Výrazy průvodní si zaslouží pozornosti po několika stránkách. V této souvislosti budiž upozorněno jen na jednu z nich. Již shora byly uvedeny věty, v nichž thematem výpovědi je osoba mluvčího nebo osoba osloveného, které jsou ovšem vyjádřeny náměstkami osobními, a to, jak se samo sebou rozumí, osoby první a osoby druhé. Thema může být vyjádřeno i náměstkou osoby třetí, jde-li o osobu nebo věc, která byla v užším kontextu již jmenována. U jazyků, které ve větě oznamovací vždy kladou u určitého slovesa samostatně vyjádřený podmět, je to věc zcela všední. Jinak je tomu však u jazyků, v nichž určité sloveso ve větě oznamovací vyžaduje samostatně vyjádře-

ný podmět jen ve zvláštních případech. V takových jazycích — patří k nim také čeština (srovnej studii Pronominální podmět v hovorové češtině) — se pak stává, že thema výpovědi, které by mělo být vyjádřeno náměstkou osobní, samostatně vůbec vyjádřeno není, nýbrž se obráží jen v morfologickém aspektu slova, které náleží k jádru výpovědi, ať už jako jeho vlastní centrum nebo jako výraz průvodní. V pohádce, jejíž první dvě věty byly rozebrány na počátku druhého odstavce, je možno pokračovat takto: *Rozloučil se s otcem a bratry, vzal si na cestu něco jídla a šel, kam ho oči vedly.* Tu je vlastně všecko jádrem výpovědi a její thema, nejstarší syn královský, o němž byla řeč v předešlé větě, se obráží jen v tvarové stránce sloves *rozloučil se, vzal si, šel*. Stejně tomu bývá i v útržkovém všedním hovoru. Nejčastěji osobní zájmeno chybí ve východišti výpovědi, když by bylo jen průvodním výrazem po jiném aktuálnějším odkazu k dané situaci. Příkladem mohou být věty: *Tak jsem dál už nevybírala a šla jsem domů. Zítřka po tom nebudete mít ani památky.* Ale i vět, které pro nevyjádření pronominálního podmětu jsou celé vyplněny jádrem výpovědi, je v útržkovém denním hovoru s dostatek. Uvádím na příklad tyto věty: *Jdu do města a tak jsem se tě přišla zeptat, jestli něco nepotřebuješ. Potřebovala bych, aby to někdo za mě udělal. Neměl ses do ničeho míchat.*

Východiště výpovědi a jádro výpovědi, skládají-li se z několika výrazů, bývají ve větách různě spolu propleteny. Přesto se však dá zpravidla říci, která část věty je zabrána především východištěm výpovědi a která je zabrána především jádrem výpovědi. Přitom je normální postup

ten, že na východiště výpovědi připadá počáteční část věty, kdežto na jádro výpovědi její část konečná. Tento pořad můžeme nazvat pořadem objektivním, neboť se při něm postupuje od známého k neznámému a posluchači se tím usnadňuje pochopení toho, co se říká. Ale bývá také pořad opačný, při němž nejdříve přichází jádro výpovědi a za ním teprve její východiště. Je to pořad subjektivní, při němž mluvčí nedbá přirozeného postupu od známého k neznámému, nýbrž je zaujat jádrem výpovědi tak, že je klade na místo první. Proto tento pořad dodává jádru výpovědi zvláštního důrazu. Poznáme to snadno ze srovnání těchto dvou vět: *Dala jsem za ni dvacet korun* (pořad objektivní) — *Dvacet korun jsem za ni dala* (pořad subjektivní). Jako další příklady pořadu subjektivního uvádím tyto věty: *Takové tmavě červené to bylo. Dvakrát jsem tam byl a nikdy jsem nikoho nenašel doma. Moc si na tom lidé pochutnávají. Jenom noviny přišly.* V pořadu objektivním by tyto věty zněly takto: *Bylo to takové tmavě červené. Byl jsem tam dvakrát a nikdy jsem nikoho nenašel doma. Lidé si na tom moc pochutnávají. Přišly jenom noviny.* Prostředky, kterými se hledí vyhovět potřebám objektivního a subjektivního pořadu při aktuálním členění věty, jsou téměř v každém jazyce jiné a jejich zkoumání je velmi důležité. Nenáleží k nim jen pořádek slov, nýbrž, jak jsem ukázal pro angličtinu (viz článek O funkci podmětu) také třeba užívání pasivní predikace.

Jak je vidět z uvedených příkladů, omezil jsem se v tomto pojednání jen na samostatné věty oznamovací, a to takové, které mají určité sloveso a které nejsou odpovědí

na předcházející otázku. Učinil jsem to hlavně proto, že se na nich problémy, které jsme tu zkoumali, projevují nejzřetelněji. Je to také nejhojnější prvek řeči mluvené a prosté prózy psané. Doufám, že se mí podařilo na materiálu takto omezeném vyložit alespoň nejzákladnější stránky zkoumaného problému. Pro práci další zbývá ještě věci dost. Bude netoliko zapotřebí prozkoumat materiál, který jsem prozatím nechal stranou, tedy ostatní druhy samostatných vět oznamovacích, věty tázací, rozkazovací, zvolací, přací a věty složené, nýbrž také některé jemné odstíny větné stilisace, které sem patří a kterých jsem se nedotkl. Dalším úkolem bude ukázat na konkrétním materiálu poměr formálního a aktuálního členění věty, neboť teprve tím se ukáže pravá důležitost všeho toho, co tu bylo vykládáno.

VYJADŘOVÁNÍ PASIVNÍ PERSPEKTIVY V ČESKÉ VĚTĚ

Pasivní perspektiva větná je pojem širší nežli pasivní predikace. Pro češtinu lze říci o jejich rozdílu asi tolik: Pasivní predikace je taková konstrukce gramatického predikátu, která o gramatickém subjektu vyslovuje, že byl zasažen, je zasahován nebo bude zasažen děním přicházejícím odjinud. Může být vyjádřena pasivním tvarem slovesným, ale také způsobem jiným. Ukázal jsem to na angličtině r. 1914 v pojednání *O passivu v moderní angličtině* (Sborník filologický 5), jež o čtvrtstoletí později doplnil Ivan Poldauf článkem *Podstata anglického passiva a anglické vazby zájmové účasti* (Časopis pro moderní filologii 26, 1940). Pasivní perspektiva větná je naproti tomu takové uspořádání lexikálního a gramatického materiálu ve větě, které vyslovuje, že osoba nebo věc stojící v kontextovém centru pozornosti (tedy nikoli nutně gramatický subjekt) byla zasažena, je zasahována nebo bude zasažena děním vycházejícím odjinud. Poměr pasivní perspektivy větné a pasivní predikace je v různých jazycích různý. Jsou jazyky (na př. angličtina), které pasivní perspektivu zpravidla vyjadřují pasivní predikací, a jsou jiné (k nim

náleží čeština), u nichž něco takového naprosto není pravidlem. Jak vykládám podrobněji v úvaze o funkci podmětu, souvisí tento rozdíl s úkolem, který má v tom neb onom jazyku podmět.

Abychom poznali, jaké vyjadřovací možnosti tu má čeština po ruce a jaké momenty rozhodují při jejich výběru, probereme různé typy vět s pasivní perspektivou, které se týkají něčího zabití. Pasivní perspektivu si v nich zajistíme tím, že je vesměs budeme konstruovat jako odpověď na otázku: Co se mu stalo? Předem však ještě jednu poznámku o věci, která se vlastně netýká pasivní perspektivy větné, ale která má v souvislosti našeho zkoumání svou důležitost. Jde-li o počínání sebevraždné, tedy o činnost, která se zaměřuje na samého konatele, nemůžeme užít u slovesa zabítí vlastního reflexiva. O sebevrahu neřekneme, chceme-li mluvit obecně, že se zabil, nýbrž že si vzal život. Vazby reflexivní o činnosti sebevraždné užíváme jen u sloves, jejichž význam již sám ukazuje na činnost, vlastní jen lidem; zastřelil se, oběsil se. Reflexivní vazby *zabil se* se užívá o násilné smrti, způsobené neštěstím v situaci, při jejímž vytvoření měl postižený subjekt vědomě nebo nevědomě nějakou bezprostřední účast. Říkáme tedy: *Při závodech narazil na strom a zabil se (jak jel rychle na motocyklu). Pokusil se o výstup na Matterhorn a při tom se zabil. Shodili ho se schodů a on se zabil (jak po nich padal).* Když do popředí vystupuje hmotný činitel, který byl vlastně příčinou zabití, užívá se vazby činné s podmětem určitým nebo neurčitým. Říkáme: *Pracoval na poli a zabil ho blesk; Pracoval na stavbě, padl na něho trám a zabil*

ho; *Dotkl se nějak elektrického vedení a zabilo ho to.* Když nejde ani o situaci, při jejímž vytvoření měl postižený subjekt nějakou účast, ani o hmotného činitele, který se jasně objevuje jako původce neštěstí, užívá se zpravidla výrazu *přijít o život*. Říkáme: *Přišel o život, když se tentokrát srazily vlaky u Pardubic.* Když původcem násilné smrti je člověk, užívá se vazby aktivní zase se subjektem určitým nebo neurčitým. Říkáme: *Zabil ho kamarád ze žárlivosti; Zabil ho někdo při rvačce v hospodě, nebo Zabili ho při rvačce v hospodě.* O násilné smrti v boji se užívá slovesa padnouti: *Padl r. 1848 na barikádách; Padl na jižní frontě.* V příkladech dosud uvedených byla děním odjinud přicházejícím postižena osoba. Je-li postiženým subjektem věc, je rozmanitost možných typů menší a rozdíl mezi nimi méně patrný. Přece však lze říci, že se reflexivní vazby užívá tehdy, když věc, o kterou běží, byla při tom, co se stalo, nějak v pohybu, a vazby činné s podmětem určitým nebo neurčitým tehdy, když byla postižená věc v klidu nebo když nad momentem postižené věci převládá činitel působící dění. Říkáme proto: *Tyč spadla na zem a přerazila se, ale Padl na ni trám a přerazil ji; To ji někdo přerazil; To ji přerazili, když tady uklízeli.* Jak je vidět, rozhoduje v první skupině příkladů při výboru konstrukcí na jedné straně účast postiženého subjektu v situaci, která vedla k násilné smrti, na straně druhé zřejmost nebo skrytost smrtícího činitele a jeho povaha. Také ve skupině druhé můžeme do jisté míry mluvit o účasti nebo neúčasti zasaženého subjektu při vytvoření situace, v níž došlo k pasivnímu dění, a o důležitosti nebo nedůležitosti aktiv-

niho činitele, který byl vlastním původcem tohoto dění. Nikdy se však neužije v spontánní hovorové češtině ani v první ani v druhé skupině passiva participiálního (byl zabit, byla přeražena) nebo alespoň není tato vazba první nasnadě. Je to tím nápadnější, že na příklad angličtina tu takového passiva, zejména ve skupině první, užívá téměř napořád.

Jak jsme však již upozornili na počátku svých úvah, je si třeba všimnout také úkolu, který má při výběru vhodné konstrukce význam užitého slovesa. Ukázalo se nám, že jiná pravidla platí pro slovesa označující činnost výhradně lidskou a jiná pro slovesa s významem obecnějším. Dosud jsme tento rozdíl vytkli jen při vazbách vyjadřujících činnost zaměřenou na samého konatele. Rozdíl ten se však projevuje také při vyjadřování pasivní perspektivy větné. Při slovese *zastřeliti*, jež, jak již výše bylo pověděno, patří k slovesům označujícím činnost výhradně lidskou, odpadají proti slovesu *zabiti* všechny typy, kde smrt byla způsobena činitelem mimolidským. Zbývající typy se vesměs vyjadřují vazbami činnými s podmětem určitým nebo neurčitým. Říkáme: *Zastřelil ho kamarád ze žárlivosti; Zastřelil ho někdo při lovu v lese; Zastřelili ho, když policie vyklázela Příkopy; Odsoudili ho k smrti a zastřelili.* Tvaru zvratného se tu pro vyjádření pasivní perspektivy větné vůbec neužívá, neboť ten znamená skutečnou reflexivnost, i když jde o činnost neúmyslnou: *zastřelil se nešťastnou náhodou, když prohlížel revolver.* Passivum participiální není při vyjadřování pasivní perspektivy větné ani tu nasnadě, ale přece se mi zdá, že ho lze spíše užít než při slovese

zabítí, a to tehdy, když se nevyjadřuje skutečný strůjce činu: *Byl odsouzen k smrti a zastřelen.*

Thesi, že se v hovorové češtině užívá participiálního passiva ve významu dějovém nejspíše u sloves, která znamenají činnost výhradně lidskou, mohu podepřít dvěma skutečnostmi. Předně ji potvrzují výsledky, k nimž jsem dospěl zkoumáním Čapkových Povídek z druhé kapsy. V těchto povídkách, psaných jazykem výrazně hovorovým, jsem na 211 stránkách našel jenom devět vět, v kterých dějová predikace byla vyjádřena passivem participiálním. Z nich ještě dvě připouštějí výklad dvojí (dějový i stavový), takže zbývá vlastně jen sedm příkladů nepochybných. Těchto sedm nepochybných dokladů zní takto: *To by v tom musel být čert, abych nebyl odsouzen pro urážku na cti. — . . . ale na konec bylo přesně zjištěno, že dotyčná jehla byla zapíchnuta do housky už vypečené . . . — Třeba byla Věra někam zavlčena. — „Teda já jsem jednou musel soudit,“ řekl pan Firbas odkašlávaje, „protože jsem byl vylosován za porotce.“ — Tak co, bude odsouzena? — První, čím jsem se obíral, bylo jakési škodolibé uspokojení, že to je omyl; že zítra budu popraven nedopatřením a oni že z toho budou mít ostudu. — A v krku vám měl zaříznutý takový silný špagát: byl uškrcen.* Jak je vidět, jde tu dvakrát o passivum slovesa *odsouditi*, jednou o passivum slovesa *popraviti* a jednou o passivum slovesa *vylosovati*. To jsou ovšem vesměs slovesa, znamenající činnost výhradně lidskou. Ostatní tři slovesa, s jejichž passivem se v nalezených dokladech setkáváme, *zavlčiti*, *uškrtniti*, *zapíchnouti*, se z této skupiny také nijak zvlášť nevymykají, třebaže ji svým obecným významem trochu

přesahují. V souvislosti, v níž se s jejich passivem setkáváme v uvedené knize, je jich ovšem užito o činnosti lidské. Potvrzují tedy výsledky, k nimž na základě zkoumaného materiálu docházíme, velmi přesvědčivě naši thesei.

Druhá skutečnost, kterou mohu uvést na podporu své these, se týká slovesa *bíti*. Opravdu překvapuje, jak často se právě u tohoto slovesa vyskytá v nejvšednější hovorové řeči participiální passivum s významem dějovým. Každému jsou přece běžné věty tohoto rázu: *Když přišli domů, byl kluk bit jako žito. Dej si pozor, abys nebyl bit. Mně se zdá, že budeš bit, ještě než dojdeme k strýcovi. Teď jistě je za to Jirka doma bit.* Jak připomíná Fr. Trávníček v článku, který uvedu doleji, všiml si této zvláštnosti slovesa *bíti* již J. Zubatý v Naší řeči XIII (1929). Správně podotýká, že u tohoto slovesa nelze užít passiva zvrátneho, protože zvrátný tvar má u něho docela jiný význam, ale vlastní vysvětlení tím ještě nepodal, neboť při problémech tohoto druhu nejde jen o konkurenci obou typů českého passiva, nýbrž, jak to zřetelně ukazují naše příklady, položené na počátek těchto výkladů, také — a to velmi podstatně — o konkurenci mezi vyjadřováním pasivním a vyjadřováním aktivním. A tu je právě zajímavé, že u slovesa *bíti* je při pasivní perspektivě větné vyjadřování aktivní hodně zatlačeno vyjadřováním pasivním. Není tu možno nevzpomenout toho, že bití jako trest patří k činnosti speciálně lidské. U slovesa *bíti* je však třeba upozornit ještě na jednu věc. Všech šest sloves, kterých je užito v sedmi námi shledaných příkladech z knížky *Povídky z druhé kapsy*, jsou slovesa dokonavá. Od takových sloves nelze v češtině dosud utvořit

skutečný čas přítomný (v tom je mezera systému, o které mluví Trávníček). Německému *der Angeklagte wird verurteilt* může v češtině odpovídat jedině *obžalovaný se odsuzuje*, neboť jak tvar *jest odsouzen*, tak tvar *jest odsuzován* znamenají něco jiného. Sloveso *bíti* je naproti tomu sloveso nedokonavé a proto passivum participiální tvoří u něho také skutečný čas přítomný. Mezi příklady, které jsem shora uvedl, je jeden, který to výrazně ukazuje.

Tyto výklady a poznámky jsou míněny jako doplnění článku Fr. Trávníčka *Passivum ve spisovné češtině* (*Slovo a slovesnost* 5, 1939). Doufám, že se mi podařilo upozornit na některé nové momenty při tomto důležitém a zajímavém problému a jsem jist, že mi to umožnily dva methodické principy, jichž jsem se při svém zkoumání přidržel. Nevycházel jsem od tvarů, nýbrž od vyjadřovacích potřeb, od pasivní větné perspektivy. Tím se ukázalo nadmíru jasně, že funkci pasivních predikací v češtině lze správně odhadnout jen tehdy, když se přihlíží (jak jsem připomněl již výše) netoliko ke konkurenci obou typů dnešního českého passiva, nýbrž také ke konkurenci mezi nimi a aktivním vyjadřováním pasivní větné perspektivy. Vedle toho jsem se při zkoumání materiálu přísně držel v mezích nejvšednější řeči hovorové a snažil jsem se vyloučit z něho všecko, co je zabarveno řečí knižní. To není možno říci ani o Zubatém, ani o Ertlovi, ba ani o Trávníčkovi. U Zubatého i u Trávníčka najdete někdy mezi doklady konstruovanou větu, která pro svou papírovou nekonkretnost je naprosto nemožná v hovorové řeči (na př. věta, citovaná u Trávníčka z článku Zubatého: *dítě je trestáno*),

u Ertla pak jde zase o něco jiného. Ten hledá své doklady napořád v dílech „dobrých autorů“, ale užívá k tomu nejen pasáží vyprávěcích, popisných a úvahových, nýbrž také pasáží dialogických. Tím se stalo, že jeho dokladový materiál obsahuje vedle vět typicky knižních věty zřejmě hovorové. A přece právě problém pasivních predikací v dnešní češtině podle mého mínění zřejmě ukazuje, že se nedobereme jasného poznání, dokud nebudeme přesně rozlišovat řeč čistě hovorovou a řeč knižní, ať se jí jen píše, nebo také mluví. Teprve od jasných poznatků, získaných rozbořem řeči čistě hovorové, můžeme postoupit k rozboru řeči knižní, v níž nová funkce a nové potřeby zřejmě rozšiřují úkol a užívání pasivních predikací.

ZÁKLADNÍ FUNKCE ČESKÉHO POŘÁDKU SLOV

O základní funkci pořádku slov v češtině bylo vysloveno v posledních čtyřiceti letech několikeré mínění. První z nich vyřkl Josef Zubatý roku 1901 v kritice, kterou otiskl v XXVIII. ročníku Listů filologických o knize německého slavisty E. Bernekera *Die Wortfolge in den slavischen Sprachen* (Berlín 1900). V tom, čím doplňuje výklady Bernekerovy, ukazuje Zubatý proti němu nově na význam, který má pro pořádek slov v češtině tak zvaný psychologický subjekt, to jest základ výpovědi, neboť jinak se řadí slova ve větě, je-li řeč o něčem známém a jinak, je-li řeč o něčem dosud neznámém. Zubatý nepřihlíží vedle psychologického subjektu, to jest základu výpovědi, také k psychologickému predikátu, to jest jádru výpovědi, a nepodává žádnou soustavnou teorii českého pořádku slov, ale ze všech jeho kritických poznámek k výkladům Bernekerovým je zřejmé, že v českém pořádku slov přisuzuje významný úkol aktuálnímu členění věty v základ výpovědi a její jádro. Nevěda o tom, co Zubatý napsal o českém pořádku slov již před lety v kritice knihy Bernekerovy, vyslovil jsem o jeho základní funkci v podstatě stejné mí-

nění r. 1929 v přednášce o funkční linguistice, kterou jsem proslovil na sjezdu českých středoškolských profesorů filologie, filologie a historie a která byla téhož roku otištěna v Sborníku sjezdových přednášek. Obracel jsem se tam proti Ertlovu pojetí českého pořádku slov, které vzbuzuje dojem, jako by český slovosled byl něčím ustáleně mechanickým a jako by jenom přčetnými odchylkami od základního typu vznikala pestrost a plastičnost českých formací slovosledných, a formuloval jsem své mínění takto: „Plastičnost českého pořádku slov vyplývá z toho, že konkrétní slovosledné formace nejsou v češtině výsledkem naprosté mechanické převahy jednoho faktoru, nýbrž prolínání faktorů několika a z těch nejvlastnějším faktorem slovosledným je moment aktuálního členění větného.“ Tím bylo mínění naznačené Zubatým a založené na pojmech, s kterými pracovala kdysi skupina Steinthalova a Lazarusova, vyřčeno, jak se domnívám, jasně a plně.

Ertlovo pojetí českého pořádku slov, proti němuž jsem se roku 1929 obrátil a které je vyloženo v jeho zpracování Gebauerovy Mluvnice české pro školy střední a ústavy učitelské (II. Skladba, V. vyd. 1914) představuje druhé mínění o podstatě českého slovosledu. Ertl se dívá na pořádek slov v češtině se stanoviska formálního a přidržuje se rozdělení slovosledu na typ obyčejný (tradicionalní) a typ zvláštní (okasionální). Je to rozdělení, které do srovnávacího jazykozpytu indoevropského zavedl, nemýlím-li se, B. Delbrück a kterého se přidržel ve své knížce již E. Berneker. Slovosled obyčejný je podle Ertla takový, jaký bývá obyčejně ve větě jednoduché, stojící o sobě a

pronesené klidně; řídí se stoupavou linií přízvuku v české větě a silou větného přízvuku, který přísluší jednotlivým slovům ve větě podle jejich platnosti členské a který tvoří jakousi stálou vlastnost jednotlivých kategorií výrazů větných. Od tohoto slovosledu obyčejného je velmi mnoho odchylek projevujících se slovosledem zvláštním. Příčiny vedoucí k takovému slovosledu zvláštnímu jsou novost nebo nenovost představ vyjadřovaných tím kterým členem větným, důraz a pohnutí citové, obsažnost a složitost výrazu. Ertlův rozbor češtiny je velmi jemný a pronikavý a bylo opravdovým prohřešením na autorovi, že se mu nedostalo pečlivého posouzení se strany odborníků. I jeho rozbor českého slovosledu je, myslím, v podrobnostech skoro úplný, avšak v základním pojetí a soustavném rozvržení podle mého mínění, jak jsem již řekl roku 1929, pochybený a nesprávný.

Třetí mínění konečně vyložil Fr. Trávníček v článku *Základy českého slovosledu*, který vyšel r. 1937 v III. ročníku *Slova a slovesnosti*. Trávníček odmítá výklady Ertlovy pro nejednotné hledisko a výklady Zubatého proto, že prý se neshodují se skutečností. Sám prohlašuje, že se český pořádek slov řídí dvěma základními principy, principem fonetickým neboli rytmičným a principem významovým. Princip fonetický se podle Trávníčka projevuje tím, že se pořádek slov ve větě řídí jejich přízvukem. Přímou se to jeví v postavení slov enklitických a nepřízvučných, ale nepřímou i v postavení slov ostatních. Princip významový vidí Trávníček v tom, že je postavení slova (sousloví) ve větě závislé na jeho významu ve větě, se

zřením k situaci, za které se věta vysloví, nikoli snad na jeho významu věcném, reálném. Slovosled je po té stránce prostředkem k odlišování různého stupně závažnosti, důležitosti členů téže věty, slouží dále k odlišování vět různého rázu, různé modality (na příklad věty necitové, nenáladové a věty citové, náladové) a naznačuje konečně myšlenkový, obsahový vztah jedné věty k druhé (souhlas nebo nesouhlas s tím, co předcházelo, atd.). Lze prý říci, že rozhodujícím činitelem v pořádku slov v české větě je různý stupeň důležitosti, závažnosti větných členů dílem ve větě samé, dílem se zřením k větám předcházejícím nebo k následujícím, k celé situaci, za které se věta vyslovuje. Při tom je slovosled v důrazu často jiný než mimo důraz, než při výslovnosti klidné, nedůrazné, nenáladové. Z toho Trávníčkovi vyplývají dva hlavní zákony významového slovosledu větného. Ve výslovnosti nedůrazné stojí člen ve větě nejdůležitější na konci věty, člen méně důležitý na začátku a ostatní členy uprostřed. Při výslovnosti důrazné, ať jde o důraz citový (vzrušení, podív, úžas, rozhořčení, nevěli a p.), nebo o důraz necitový (souhlas, nesouhlas, kontrastování, vytykání a p.), se stává i první místo ve větě důležitým, zaujímají je i slova závažná. I koncové postavení si však zachovává v důraze svou závažnost, ba někdy stává důrazné slovo na místě prostředním. Začátkovým postavením se snažíme na důrazné slovo upozornit se zřením k větě nedůrazné, kde stojí na konci. Důrazná slova bývají leckdy ve větě dvě, a potom se klade jedno na konec věty, druhé na začátek. Středová poloha důrazného slova je mnohdy závislá na tom, že některá slova mají

ustálenou polohu začátkovou. V tom případě stává důrazné slovo na konci věty, a když postavení koncové z té neb oné příčiny se neuskuteční, uprostřed věty. Podrobně o takových věcech pojednal Trávníček později v samostatném článku Slovosled při důrazu (Slovo a slovesnost V, 1939).

U výkladů Trávníčkových si musíme všimnout jak stránky negativní, tak stránky pozitivní, jak toho, co odmítá a proč to odmítá, tak toho, co sám kladně tvrdí. Trávníček se resolutně staví proti mínění, že by o pořádku slov v češtině nějak rozhodovaly momenty, které shrneme pod název aktuálního členění věty. Nejdříve se při té věci zastavuje u Ertla, jenž novost představ uvádí mezi faktory, které vedou v češtině k zvláštnímu pořádku slov. Trávníček popírá toto tvrzení poukazem na věty *Byl jednou jeden král* a *Jeden král měl tři syny*. V obou větách je prý přece *král* představa nová, dosud nejmenovaná a přesto má každá věta právě ve věci nejdůležitější v postavení podmětu a přísudku slovosled jiný. Znovu se k této věci Trávníček vrací při rozboru mínění, které o pořádku slov v češtině vyslovil Zubatý. Z výkladů Zubatého cituje Trávníček přímo tato slova: Poloha začátková je (při přísudku) běžná, vypravuje-li se o sobě nebo věci neznámé, poloha druhá (středová nebo koncová), je-li řeč o někom nebo o něčem známém. I tu staví Trávníček proti sobě obě věty o králi z pohádky uvedené již při polemice s Ertlem a jako další důkaz proti tvrzení Zubatého, že při vyprávění o osobě nebo věci neznámé stává přísudek na začátku věty, cituje první věty z několika prosaických vyprávění, které se

začínají podmětem, třebaže prý se vypráví o osobě neznámé. Z povídky Ignáta Herrmanna je citována začáteční věty *Doktor Václav Lopota netrpělivě přešlapoval ve své kanceláři*. Z Raise je uvedena věta, kterou se začíná kniha Pantáta Bezoušek *Pantáta Bezoušek procházel se uličkou mezi zahradami*, a z Babičky Boženy Němcové začáteční věta *Babička měla syna a dvě dcery*. Při výkladu všech těchto tří vět i věty o králi z pohádky, který měl tři syny, si Trávníček zatarasil cestu k správnému poznání tím, že nerozeznává mezi stilistickým trikem a skutečnou funkcí slovosledu. Ani v jedné z uvedených vět nejde o podmět nový, neznámý, protože vypravěč, aby se dlouho nezdržoval úvodem, předjímá osobu hrdinovu nebo hrdinčinu jako osobu známou a pak o ní ovšem mluví větou, stavěnou tak, jak bývají zpravidla stavěny věty, které vypravují o osobě nebo věci známé. Skutečnost, že hrdina nebo hrdinka jsou někdy v titulu vyprávění jmenováni a jindy nikoli, tu naprosto nerozhoduje. Jak ukazují ve stati O aktuálním členění věty na příkladech z našich pohádek, není ostatně předjetí osoby hrdinovy nebo hrdinčiny jediným prostředkem, kterým si vypravěči umožňují začít vyprávění beze všeho úvodu nebo skoro beze všeho úvodu.

Argumentace, kterou chtěl Trávníček vyvrátit thesi, že novost a známost představ patří k činitelům, kteří určují pořádek slov v češtině, při bližším zkoumání tedy neobstojí. Moment aktuálního členění větného z výkladů o českém slovosledu ani sám Trávníček arci zcela nevylučuje. Zmiňuje se o novosti nebo známosti představ tu a tam ve svých výkladech o slovosledu významovém, ale vzpírá

se uznat tento faktor jako samostatného slovosledného činitele a přisoudit mu místo, které mu přísluší v soustavě českého slovosledu. Pravý význam aktuálního členění větného pro český slovosled by mu jistě byl neušel, kdyby se při svém zkoumání nebyl omezil na český materiál. Toto omezení je vedle mylné interpretace vět typu *Jeden král měl tři syny* druhá příčina, která vedla Trávníčka k tomu, že zaujal ke komplexu českých problémů slovosledných postoj nezcela správný. Osvětlení, jehož se struktuře daného jazyka dostává analytickým srovnáváním s jinými jazyky, je nám tak důležitým zdrojem poučení, že je nesmíme pomíjet, když chceme při výkladu jevů jazykových zabrat dost hluboko. Zvláště poučným pro systém českého slovosledu je srovnání se systémem slovosledu anglického. Jak ukazují v pojednání O funkci podmětu, snaží se angličtina stavět oznamovací věty tak, aby v nich byl gramatický podmět zároveň základem výpovědi. Dosahuje toho tím, že rozšiřuje osobní vazby přísudkové daleko za meze oblasti, která jim příslušela v starší angličtině a která jim dosud přísluší v jazycích jiné povahy, na příklad také v češtině, a že s měrou velmi vydatnou užívá pasivních vazeb v nejširším slova smyslu, jejichž zásobu dovedla znamenitě rozmnožit. Příčina toho všeho tkví v ztuhlosti anglického slovosledu. Ten je do veliké míry pevně ustálen a ze značné části přímo zgramatisován, a to téměř znemožňuje, aby se v anglických oznamovacích větách měnilo podle kontextu jazykového nebo situačního vzájemné postavení gramatického podmětu a gramatického přísudku. Proto angličtina nemůže vyhovovat požadavkům ak-

tuálního členění větného prostředky slovoslednými a musí si pro ten účel vytvářet prostředky jiné. Na tomto pozadí se ukazuje velmi zřejmě, jaký vůdčí úkol má v určování pořádku slov v češtině aktuální členění věty. Kdežto angličtina pro ztuhlost svého slovosledu nemůže většinou upravit pořad slov ve větě oznamovací tak, aby základ výpovědi byl podle pořadu objektivního bez dalších změn vyjádřen na místě prvním a jádro výpovědi na místě druhém, a musí toho dosahovat změnou v povaze přísudku, stačí k tomu v češtině téměř vždy pouhé přizpůsobení jejího plastického slovosledu, aniž je co třeba měnit v povaze přísudku. Přesvědčíme se o tom velmi snadno konfrontací anglických a českých vět, které se týkají stejné situace a vyjadřují stejný obsah se stejným zabarvením modálním, takže mohou být právem považovány za věty významově rovnocenné. Takové věty uvádím ve svém před chvílí jmenovaném pojednání o funkci podmětu.

Obraťme se teď k tomu, co Trávníček vykládá o českém pořádku slov pozitivního. Musíme uznat, že jeho výklady jsou vedle výkladů Ertlových v naší době nejdůkladnějším rozbořem českého slovosledu. Proto pojetí Ertlova má však pojetí Trávníčkovo tu přednost, že je dynamičtější. K tomu, abychom s ním mohli v podstatě souhlasit, je však podle mého mínění zapotřebí je opravit podle výsledků, k nimž jsme došli v obou odstavcích předešlých, a doplnit je a propracovat tak, aby zřetelněji vystoupila rozmanitost činitelů, kteří český slovosled určují. Pokud jde o výsledky vyplývající z našich předcházejících odstavců, řekl jsem již, že Trávníček sám novost nebo zná-

most představy zcela nevyklučuje ze svého výkladu o slovosledu. Novost nebo známost představy jsou ovšem pro správné chápání aktuálního členění větného pojmy trochu úzké. K pravému stavu věci se přiblížíme spíše, když místo představy známé budeme mluvit o základu výpovědi a místo představy nové o výpovědním jádru. V tomto pojetí není, myslím, mnoho rozdílu mezi Trávničkovými stupni závažnosti a mým základem a jádrem výpovědi. Nejde ovšem pouze o jména. Mé pojetí už zahrnuje to, k čemu jsme dospěli novou interpretací vět typu *Jeden král měl tři syny*, a mimo to je zásadně funkční, kdežto Trávničkova theorie závažnosti je spíš povahy deskriptivní. S touto korekturou Trávničkova pojetí mohli bychom se zásadním souhlasem s jeho soustavnými výklady říci, že významová funkce českého pořádku slov záleží v tom, že se v něm prostředky slovoslednými vyjadřuje aktuální členění věty, a to jinak při vyjadřování klidném, jemuž hovoří ve větách oznamovacích t. zv. pořad objektivní, a jinak při vyjadřování důrazném, které v nich vede k t. zv. pořadu subjektivnímu. Vyjadřování důraznému věnoval Trávniček podrobnou pozornost v druhém ze svých článků o českém slovosledu. O větném členění při vyjadřování klidném jsem leccos řekl již ve své stati, kterou jsem objasňoval podstatu tohoto jazykového jevu. Aby však působení obou těchto hlavních činitelů slovosledných, aktuálního členění větného a rozdílu mezi vyjadřováním klidným a vyjadřováním důrazným, vystoupilo alespoň v hlavních liniích s náležitou jasností, je třeba dosavadní výklady Trávničkovy i mé doplnit stručně po dvou stránkách. Je

zapotřebí říci něco o aktuálním členění v jiných typech samostatných vět, nežli jsou věty oznamovací, a demonstrovat souhru obou hlavních činitelů v krátkosti alespoň na možnostech, které z ní vyplývají pro věty oznamovací.

Při zkoumání aktuálního členění vět oznamovacích jsem v článku shora uvedeném došel k závěru, že tak zvaný pořad objektivní je u nich pořadem bezpříznakovým a tak zvaný pořad subjektivní pořadem příznakovým.

Z jiných druhů samostatných vět se po stránce aktuálního členění zcela jinak nežli věty oznamovací chovají věty výzvodé. Jsou to věty, kterými vybízíme posluchače k nějakému konání, buď aby odpověděl na to, nač se ptáme (věty tázací), nebo aby jednal podle našeho příkazu nebo žádosti (věty rozkazovací). Z vět tázacích jsou otázky doplňovací, kterými se ptáme na neznámou část skutečnosti jinak známé, napořád stavěny podle zásad pořadu subjektivního. Počínají se tázacím zájmenem nebo tázacím příslovcem, které funguje jako jádro výpovědi, kdežto ostatek věty vyjadřuje základ výpovědi. Že tomu tak je, ukazuje se tím, že ve větné odpovědi na takovou otázku odpovídá jádro výpovědi právě tázacímu zájmenu nebo tázacímu příslovci, kterým se počíná otázka. Tak na otázku *Kdo to jde?* se odpovídá větou *To jde tatínek*, a na otázku *Kam půjde teď tatínek?* větou: *Tatínek teď půjde na procházku*. Otázky zjišťovací, kterými se chceme přesvědčit, zdali skutečnost, kterou máme na mysli jako možnou, odpovídá pravdě či nikoli, jsou zpravidla stavěny podobně.

Počínají se obyčejně určitým slovesem, které ve větné odpovědi je částí nejdůležitější, protože na jeho tvaru kladném nebo záporném závisí význam odpovědi. K otázce *Půjde teď tatínek na procházku?* se odpovídá buď kladně *Ano, tatínek teď půjde na procházku*, nebo záporně *Ne, tatínek teď nepůjde na procházku*. Otázku zjišťovací můžeme však utvořit i tak, že hlavní důraz není na slovese, nýbrž na jiné části věty. Potom nestává tato část na počátku otázky, jako když je hlavní důraz na slovese, nýbrž na jejím konci, a ve větné odpovědi záporné se může popřít buď sloveso nebo přímo nebo nepřímo ta část otázky, na které je důraz. Můžeme se na příklad ptát *To s vámi půjde Mila?* a záporná odpověď může znít buď *Ne, Mila s námi nepůjde* nebo *Ne, s námi půjde Vlasta*. Podobně na otázku *Tatínek teď půjde na procházku?* můžeme záporně odpovědět buď větou *Ne, tatínek teď nepůjde na procházku* nebo větou *Ne, tatínek teď půjde na návštěvu*. Jak je vidět, staví se zjišťovací otázka v takových případech podle zásady pořadu objektivního. Věty rozkazovací se aktuálním členěním podobají otázkám zjišťovacím. Zpravidla se počínají důrazným slovem, v němž se soustřeďuje výzva: *Pojď sem! Sem pojď! Nechoď tam! Najdi mi tu knihu!* Jejich stavba potom odpovídá pořadu subjektivnímu. Jsou však možné také věty rozkazovací stavěné pořadem objektivním. Je to úchylnka od pravidla a má vždy svůj vlastní význam. Proti prostému příkazu *Nechoď tam!* zní věta *Tam nechoď!* spíše jako důtklivé varování a proti příkazu *Najdi mi tu knihu!* působí věta *Tu knihu mi najdi!* spíše jako naléhavé připomenutí nebo vybídnutí. Když však

užijeme při objektivním pořadu místo způsobu rozkazovacího v stejném smyslu oznamovacího způsobu času budoucího, vyjádříme tím příkaz zabarvený hrozivě: *Tam nepůjdeš! Tu knihu mi najdeš!* Stejnou funkční významnou rozmanitost v aktuálním členění jako u vět výzvnových nalézáme u vět expressivních, to jest u vět, kterými vyjadřujeme údiv ze skutečnosti pocítované jako silně libá nebo silně nelibá (věty zvolací), nebo vyslovujeme přání, aby se skutečnost pomyslná stala nebo nestala skutečností opravdovou (věty přací). Věty přací jsou obyčejně stavěny tak, že se počínají spojkou, na příklad spojkou *kéž* nebo *kdyby*, a že ostatek věty je sestaven v pořádku objektivním. Na příklad: *Kdyby mi alespoň napsal, že to dostal! Kéž by se z toho všeho dostal bez pohromy!* Věty zvolací se liší podle toho, mají-li podobu vět oznamovacích či podobu vět tázacích. V prvním případě se řídí ve svém aktuálním členění podobnými pravidly jako věty oznamovací. Na příklad: *To je nádherný zpěv!* (důrazná část: *nádherný zpěv*). *Kostel už chytá!* (důrazná část: *kostel*). V případě druhém je možný také obojí pořad, ale významový rozdíl mezi nimi je tlumen tím, že se věta vždycky počíná slovem tázacím, na příklad: *Jaký nádherný zpěv to je! Jaký je to nádherný zpěv!* Jak je vidět, bývá u vět expressivních a zejména u vět výzvnových pořadem bezpříznakovým pořad subjektivní a pořad objektivní pořadem příznakovým. Je to jistě tím, že jsou takové věty pravidelně mnohem více prosyceny citem nežli věty oznamovací. Tím přecházejí v oblast vyjadřování důrazného a Trávníček má o nich leckterou důležitou připomínku ve svém druhém článku o slovosledu. Zkou-

má je ovšem jen se stanoviska důrazu a nikoli se stanoviska aktuálního větného členění.

Souhrn aktuálního členění a klidného nebo důrazného vyjadřování ve větách oznamovacích si doložme možnými obměnami věty, jejímž obsahem je návštěva pana hraběte u nějaké rodiny o svatbě. Předpokládejme, že souvislost věty je taková, že svatba je základem výpovědi, protože už byla o ní řeč a návštěva pana hraběte jako něco nového výpovědním jádrem. V řeči klidné utvoříme oznamovací větu s pořadem objektivním: *Na svatbu k nim přišel pan hrabě a povídal . . .* V řeči důrazné, vzrušené máme buď oznamovací větu s důrazným členem na konci a s pořadem objektivním: *Na svatbu k nim přišel sám pan hrabě*, nebo oznamovací větu s důrazným členem na počátku a pořadem subjektivním: *Sám pan hrabě k nim přišel na svatbu.*

Důrazný člen věty může být někdy položen nikoli na poslední místo, nýbrž na místo předposlední. I v tomto případě zůstává v platnosti pořad objektivní, takže naše věta dostává toto znění: *Na svatbu k nim sám pan hrabě přišel.* Souvislost naší věty může být však jiná, nežli jsme shora řekli. Základem výpovědi může být pan hrabě, protože už o něm, jak předpokládáme, byla řeč, a věcí novou, a tudíž výpovědním jádrem, může být jeho návštěva na svatbě. V tomto případě se nám objevuje věta v těchto čtyřech obměnách: *Pan hrabě k nim přišel na svatbu a povídal . . .* *Pan hrabě k nim přišel i na svatbu. I na svatbu k nim pan hrabě přišel. Pan hrabě k nim i na svatbu přišel.* V obou případech — když je základem výpovědi svatba i když je základem výpovědi pan hrabě — může být pozornost tak

zaměřena na situaci, která se obsahem věty vytváří, že zájem o člen věty, vyjadřující základ výpovědi, je zatlačován zájmem o přísudek, který je sice částí výpovědního jádra, ale není v jeho středu, nýbrž na okraji a tvoří přechod mezi oběma částmi výpovědi. V tomto případě dostávají naše věty znění, které má výrazné zabarvení epické: *Přišel k nim pan hrabě na svatbu | a povídal . . . |. Přišel k nim na svatbu pan hrabě | a povídal . . . |.* Také v tomto sestavení může být poslední člen věty zvláště zdůrazněn: *Přišel k nim na svatbu sám pan hrabě. Přišel k nim pan hrabě i na svatbu.* Toto znění kreslí situaci zase trochu jinak. V první z obou vět je základem výpovědi příchod hostí na svatbu a jádrem důrazné konstatování, že k nim patřil také pan hrabě. V druhé větě jsou naproti tomu základem výpovědi návštěvy pana hraběte, kdežto v jádru výpovědi se s důrazem konstatuje, že jedna z návštěv byla dokonce o svatbě. Těchto dvanáct obměn věty o věcném obsahu zcela stejném, z nichž každá má svůj vlastní odstín významový, zajisté zřetelně ukazuje, k jaké rozmanitosti slovosledných útvarů vede v češtině souhra aktuálního členění a klidného nebo důrazného vyjadřování.

Že je český slovosled výsledkem vlivu několika různých činitelů, uznávají vlastně všichni odborní autoři, jejichž mínění o českém pořádku slov jsem uvedl. Nejpodrobněji se těmito různými činiteli zabývá Ertl, ale řadí je vedle sebe s nesprávnou hierarchií, neboť považuje za hlavního činitele slovosled obyčejný neboli tradiční, který je v podstatě mechanický, a v ostatních činitelích vidí jen činitele vedlejší, třebaže na některých z nich závisí vlastní

dynamičnost českého pořádku slov. U Trávníčka je hierarchie slovosledných činitelů v celku správná, neboť princip závažnosti a princip důrazu, které staví vedle principu rytmického v jejich čelo, jsou hlavními faktory v českém slovosledu. Ostatní činitele však až na princip rytmický Trávníček připomíná jen mimochodem v poznámkách k jednotlivým příkladům a nevykládá je samostatně a s dostatečnou úplností. Tím vzniká u Ertla a u Trávníčka po každé zcela jiný obraz českého slovosledu, ačkoli v interpretaci jednotlivých příkladů je u nich hodně shody. U Ertla je obraz českého slovosledu v podrobnostech celkem jasný, ale v základních liniích pochybený, kdežto obraz, který o českém slovosledu podává Trávníček, je v základních liniích celkem správný, ale v podrobnostech splývavý a neurčitý. Abychom o českém slovosledu dostali obraz, který by vyhovoval ve všem, to jest, který by byl správný v základních liniích i jasný v podrobnostech, musíme splnit dva úkoly: musíme s dostatečnou jasností a úplností zjistit a prozkoumat všechny jednotlivé činitele, jejichž vliv určuje pořádek slov v češtině, a tyto činitele musíme pak objektivně a přesně sestavit v hierarchii podle pronikavosti jejich působení a vzájemných jejich vztahů. Za hlavní činitele slovosledné můžeme v češtině považovat ty, které ve větě přímo určují vzájemné postavení mluvnického podmětu a mluvnického přísudku, neboť pořad těchto dvou základních jednotek v mluvnické stavbě věty je páteří českého pořádku slov. Slovoslední činitelé, jejichž vliv se pořadu mluvnického podmětu a mluvnického přísudku buď vůbec netýká nebo kteří na tento pořad působí

jen nepřímý, jsou zřejmě činitele vedlejší. Jak jsem již řekl, můžeme celkem souhlasit s tím, že Trávníček považuje za hlavní činitele v českém slovosledu moment závažnosti a moment důrazu. Naše formulace ovšem shrnuje tyto dva činitele ve větu, že pořádek slov v české větě určuje v jádře její aktuální členění, a to podle jedněch principů ve vyjadřování klidném a podle druhých principů ve vyjadřování důrazném. Třetí slovosledný činitel, který je u Trávníčka uveden jako činitel hlavní, moment rytmický, patří podle našeho kritéria v češtině už k slovosledným činitelům vedlejším.

Moment rytmický je tedy první vedlejší slovosledný činitel, s nímž se setkáváme při své stručně přehledce sil, které působí na utváření pořádku slov v češtině. Běží při něm o vliv rytmu přízvukového a ten je opravdu v českém slovosledu činitelem důležitým, třebaže nepůsobí přímo na vzájemné postavení mluvnického podmětu a mluvnického přísudku a tudíž nepatří k činitelům hlavním. Projevuje se především v postavení příklonek a slov nepřízvučných vůbec. Ertl nevytýká moment rytmický jako činitele zvláštního, nýbrž pojednává o jeho vlivu na slovosled v jednom z odstavců věnovaných výkladu o tak zvaném slovosledu obyčejném. Tím je ovšem jeho pravý význam zastřen. Zato Trávníček dobře vystihl jeho důležitost a také správně jej oddělil od slovosledných činitelů, kteří mají funkci významovou. Přízvukový rytmus nejen že k nim nepatří, nýbrž svým vlivem působí v českém slovosledu přímo proti principu organické struktury významové, neboť odtrhává od sebe větné členy, které významem k sobě patří.

Tím se stává, že v češtině se úsek promluvový často neshoduje se syntagmatem, to jest se skupinou slov syntakticky k sobě vázaných. V jiných jazycích, na př. v angličtině, bývá taková shoda pravidlem. Upozornil jsem na tuto věc v pojednání Mluvní takt a některé problémy příbuzné a uvedl jsem tam jako příklad větu *Ani se na to | nemohu podívat*. Tento rozpor mezi promluvovým úsekem a syntagmatem, působený rytmickými vlivy na slovosled, se projevuje zajímavě v knižním slohu v kolísavé síle rytmického momentu. V řeči hovorové, při níž stránka fonetická a tím i rytmus přízvukový vystupují velmi zřetelně, určuje také moment rytmický postavení příklonek celkem pravidelně. Jinak je tomu v řeči knižní, v níž stránka fonetická ustupuje daleko před stránkou významovou a v níž se věty často tvoří nikoli naráz, nýbrž po významových úsecích. V dnešní literatuře se ovšem téměř napořád zachovává v postavení příklonek usus řeči hovorové, protože se řeč spisovná a řeč hovorová vývojem hodně sblížily i po stránce slohové a protože také ti, kdo posuzují literární díla po stránce jazykové, zachovávání tohoto hovorového usu energicky vymáhají. V dobách, kdy si řeč spisovná a řeč hovorová nebyly ještě tak blízké jako dnes, se však rytmický princip v kladení příklonek často zanedbával ve prospěch principu významového a příklonky se s oblibou přivěšovaly k výrazům, k nimž významově patřily. Toto postavení, které v jiných jazycích někdy zevšeobecnělo, nalzáme na příklad pravidlem v monumentálních periodácli Palackého, ale můžeme je doložit i z pohádek Erbenových, jejichž řeč je jindy tak lidová. Z Palackého

uvádím na příklad tuto větu: *Vše se hemží, křik a hřmot
vzmáhá se vůkol, zmatek posedl zástupy, vozové vytahují se
z řádův a rozcházejí se, jezdci rozptylují se po tlupách a před-
jíždějí jeden druhého, ale vše směrem nazad a nikoliv kupředu.*
Z Erbena vybírám zase namátkou tuto větu: *Jiřík vzal
tykvici s mrtvou vodou, postříkal pavouka a pavouk svalil se
na zem jako zralá višně, byl mrtev.* Jistě ani Palackého ani
Erbena nemůžeme vinit ze slohové nigramotnosti nebo
z neznalosti jazyka, kterým psali, a proto nám nezbývá než
uznat, že se v jejich dobách řídila spisovná čeština v posta-
vení příklonek jiným principem než dnes, spíše principem
významové sounáležitosti nežli principem přízvukového
rytmu. Dnes ovšem, jak již bylo řečeno, platí rytmické
pravidlo o postavení příklonek a slov nepřízvučných jak
v řeči hovorové, tak v řeči spisovné. Tu je třeba ještě
opravit jedno tvrzení Trávníčkovo. Podle něho podléhají
momentu rytmickému všechna slova příklonná i nepří-
zvukná, avšak jen ve výslovnosti klidné, nedůrazné a ne-
citové. Protože jako příklad uvádí věty *Nelíbí se jí to | jí
se to nelíbí*, zdá se, že tím míní tu skutečnost, že proti tvaru
příklonnému v řeči klidné stává v řeči emfatické tvar dů-
razný, zdánlivě s příklonkou shodný. Poměr tvaru *jí* v dru-
hé z uvedených vět a tvaru *jí* ve větě první je však zcela
týž jako na příklad tvaru *jemu* a tvaru *mu*, a nemůžeme
proto říkat, že tvar *jí* ve větě druhé je příklonka, která se
dostala v čelo věty pro důraznost. Je to prostě jiný tvar
nežli příklonné *jí* a věta o platnosti momentu rytmického
nepotřebuje omezení na řeč klidnou, nedůraznou a ne-
citovou.

Vedle rytmu přízvukového zasahá do českého slovosledu také rytmus rozměrový, jehož vliv záleží v tom, že se postavení slov a sousloví ve větě určuje podle toho, jsou-li dlouhá, složitá, těžká či krátká, jednoduchá, lehká. Všiml si toho Ertl a do svých výkladů o slovosledu zvláštním zařadil také výklad o obsažnosti a složitosti výrazu jako činitelích slovosledných. Již z tohoto názvu je však patrné, že tu Ertl směřuje dvě různé věci, význam a vnější podobu, a proto jeho výklady neuspokojují. Je pravda, že výraz složitější bývá také obsažnější, ale v rytmu rozměrovém rozhoduje jen složitost jako projev rozměrnosti a tudíž rytmické tíže. Příklady ukáží, oč jde. Je třeba známo, že v dobrém slohu neobstojí příliš složitý přívlastek souřadný v obvyklém postavení před slovem, které určuje, nýbrž že musí být položen za toto slovo nebo rozdělen mezi oboje postavení. Takový přívlastek máme na příklad ve větě: *Jak jsem ukázal ve své plným názvem již nahoře uvedené stati, nejde tu o zjevy náhodné, nýbrž o řetěz příčin a následků.* Tato věta zní jistě daleko lépe a přehledněji v tomto uspořádání: *Jak jsem ukázal ve své stati, uvedené plným názvem již nahoře, nejde tu o zjevy náhodné, nýbrž o řetěz příčin a následků.* Že jde opravdu o moment rytmu rozměrového, ukazuje skutečnost, že se tu slovosledná korektura stává zbytečnou nebo i nežádoucí, když je složitý přívlastek souřadný stojící před substantivem vyvážen složitým přívlastkem podřadným, stojícím za substantivem. Tak je tomu na př. v tomto znění: *Jak jsem ukázal ve své plným názvem již nahoře uvedené stati o rozhodujících momentech ve vývoji hospodářském, nejde tu o zjevy náhodné,*

nýbrž o řetěz příčin a následků. Naopak se zase dobrému slohu přičítá, aby v postavení koncovém, které je izolováno předcházející větou podřadnou nebo rozvitým výrazem nevětným, stál větný člen příliš stručný. Náprava se tu dá pořídit tím, že se vhodnou přestavbou slovosledu odstraní stručný výraz, o který jde, ze svého koncového postavení, nebo tím, že sice zůstane na svém místě, ale změnou slovosledu se zruší jeho izolovanost nebo konečně tím, že se slovosled nechá beze změny a že se výraz pro své postavení příliš stručný prostě rozšíří přidáním vhodného slova nebo vhodných slov ve výraz rozměrnější. Jako příklad uvádím tyto dvě věty: *Toho si nelze při dnešním neobyčejně vzrostlém významu ruštiny přát. Podívejme se, jak takový rozbor, který má naučit umění kritického rozhledu a ocenění, vypadá.* Náprava, jak bylo řečeno, se může dít několika různými způsoby. Podle toho může první věta ve formě opravené znít buď *Při dnešním neobyčejně vzrostlém významu ruštiny si toho nelze přát*, po případě *Toho si při dnešním neobyčejně vzrostlém významu ruštiny nelze přát*, nebo *Toho si nelze při dnešním neobyčejně vzrostlém významu ruštiny nikterak přát*. Opravené znění věty druhé je zase buď *Podívejme se, jak vypadá takový rozbor, který má naučit umění kritického pohledu a ocenění*, nebo *Podívejme se, jak takový rozbor, který má naučit umění kritického pohledu a ocenění, doopravdy vypadá*. Zaslouží si povšimnutí, že se někdy slovoslednou úpravou u takových vět sice napravuje rozměrový rytmus, ale za cenu odchýlení od pořádku slov požadovaného aktuálním členěním věty. Ukazuje to první úprava druhé věty. Zdá se (a tuto domněnku potvrzuje to, co

vykládám v článku O rozporu mezi aktuálním členěním souvětí a jeho organickou stavbou), že se formálně jasná a požadavkům rozměrového rytmu vyhovující stavba vět v češtině beze všeho vykupuje drobnými a smysl nerušícími úchylkami v pořádku požadovaném aktuálním členěním. Uvedené příklady však také ukazují, že moment rytmu rozměrového nemá v českém slovosledu platnost tak obecnou, jako moment rytmu přízvukového. Postavení příklonek je, jak jsme řekli, určováno v dnešní řeči hovorové i spisovné až na záměrné úchytky vždycky rytmem přízvukovým. Působení rytmu rozměrového závisí však v řeči spisovné na stilistické citlivosti pisatele. Není tedy rytmus rozměrový v českém slovosledu činitelem ve smyslu obecném, nýbrž jen ve smyslu příležitostném. Podobným příležitostným činitelem slovosledným je v češtině také zření k zvukové linii, jejíž nejvýznačnější složkou je intonace. Nejde tu ovšem o intonaci po její trojí stránce funkční, o které mluvím v svém shora uvedeném článku o mluvním taktu a která platí v daném čase v mezích daného nářečí obecně, nýbrž po té její stránce, která je ryze osobní a esteticky samoúčelná. Jde o charakteristické výslovnostní zabarvení textu, které v Německu studoval E. Sievers ve svých rytmicko-melodických rozborech a kterým se u nás soustavně zabývá J. Mukařovský. Základní význam tu má studie Mukařovského Souvislost fonické linie se slovosledem v českých verších, která vyšla r. 1929 po francouzsku (Travaux du Cercle linguistique de Prague I) a r. 1941 po česku (J. Mukařovský: Kapitoly z české poetiky I). Muka-

řovský tam ukazuje, že to, co nazývá fonickou linií a co je vlastně spojením linie intonační a dynamické, je tak těsně spjato se slovosledem, že každá, i nejnepatrnější obměna slovosledu je doprovázena změnou fonické linie. Je podle jeho mínění zcela možné (myslím, že lze přímo říci pravděpodobné, ba jisté), že potřeba určité fonické linie mnohdy naopak určuje slovosled. Mukařovský provádí své zkoumání ovšem na textech básnických, ale linie intonační je v tom smyslu, jak o ní zde mluvíme, neméně důležitá i pro texty prosaické. Ukazují to v malém na př. tyto věty z Jaroslava Durycha: *Otevřen dosud byl dům, do něhož šla. Studeně z dálky již černal se vchod, jako by odpuditi chtěl anděla strážce . . .* Jsou záměrně laděny tak, aby se zřetelně rozpadaly v daktylské úseky, které svým prudkým vrcholem a pomalým tempem budí náladu ponuře slavnostní. Přihlédneme-li blíže k prostředkům, kterými se toho dosahuje, poznáme, že přední úkol tu mají prostředky slovosledné, nezvyklý subjektivní pořad ve větách oznamovacích a kladení příklonek proti rytmickému principu slovoslednému až na konec druhého úseku. Změňme pořádek slov po těchto dvou stránkách v slovosled obyčejný a nálada, kterou chtěl autor vzbudit zvukovou linií svých vět, rázem zmizí: *Dům, do něhož šla, byl dosud otevřen. Vchod se černal studeně již z dálky, jako by chtěl odpuditi strážného anděla.*

Druhým vedlejším slovosledným činitelem s obecnou platností je v češtině moment gramatický. Záleží v tom, že je místo slova nebo sousloví ve větě určováno jejich gramatickou funkcí, a vede jednak k slovosledu ustálené-

mu, jednak k slovosledu obvyklému neboli neutrálnímu. Slovosled ustálený znamená, že slovo nebo sousloví má podle své gramatické funkce ve větě vždy totéž místo. Tak se na příklad klade aposice vždycky za slovo, které určuje. Slovosled obvyklý neboli neutrální se projevuje tím, že slovo nebo sousloví má ve větě podle své gramatické funkce jisté místo vždycky, pokud jiný činitel slovosledný nezpůsobí v jeho posici změnu. Místo souřadného přívlastku je na příklad v češtině před podstatným jménem, ke kterému patří, pokud moment důrazu nebo moment rozměrového rytmu nevede k tomu, aby byl položen za podstatné jméno. O momentu gramatickém v českém slovosledu vykládá soustavně a podrobně Ertl, jehož slovosled obyčejně je z největší části slovosled gramatický, kdežto Trávníček se o něm zmiňuje jen příležitostně. Ertl ovšem, jak bylo již řečeno, význam momentu gramatického v českém pořádku slov přeceňuje. Moment gramatický je v češtině důležitým činitelem slovosledným, ale naprosto v ní není slovosledným činitelem hlavním jako na příklad v angličtině. Ukazuje se to již tím, že v českém slovosledu moment gramatický snadno ustupuje před momenty jinými, kdežto v angličtině má nad nimi převahu. Srovnání s angličtinou nás vede také k tomu, abychom důrazně připomněli, že je něco jiného slovosled gramatický a něco jiného slovosled gramatisovaný. Slovosled gramatický, jak bylo řečeno, znamená, že místo slova nebo sousloví ve větě je určováno jejich gramatickou funkcí. Slovosled gramatisovaný záleží naopak v tom, že gramatická funkce slova nebo sousloví je určována jejich místem

ve větě. Tak na příklad v angličtině, v níž se u podstatných jmen tvarově nerozeznává nominativ a akusativ, se užívá k jejich rozlišování ve funkci podmětu a předmětu pořádku slov, a to tak, že se substantivum stojící před určitým slovesem cítí jako podmět a substantivum stojící za určitým slovesem jako předmět. V angličtině je slovosled netoliko v podstatě gramatický, nýbrž také hodně zgramatisován, kdežto v češtině je moment gramatický sice důležitým vedlejším činitelem slovosledným, ale pro slovosled gramatisovaný v ní, pokud vím, příkladů nemáme.

Obraz pořádku slov ve větě je určen netoliko tím, kde které slovo nebo sousloví má stát a kde stát nesmí, nýbrž také možností nebo nemožností, aby dva členy věty byly od sebe odděleny členy jinými. Musíme proto i v češtině uznat za třetího vedlejšího činitele slovosledného s obecnou platností to, co Ertl nazývá členskou sounáležitostí. Jak se jazyky také v platnosti tohoto momentu mezi sebou liší, můžeme ukázat zase na srovnání češtiny s angličtinou. Podřadný přívlastek genitivní je v češtině tak těsně spojen s podstatným jménem, ke kterému patří, že mezi ně nemůže dobře vstoupit jiné určení, patřící k těmuž podstatnému jménu. Mluvíme-li o návštěvě, kterou v naší zemi vykonal před lety Richard Strauss, musíme vždycky říci toliko *návštěva Richarda Strausse v naší zemi*. V angličtině naproti tomu není spojení přívlastku s předložkou *of*, který funguje jako přívlastek genitivní, s podstatným jménem, ke kterému patří, tak těsné a v anglickém přetlumočení právě uvedeného českého příkladu je naopak shodné s anglickým usem, aby určení o místě návštěvy bylo vlo-

ženo mezi podstatné jméno a genitivní přívlastek: *The visit to our country of Richard Strauss*. Pravý opak platí o spojení slovesa a předmětu. V češtině je to spojení značně volné a připouští, aby mezi oba členy byla vkládána jiná určení, kdežto angličtina se snaží všemožně dosáhnout toho, aby sloveso a předmět nebyly od sebe odlučovány. V češtině se volné spojení slovesa a předmětu projevuje snadností, s kterou se příklonné tvary zájmen podrobují principu rytmickému, neboť se tím většinou zcela odlučují od slovesa, s nímž jsou významem spojeny. V angličtině se zase prokazuje síla těsného spojení slovesa a předmětu existencí opisné konjugace s *to do*, jejíž hlavní funkcí je právě umožnit, aby významové sloveso a předmět zůstaly u sebe, i když sloveso určité musí z nějakého důvodu změnit místo. Všechny tyto věci ukazuje jasně konfrontace věty české a věty anglické o stejném obsahu: *Po tom slavnostním prohlášení se ho král už na nic neptal. After that solemn protestation the king did not ask him any question more.* Těsné spojení dvou větných členů se neprojevuje v pořádku slov jenom negativně tím, že mezi ně nemohou být vkládána určení jiná, nýbrž také pozitivně, a to tak, že změní-li místo jeden z těch členů, musí změnit místo i člen druhý, aby mu zůstal nablízku. I na to již Ertl ukazuje. Celá tato partie nauky o českém slovosledu bude však vyžadovat ještě propracování, zejména také proto, aby se přesně rozlišilo mezi momentem gramatickým a momentem členské sounáležitosti. Srovnání s jinými jazyky bude tu zase pomůckou, bez níž se nebude lze obejít.

Náš přehled činitelů utvářejících český slovosled je u konce. Není úplný, protože řada činitelů s platností příležitostnou se jistě dá rozmnožit. Lze k nim přidat na příklad moment syntaktické jasnosti, moment mluvnosti a hláskového uspořádání vůbec atp. Takovéto doplnění však nemůže nic měnit v jádru našich výkladů, neboť schema slovosledných činitelů, které jsme podali, je v základech úplné a stanovená hierarchie jejich síly a důležitosti je jasná. Byl tím vytvořen, jak doufám, pevný rámec pro monografické zkoumání podrobnější, jež bude mít za úkol také přezkoumat s jednotného hlediska materiál, který byl v problému českého pořádku slov dosud snesen. Nepřeberné téměř bohatství slovosledných odstínů v jazyku mluveném i psaném si jistě zaslouhuje, aby k takovému monografickému zkoumání došlo co nejdříve a aby bylo prováděno v rozměrech co nejširších.

ROZPOR MEZI AKTUÁLNÍM ČLENĚNÍM SOUVĚTÍ A JEHO ORGANICKOU STAVBOU

Princip aktuálního členění se netýká jen stavby jednoduché věty, nýbrž také stavby celých souvětí. I některé z vět skládajících souvětí vyjadřují věci, které vyplývají ze souvislosti nebo jsou alespoň nasnadě a tvoří tudíž v souvětí základ výpovědi, kdežto jiné vyjadřují věci poměrně nové a tvoří proto v souvětí jádro výpovědi. Jako určuje rozdíl mezi základem výpovědi a jejím jádrem pořad členů ve větě jednoduché, tak určuje tento rozdíl také pořad vět v souvětí. Je to zřejmé na první pohled, když postavíme proti sobě dvě souvětí analogického obsahu, ale různého aktuálního členění, na př. souvětí *když přišel domů, byla to první věc, na kterou si vzpomněl*, a souvětí *vzpomněl si na tu věc teprve, když přišel domů*. Pořad členů v jednoduché větě není ovšem určován jen principem aktuálního členění a stejně je tomu tak i při určování pořadu jednotlivých vět v souvětí. V obou případech se uplatňují také principy jiné a mezi nimi a principem aktuálního členění dochází k rozporům. Pro souvětí je tu příznačný rozpor mezi aktuálním členěním souvětí a jeho organickou stavbou. Oč jde, vysvětlí zase nejlépe příklady.

Vyjďeme od vĕty *ujistil ho, ťe hned po návratu řekne vřechno sestře*. Členy vĕty uvedené spojkou *ťe* následují po sobĕ v pořadu odpovídajícím aktuálnímu členĕní vĕtnĕmu. Bĕží zřejmĕ o situaci, v níŝ se má někdo vrátit domů a v níŝ se považuje za záhodné, aby se vřecko co nejdřívĕ někomu řeklo. Tato situace, známá jistĕ ze řirřího kontextu (jinak by vĕtĕ nebylo rozumĕt), je vyjádřena prvními pĕti slovy, která následují po spojce *ťe* a která tvoří tři vĕtnĕ členy — urĕení času, přísudek a předmĕt ve ĕtvrtĕm páďĕ. Tyto členy by mohly jít za sebou i v jinĕm pořádku (na př. *řekne vřecko hned po návratu sestře*), ale jako celku jim přisuzuje jejich funkce v aktuálním členĕní vĕtnĕm místo na počátku vĕty. Poslední slovo ve vĕtĕ, předmĕt v třetí m páďĕ *sestře*, je jádrem výpovĕdi, protože vyjadřuje, komu se mluvĕí projevu obsaŝenĕho ve vĕtĕ se spojkou *ťe* rozhodl vřecko hned po návratu řici. Kdybychom poloŝili předmĕt *sestře* v uvedené vĕtĕ na místo předposlední a na místo poslední dali urĕení času *hned po návratu* (*ťe řekne vřecko sestře hned po návratu*), zmĕnilo by se tím výraznĕ aktuální členĕní vĕty a tím i její vlastní smysl. Znamenalo by to pak, ťe sestra jako adresát sdĕlení byla nasnadĕ a ťe vlastní rozhodnutí mluvĕího záleželo v tom, ťe jí své sdĕlení uĕiní hned po návratu.

Abychom poznali, jaké problémy vznikají z aktuálního členĕní souvĕtí, nahraďme přísloveĕné urĕení času *hned po návratu* vĕtou časovou *jak se vrátí domů*. I pro tuto vĕtu časovou bude platit přikaz počáteĕního postavení a souvĕtí pak bude znít *ujistil ho, ťe, jak se vrátí domů, řekne vřecko sestře*. Je to způsob, kterým toto souvĕtí můŝe být

zcela dobře stavěno a setkáme se s ním i ve spontánní řeči hovorové. Náročnějším stilistovi budou tu však vadit dvě věci. Předně ponese s nelibostí, že spojka *že* je odtržena od věty, kterou uvozuje, a zejména ho zarazí, že se tu bezprostředně srážejí spojky *že* a *jak*, které k sobě nijak nepatří a které přesto mají pro svou jednoslabičnost tendenci rytmicky se spojit. Druhé nesnázi by se dalo odpomoci, kdybychom po příkladu druhé varianty shora uvedené položili větu časovou až na místo třetí a utvořili souvětí *ujistil ho, že všechno řekne, jak se vrátí domů, sestře*. Nápravou zla druhého se však zhoršilo zlo první, neboť tu sice není věta odtržena od své uvozující spojky, ale zato je roztržen její vlastní trup a to tak nešťastně, že po vložené větě vedlejší následuje z věty nadřazené už jen jedno slovo, což zní rytmicky velmi tvrdě.

Doufám, že náš rozbor již ukázal, v čem záleží požadavky organické stavby souvětí a jak se tyto požadavky mohou octnout v rozporu s principem aktuálního členění. Je zřejmé, že v češtině (na rozdíl od některých jiných jazyků) požadujeme na souvětí organicky stavěném, aby jeho členské věty vedlejší nebyly vsunutými větami odtrhávány od svých uvozujících spojek, zájmen nebo příslovcí, ani aby nebyl takovými vsunutými větami roztrháván nad potřebu jejich trup. Zejména se nelibě nese, když se spolu bezprostředně srážejí dvě uvozovací slova, především jednoslabičná, z nichž každé patří jiné větě a která proto nemají k sobě žádný vztah, nebo když vložená věta roztrhává větu základní tak, že z ní zbývá po ukončení věty vložené jen jediné slovo.

Poznali jsme příčinu, která vede k porušování organické stavby souvětí a najdeme proto snadno i cestu k nápravě. Když zřetel k aktuálnímu členění souvětí se porušuje jeho organická stavba, nezbyvá, než aby tento zřetel ustoupil požadavkům naléhavějším. Souvětí, kterým jsme se shora obírali, se stane hned zcela přijatelným ve znění *ujistil ho, že všechno řekne sestře, jak se vrátí domů*. Proti stavbě tohoto souvětí se nedá se stránky formální už nic namítat, ale tato formální plynulost se vykupuje menší zřetelností ve výstavbě významové. Vlastní jádro výpovědi tu nevystupuje již tak zřetelně (souvětí v tomto znění je přece obdobou věty *ujistil ho, že všechno řekne sestře hned po návratu*) a také není na první pohled jasné, kdo je předmětem slovesa *vrátí se* ve větě časové. Podle mého mínění si však čeština stále ještě tolik váží organické stavby souvětí po stránce formální, že jí ráda obětuje menší výraznost ve výstavbě významové. Požadavky logické ustupují požadavkům syntaktickým, princip aktuálního členění souvětí principu jeho organické stavby.

Někdy ovšem není z různých důvodů možně, aby zřetel k aktuálnímu členění dostatečně ustoupil požadavkům organické stavby souvětí. Potom nezbyvá než hledět, aby se trochu uhladily drsnosti vzniklé z tohoto stavu věcí. Pomáháme si tu vkládáním slov, která sice jasně vyplývají z dané situace, ale nejsou jinak nutná k tomu, aby smysl věty byl dostatečně zřetelný. Tak souvětí *ujistil ho, že, jak se vrátí domů, řekne všechno sestře* se stává plynulejším ve znění *ujistil ho, že hned, jak se vrátí domů, řekne všechno sestře* a souvětí *ujistil ho, že řekne všechno, jak se vrátí domů,*

sestře se stává teprve možným v rozšířeném znění ujistil ho, že řekne všechno, jak se vrátí domů, beže všech vytáček sestře. Zvláště této poslední možnosti by si měli všimnout pečlivě všichni, kdo chtí psát plynulou češtinou.

Aby jasně vysvitly obě cesty, které vedou k nápravě drsností vznikajících z rozporu mezi aktuálním členěním souvětí a jeho organickou stavbou, ukáži je ještě na jednom příkladu. Věta *S tohoto stanoviska je třeba zkoumat, co Štítný z přejatých složek udělal*, je stavěna po stránce významové zcela správně, neboť o Štítném i o přejatých složkách se zřejmě již mluvilo a jádro výpovědi leží v přísudku *udělal*. Když nahradíme přívlastek *prejatých* větou vztažnou *kteřé přejal* a ponecháme pořad přikazovaný aktuálním členěním, vznikne souvětí, jehož konec je po stránce rytmické nemožně tvrdý: *S tohoto stanoviska je třeba zkoumat, co Štítný ze složek, které přejal, udělal*. Víme už, že se tato drsnost dá odstranit, a to dvojím způsobem. Buď opustíme princip aktuálního členění ve prospěch organické stavby souvětí a řekneme *S tohoto stanoviska je třeba zkoumat, co Štítný udělal ze složek, které přejal*, nebo se přidržíme principu aktuálního členění a zmírníme drsnost z toho vyplývající tím, že uijeme výplňkových slov a řekneme *S tohoto stanoviska je třeba zkoumat, co Štítný ze složek, které přejal, udělal ve svých spisech*. Oba výsledky jsou přijatelné, ale podle mého mínění je plynulé češtině bližší první z obou opravených znění.

Je přirozené, že se s drsnostmi vzniklými z nevyřešeného rozporu mezi aktuálním členěním souvětí a jeho organickou stavbou setkáváme především tam, kde se komplik-

vané myšlení vyjadřuje se silným zřetelem k tomu, co je logicky prius a co posterius, tedy v odborné řeči knižní. Daří se jim také tam, kde se mohou uplatňovat vlivy jazyků, které si v této věci počínají jinak než čeština, tedy v překladech z takových jazyků a v próze původní z dob, kdy na ni silně působil tlak jazyků klasických. To vše je dostatečně ilustrováno v příkladech, které sebral Josef Beneš v článku Poznámky o pořádku vět v jednom druhu složených souvětí (Naše řeč XXIV/1940 - str. 72 n.). Pojednává v něm vlastně o stejném typu souvětí jako my, ale nevidí jasně základ celého problému a dívá se na své doklady pod jiným zorným úhlem. Prohlašuje, že takové věty jsou mluvnicky správné, třebaže se vždycky všem nelíbí a staví se k nim hodně shovívavě, i když navrhuje některé korektury. To je stanovisko, se kterým nemůže souhlasit ten, kdo si navykl hledat osobitost jazyka nikoli v souhlase s jazyky jinými, nýbrž v nesouhlase s nimi. Nemůže s ním souhlasit také nikdo, kdo je přesvědčen, že vypěstovat jasný výkladový sloh na základech daných vyjadřovacími schopnostmi češtiny je jednou z našich předních kulturních povinností. Věty, které Beneš ve svém článku uvádí, se příčí dnešnímu našemu jazykovému a slohovému povědomí a musíme se jim vyhýbat. Mimo dvě možné cesty k nápravě, které jsme vyložili shora, můžeme na Benešově materiálu ukázat ještě cestu třetí, kterou on sám nazývá přestílisováním a která vlastně znamená rozbití nestvůrné periody a vytvoření nových celků z jejích částí. Nikdo nebude jistě tvrdit, že je pěkně po česku myšlena třeba tato perioda:

Při takové spoustě materiálu jde nauka jen po povrchu, per summa capita, i u nejlepšího profesora, který lituje žáků, že sotva se psychicky vmyslili do základů psychologie, žene je neúprosná osnova v další a další obor, kterému jsou věnovány krátce odměřené hodiny. Nemohu navrhnouti její ideální korekturu, protože k tomu by bylo třeba znát, co předchází a co následuje, ale jistě znění obstojnější je na př. toto: Při takové spoustě materiálu jde nauka jen po povrchu, per summa capita, i u nejlepšího profesora. Sotva se žáci vmyslí do základů psychologie, žene je neúprosná osnova v další a další obor, kterému jsou věnovány krátce odměřené hodiny. Profesoru, který to vidí, je žáků líto. Hlavní věc je poznat, že v češtině nemůžeme bez násilí vyjadřovat najednou celé uzly myšlenek. Je nejdříve zapotřebí uzly rozmotat a myšlenkovou nit rozstříhat na úseky, které lze snadno zvládnout. Teprve potom můžeme své myšlenky vyjadřovat dobrým a jasným českým slohem.

O POTŘEBĚ STABILITY VE SPISOVNÉM JAZYCE

Vadou sporů o správnou češtinu je to, že se v nich problém jazykové správnosti probírá sám o sobě. Nedbá se nebo alespoň se soustavně nedbá zřejmé příslušnosti tohoto problému k širšímu, a proto nadřaděnému problému jazykové vytríbenosti. A přece se objektivního posuzování snahy o jazykovou správnost nedobereme jinak, než když tuto snahu osvětlíme se stanoviska širě zabírajícího úsilí o jazykovou vytríbenost neboli se stanoviska jazykové kultury.

Co je jazyková vytríbenost? Jazyk je soustava účelných prostředků výrazových a jeho hodnotu lze měřit jen tím, jak svému účelu vyhovuje. Jinými slovy, jazyk je nástroj a jeho hodnota je jako u každého nástroje úměrná míře, v níž se osvědčuje při plnění svého úkolu. Kultivovaný jazyk spisovný je nástroj jemný a neselhávající. Vyhovuje dobře každé z četných funkcí, v nichž se objevuje. Vyjadřuje přesně, plně a jasně postřehy a myšlenky sebesubtilnější. Je poddajným tlumočnickem citu a rozezpívává se každou melodií, na kterou jej mluvčí nebo pisatel naladí. Při tom — a to si je třeba zapamatovat pro výklady další

— nekříží nikdy úmysly toho, kdo ho dovede užívat, falešnými asociacemi nebo skřípavým zabarvením. Jak je vidět, je vytríbenost jazyka něco, co lze poznat jen z jeho praktického užívání. Proto i vlastnosti, které se při bližším rozboru objeví jako složky jazykové vytríbenosti, budou vlastnosti z oblasti praktické a také teoretické uvažování o nich musí být vedeno zásadou praktické účelnosti.

Pokud jde o jazykovou správnost, je v popředí opravných snah u nás a ve středu sporů o ně idea jazykové správnosti pojaté jako historická čistota jazyka. Jen to má podle mínění těch, kdo toto pojetí zastávají, v dnešní spisovné češtině nepochybnou oprávněnost, co bylo v jazyku již před počátkem sedmnáctého století, a to — *mutatis mutandis* — jen v té podobě a v té funkci, jaká byla běžná v starším jazyku. Jinak by se mohlo říci, že nejdůležitějším a rozhodujícím kriteriem pro správnost dnešního spisovného jazyka je shoda usu dnešního s usem běžným před počátkem sedmnáctého století. Ale na tom není dosti. Mnohdy se oprávcí rozhodují proti dnešnímu usu ve prospěch usu dřívějšího i tehdy, když se usus dnešní od dřívějšího liší jen změnami, o nichž jazykozpytec musí vědět, že jsou v každém jazyku obvyklé. Tak se ve jménu historické čistoty jazykové předpisuje (nebo alespoň do nedávna předpisovalo), že tvar s oprávněnou disimilací *svižný* (souvisí-li toto slovo opravdu se slovesem *švihati*) se má nahraditi nedisimilovaným, a proto dnešnímu sluchu nepříjemně znějícím tvarem *švižný*. Z téhož důvodu se zavrhuje (nebo alespoň do nedávna zavrhoval) analogický a zcela oprávněný adverbialní tvar *jedině* a analogický tvar

participia *daje, dajtc* ve prospěch archaických tvarů *jediné* a *dada, dadouc*, z nichž zrovna čiší zatuchlá knižnost, anebo adverbium *posléze* se ve významu superlativním proti dnešnímu usu prohlašuje za chybné. Pro týž požadavek historické čistoty se oprávcí spisovné češtiny stavějí proti mnoha výrazům, které si nová čeština vytvořila napodobením slov a rčení, jichž se v oblasti západoevropské kultury obecně užívá, a prohlašují je za nesprávné, třebaže je velmi těžko a někdy vůbec nemožno nahraditi je zcela rovnocennými výrazy z češtiny starší.

Jaký je vztah mezi tímto pojetím jazykové správnosti a ideou jazykové vytríbenosti, která je, jak bylo svrchu řečeno, pojmem pro jazykovou správnost nadřaděným a která proto je s to, aby poskytla opory pro bezpečné hodnocení ideje podřaděné? Chceme-li dospěti k správné odpovědi na tuto otázku, je zapotřebí, abychom nezůstali v úzkém kruhu domácích sporů, jak to bohužel činí naši puristé, nýbrž abychom se trochu rozhlédli i po světových jazycích kulturních. Učiníme-li to, dojdeme k výsledku, který překvapí. Historická čistota jazyka nemá sama o sobě co činit s jeho vytríbeností. Její nedostatek jazykové vytríbenosti nijak nevadí a naopak větší její míra nezaručuje větší stupeň vytríbenosti. Němčina na příklad vyhovuje požadavku historické čistoty neskonalé lépe než angličtina. Dřívější morfologická i syntaktická stavba jazyka je v ní mnohem více uchována než v angličtině a její zásoba slovní je po stránce historické čistoty mnohem zachovalejší nežli slovní zásoba anglická. Se stanoviska historické čistoty je angličtina pravý zmetek. A přece je

tento zmetek jako jazyk pro své různé funkce stejně vytríbený jako historicky čistší a germánštější němčina. Kdo studoval jazyky románské, ví, jak latina, z níž vznikly, byla ve srovnání s latinou klasickou znetvořená a pomíšená. A přece tato historická znečištěnost nezabránila, aby třeba francouzština, u níž deformací a cizích příměsí bylo velmi mnoho, nebyla už ve století dvanáctém nejvytríbenějším národním jazykem spisovným v oblasti západoevropské kultury. Jazykozpytně vzdělaní puristé by si ostatně měli uvědomit, že se jazyky vůbec vyvíjejí především změnami, které v době, kdy se užívají, musí se považovat se stanoviska platné normy za chyby a které proto neobstojí, budeme-li je měřit požadavkem historické čistoty. S toho stanoviska bylo stejně chybou, když se místo starého akkusativu *muž* počalo užívat ve funkci čtvrtého pádu tvaru původně genitivního *muže*, dnes v tom významu jediné obvyklého, jako když spojení *jest souzen* vedle původního významu *jest odsouzen, iudicatus est*, počalo nabývat dnes jediné možného významu *iudicatur*. Záleží vždycky jenom na tom, aby se novota přijímala do normy v pravý čas, ani příliš spěšně, ani teprve po dlouhém, tvrdohlavém vzpírání. Obojí může neblaze rozrušit nutnou stabilitu spisovné normy. Podle toho, co bylo právě vyloženo, není tedy možno říci, že je historická čistota sama o sobě v nějakém příčinném vztahu k jazykové vytríbenosti. Nesejde na tom, užívá-li jazyk jen slov, rčení, tvarů a vazeb, jejichž existenci lze prokázat i pro starší stadia jeho vývoje, a užívá-li jich jen v té formě a v tom významu, v němž se vyskytaly před staletími, třeba před

dobou, kdy spisovný jazyk byl nejvíce vystaven cizím vlivům. O jeho vytríbenosti rozhoduje jen míra, do níž je propracován jako jazyk konverzační, básnický, vědecký a filosofický.

Tyto věty pevně určují obecný poměr jazykové vytríbenosti a historické čistoty jazyka. Popírá-li se však jimi hegemonie historické čistoty v otázkách jazykové kultury, nevyplývá z toho jako jediná druhá možnost úplná jazyková svoboda a libovůle. Každá kultura je řád a princip řádu je také v každém kultivovaném jazyku. Jde jen o to, jaká je podstata toho řádu a jak se ho dosahuje. Zamysleme-li se nad tím, co rozumíme principem řádu, shledáme, že běží v podstatě o tři věci. Princip řádu se nemůže týkati jednotlivé a v sobě celistvé věci. Jde vždy o celek souborný, jehož části jsou k sobě v poměru, který je určován nějakým organisujícím principem. Idea řádu v nás dále vzbuzuje představu něčeho stálého a trvalého. Představa ztuhlosti a nehybnosti se však této ideji příčí. Lze tudíž stručně říci, že princip řádu záleží v pružné stabilitě souborného celku organisovaného v systém. Pro kulturu jazyka vyplývá z této obecné věty důležitý *požadavek pružné stability*. Nejde o věc novou, s níž bychom se ještě nebyli setkali. V podstatě byl týž požadavek pronesen již dříve slovy o vytríbeném jazyku jako o nástroji, který neselhává. Výrazové hodnoty kultivovaného jazyka musí být ustálené. Není možno, aby totéž slovo, totéž rčení, táž forma nebo táž vazba v těže souvislosti a v těže funkci jedněm nevadily a druhými byly zase odsuzovány jako jazyková ledabylost. Jazyk, jehož užívání je tak rozkolísané, není

vytříbený. Je nástrojem nespolehlivým, protože může — abych opakoval formulaci, které jsem užil ve výkladu dřívějším — křížit úmysl mluvčího anebo pisatele falešnými asociacemi nebo skřípavým zabarvením. O stabilitu jazykového usu jest tedy usilovati a je jí třeba dbát, když se k ní jazyk už přiblížil nebo jí v možné míře dosáhl. Tím je určen jeden z cílů jazykové kultury a spolu též potřeba kodifikované normy pro jazykovou praxi. Idea jazykové správnosti se tím vrací do našich úvah, tentokrát ovšem jako postulát jazykové vytříbenosti plněný zachováváním kodifikované normy, a tudíž jako věc zcela rozdílná od požadavku historické čistoty.

Pravý význam a celý dosah těchto zásad vynikne ovšem teprve na konkrétních problémech a po té stránce je dnešní spisovná čeština nejen materiál, který je nám nejbližší, nýbrž také materiál, který je nad jiné poučný. Je to spisovná řeč trvání poměrně nedlouhého a vzniklá nikoli jako jinde vytříbením lokálního dialektu třídního, nýbrž tím, že ve funkci jazyka spisovného byl zaveden jazyk, vybudovaný zčásti na vzoru skoro zaniklého spisovného jazyka dob dřívějších, a proto v své archaistické morfologii vlastně umělý. Umělá byla i jeho zásoba slovní, pokud byla doplněna úmyslným tvořením podle vzorů cizích. Tím vznikl těžký úkol vytvořiti pro novou spisovnou češtinu jazykové povědomí, které u šťastnějších národů bývá v dobách kulturní zralosti dáno dlouhou tradicí jejich spisovného jazyka nebo jeho těsným spojením s nějakým existujícím dialektem třídním. Úkol ten byl pro nás tím těžší, že se nové jazykové povědomí musilo vytvářet v dobách,

kdy třídní rozvrstvení našeho národa bylo převráceno neustálými sociálními přechody a přesuny. Přesto je třeba, říci — a podle mého mínění je to třeba říci s důrazem — že se úkol, o který šlo, z velké části zdařil. U lidí vskutku vzdělaných je dnes spisovná čeština jazykem opravdu živým a její pružnost, jemnost a odstíněnost vystoupila u dobrých spisovatelů proti dobám dřívějším netušeně. Slýcháme sice žaloby na úpadek spisovné češtiny a sám profesor Zubatý se v své rektorské řeči z r. 1919 přidal k tomuto škarohlídkému mínění. Hlavní kořeny takového nevlídného úsudku o dnešním stavu češtiny lze, jak myslím, viděti v optickém klamu, který vzniká nedbáním faktu, že se funkce spisovné češtiny rychlým rozvojem posledních desetiletí rozšířila přímo úžasně a že tudíž následky nedokonalé její stability jsou nutně patrnější. Tam, kde pracuje třeba pět set překladatelů proti dřívějším padesáti a kde píše tisíc novinářů proti dřívějšímu stu a kde je třeba vyjadřovati nové a nové myšlenky a nové a nové skutečnosti, se jistě najde jazykových ledabylostí a kazů mnohem více, protože dobré vzdělání se nemohlo zároveň rozšířiti v stejné míře a protože také nebylo možno spisovný jazyk přizpůsobiti stejně rychle k rozmnoženým jeho úkolům. To však ještě neznamena úpadek, nýbrž jen pokrok nedosti rychlý. Nikdo nebude popírat, že je třeba usilovat o to, aby stabilita spisovné češtiny byla dokonalejší, ale klidné úvahy o cestách, po nichž lze k tomu dojíti, pomohou jistě víc než přepjaté nářky nad neucíšeností situace.

Uplatňování principu historické čistoty takovou cestou

k nápravě jistě není. Ukázal jsem již výše, že historická čistota sama o sobě nerozhoduje o hodnotě jazyka. Že úsilí o ni nepodporuje ani stabilisaci jazyka, ukazují dvě stránky české praxe. Všimněme si, jaký vztah k dnešnímu jazyku má na př. slovo *švižný*, participium *dada*, adverbialní *jediné*, které jsem shora uvedl. Poznáme, že pro dnešní jazyk to jsou novotvary, a to novotvary zbytečné a že jako každý jiný zbytečný novotvar porušují stabilitu spisovné češtiny. Tak je tomu vždycky, když horlitéle pro historickou čistotu zavádějí do jazyka slova, tvary nebo vazby, které v něm sice kdysi existovaly, ale které už nepatří k živému jeho inventáři. Na to linguističtí staromilci napořád zapomínají, protože je u nich začtením do starého jazyka a zálibami historickými porušen normální poměr k jazyku současnému. Druhá závada, jež vyplývá z principu historické čistoty pro stabilitu jazyka, záleží v kolísavosti odbornického mínění o tom, co je podle toho principu správné. Bylo dobře řečeno, že jazyková správnost o princip ten se opírající je často správností jen do odvolání. Doznávají to ostatně i sami zastánci historické čistoty, neboť nemůže vésti k jinému důsledku jejich živě vyslovovaná naděje, že znalost starého jazyka, kterou chtějí regulovati jazyk dnešní a která je podle jejich úsudku stále ještě nedostačující, bude se postupem času zlepšovat. Nepomyslí ovšem při tom na to, že měnicí se úsudek o historické oprávněnosti slov, tvarů a vazeb, ať se projevuje odvoláváním dřívějších záповědí nebo zapovídáním toho, co se dříve prohlašovalo za přípustné, porušuje stabilitu jazyka a konec konců vede k jazykové

nejistotě, která je pravým opakem jazykového třibení. Nic nepomáhá ujišťování, že tentokrát jde o rozhodnutí, které má platnost definitivní. Každý, kdo kdy pronášel puristicky zabarvený úsudek o neoprávněnosti toho neb onoho jazykového usu, byl toho mínění, a vývoj jazykové praxe ve velkém počtu případů ukázal opak, ať puristické mínění bylo odvoláno nebo se ho přestalo dbát. Cesta českého purismu za posledních devadesát let je vroubena hroby příkazů a zákazů, které jazyková praxe zašlápla. Ani v budoucnosti nebude lépe, protože nejde jen o správné nebo nesprávné užívání základního principu, nýbrž o neudržitelnost toho principu samého.

Po pravdě sluší přiznati, že hroby, které vroubí cestu novodobého českého purismu, nejdou na vrub jen úsilí o historickou čistotu jazyka. Stejnou měrou se o ně zasloužil i jiný princip, který horlivě u nás uplatňují oprávcí jazyka; pro stručnost jej nazvu principem přímočaré pravidelnosti. Je dobře známo, že jazyk tíhne k pravidelnosti ve tvarech svých výrazových prostředků, ale stejně dobře je známo, že k pravidelnosti takové vždycky nedochází, protože tendence k ní směřující bývá křížena tendencemi jinými. Hlasatelé přímočaré pravidelnosti se dovolávají jen prvního z obou těchto faktů. Vyvozují z něho pro spisovný jazyk požadavek přísné pravidelnosti jazykových jevů a povyšují tuto pravidelnost na kritérium jazykové správnosti. Tam, kde jazyk k pravidelnosti tak vystupňované sám nedospěl nebo kde ji opustil, vtiskují mu ji násilím. Protože se tvoří třeba od slovesa *kousati* podstatné jméno *kusadlo* a od slovesa *strouhati* podstatné jméno *struhadlo*,

dekretuje se (nebo se do nedávna chtělo dekretovat), že obdobné podstatné jméno od slovesa *koupati* musí znít *kupadlo*, ačkoliv usus zná jen tvar *koupadlo*. Z podobných důvodů se proti obecnému usu předpisuje nebo do nedávna předpisovala krátká kvantita v slovech, jako *srdečko*, *draždilo*, *chránitko*, *pronásledovatel*, *hřiště* a mn. j. Do téže kategorie předpisů patří také třeba exotické instrumentály *holmi*, *nemocmi* a p. podle *kostmi* nebo doplňování flexe tvary, jako *zapomněn* a pod. anebo neobvyklé tvoření, jako *deska—deštička*, *miska—mištička*, *houska—houštička*, které se vnucují nebo vnucovaly podle takových případů jako *český—čeština*. Jak je vidět, nezadá si v nedbání jazykové stability tento princip nijak s principem historické čistoty. I v jeho jménu se vnucují dnešnímu jazyku zbytečné novotvary, i jeho lze užívat velmi libovolně, protože každý nový oprávněný může vnucovat jinou pravidelnost. A to vše se děje bez objektivních důvodů, protože kulturní jazyky staré tradice náně ukazují, že existence drobných formálních nepravidelností se docela dobře snáší i s vysokou jazykovou vytríbeností. Vnitřní řád kultivovaného jazyka záleží v něčem docela jiném než v mechanické vnější pravidelnosti. Lze právem i dnes citovati zásadu Gebauerovu z úvodu k prvnímu vydání Pravidel pravopisu z roku 1902: „Co se týká tvarů, tu držíme se přísně toho, co se v jazyku spisovném *samo* vyvinulo a ustálilo“, a jeho poznámku k případům, jako *zasílatel* a pod.: „než se tak stane (než se usus ustanoví), musí tu býti dopuštěna také slabika dlouhá (*požívateľ . . .*), když toho zřetelná výslovnost žádá.“ V tomto vydání Gebauerově z 1902 připouštějí

se slova *dráždidlo*, *pronásledovatel*, *srdéčko* a pod. s dlouhým *á*, *é*; připouští se pak délka i v mnoha případech těchto typů slov, kde později Pravidla vnucují slabiku krátkou jako jedině správnou. Že o ceně přímočaré pravidelnosti ostatně nejsou zplna přesvědčeni ani její vlastní zastánci, ukazuje i to, že se nerozpakují ji potlačit tam, kde jazyk k ní sám dospěl, zdá-li se jim, že taková pravidelnost odporuje historické čistotě. Tak na př. u slovesa *ržáti*, *ržál*, kde jazyk provedl sám uniformaci kmene, obnovují se v jejich předpisech s úřední platností starobylé formy *ržáti*, *ržál*.

Názorným dokladem toho, jak oba principy, které jsem právě charakterisoval, v svých důsledcích porušují žádoucí stabilitu našeho spisovného jazyka, jsou *Pravidla českého pravopisu*. Je až ku podivu, jak málo si naše veřejnost, především veřejnost odborná, všímá vývoje a působení této instituce nadaně úřední autoritou. Ve Spojených státech musil sám president Unie ustoupit před pobouřeným veřejným míněním, když chtěl z úřední moci zavést asi v tuctu případů praktické zjednodušení pouhé grafické podoby anglických slov. U nás se mlčky přihlíží k tomu, když se bez zveřejnění vědeckých důvodů s úřední platností diktuji drastické změny netoliko ve vžitém grafickém obraze českých slov, nýbrž i v jejich znění, jejich tvarech a užívání. Při tom se nový způsob psaní, nové znění a nové tvary opravených slov nezaváděly rázem, aby se opravy po jednom otřesu mohly klidně vžit, nýbrž opravařská tendence se v nových vydáních Pravidel dlouho zesilovala a přicházelo se postupně s novými a novými

věcmi. Na př. teprve roku 1913 dostalo se do Pravidel *zviřátko* místo dřívějšího *zvířátko* anebo jediné *srdečko* místo dříve připouštěných *srdečko* i *srdéčko*; dokonce najdeme v Pravidlech českého pravopisu z r. 1926 v úvodě na str. XIX *koupadlo* a v abecedním seznamu jako jediné správné *kupadlo*. Hladina naší spisovné řeči se tím bez ustání zbytečně čeřila a čeří a náš jazykový cit se rozkolísává. Nejistota tak vznikající je tím větší, že se při novém vydání Pravidel nikde přímo v nich neříká, čím se liší od vydání předešlého a v čem se zatím změnilo mínění jejich vydavatelů. Výsledky jsou smutné. Kdežto dříve, jak se sám dobře pamatuji, nebylo vzdělanému Čechu nesnadno psát správným pravopisem, najde se dnes málokdo, kdo by to dokázal. Svádí se to na úpadek vzdělanosti, ale zapomíná se, že hlavní příčinou je rozkolísání pravopisného usu, vzniklé Pravidly českého pravopisu po smrti Gebaue-rově. Nemůže být jinak, když i povolání znalci češtiny musí nahlížeti do Pravidel, chtí-li psát správně podle pravopisu, který je právě s úřední platností zaveden.

Princip historické čistoty a požadavek přímočaré pravidelnosti nejsou tudíž ani samy o sobě ani pohromadě vhodným základem pro dotvoření stability ve spisovné češtině. Spoléhá-li se na ně přílišně, podvracejí dokonce i stabilitu, které bylo již dosaženo, a ruší tím jednu z hlavních podmínek jazykové vytríbenosti. Chceme-li opravdu dojít stability v spisovné naší řeči, musíme se opřít o jediný organický základ pro takové snahy, t. j. o *dnešní usus spisovné češtiny*, a ten zjistíme, protože neexistuje vybraná česká konverzace, zase jen z jazykové praxe dobrých čes-

kých autorů, jak se jeví v průměru české literatury za poslední půlstoletí, a to literatury v nejširším slova smyslu, krásné i naukové. Je zásluhou Ertlovou, které budeme vždy vděčně vzpomínat, že se první mezi bohemisty postavil proti hegemonii požadavku historické čistoty. Škoda, že mu nebylo dopřáno, aby své názory domyslnil až do důsledků, a ještě větší škoda, že předčasná smrt mu vyrvala v otázkách české jazykové kultury z ruky vedení a vrátila je těm, kdo se zastávají zásad, které on již překonal. Námitka, kterou můžeme ještě dnes slyšet, že není spisovatele, jehož jazyk by byl opravdu dobrý, je protismyslná. Neexistuje-li dobrá spisovná čeština v české literatuře, neexistuje vůbec. Ti, kdo to popírají, vnášejí do svého úsudku již apriorní hodnocení odvozené z požadavku historické čistoty a zapomínají, že jazyk gramatiků, neopírající se o skutečný souhlas s praxí, je pouhá fikce. Poznal to před dávnými a dávnými časy už Quintilian, který výslovně praví, že je něco jiného mluvit latinsky a mluvit gramaticky.

Brusičské fikci správné češtiny by dovedly opět jen dlouholetá práce a obrozenské nadšení dodat života. To by nebylo však jen těžké, nýbrž i nežádoucí. Kdyby se nakrásně a v plné míře podařilo dosadit jazyk brusičských gramatiků na místo dnešní spisovné češtiny, došlo by tím k přerušení nejen naší tradice jazykové, nýbrž i naší tradice literární. S vítězstvím nových hodnot v jazyce spisovném a s utvrzením nového poměru k jeho výrazovým prostředkům by se zvrátil i náš vztah k tomu, co bylo dosud vytvořeno v nové české literatuře. Nastalo by něco podob-

ného té změně, které se obávají Angličané při radikální reformě pravopisu: valná část literatury, která dnes tvoří podstatu živé naší tradice kulturní, stala by se při důrazném zaměření pozornosti na domnělé kazy jazykové prostě nepřijatelnou. Toho všeho ovšem potřeby není, protože v české literatuře z posledního půlstoletí máme jazyk sice nikoli ještě dokonale vypěstovaný, ale přece tak živý a tak vytríbený, že se tvůrcům novočeské řeči spisovné o něm ani nezdálo. Nic na tom nesejde, shledá-li se v něm i nějaký ten vžitý cizomluv. Historická čistota, jak bylo ukázáno, není nutnou podmínkou jazykové vytríbenosti a se stanoviska jazykové kultury je ve srovnání s domácími neologismy puristů vžitý cizomluv, který svou výrazností rozmnožuje odstiňovací bohatství spisovné češtiny, zlem menším, je-li zlem vůbec. Musí však jít, jak bylo řečeno, o výrazy vžité a významově odstíněné, jako jsou na př. *nápadný, přehnaný, těžkopádný, odstraniti* a pod., a nikoli o slova zbytečná a jen sporadicky se vyskytující, jako na př. *odviseti* místo *záviseti* nebo *zapříčiniti* místo *způsobiti*. Obě kategorie jsou zcela zřetelně rozdílné, a kdo má vypěstěný cit pro jazyk, nebude většinou na rozpacích při jejich rozlišování. Se stanoviska funkčního nemůže být příměs cizích prvků v dnešní spisovné češtině důvodem pro to, aby jisté výrazy byly ze spisovné češtiny vymyčovány. Má-li se, jak je toho naprosto potřebí, další třibení češtiny opírat o živou tradici jazykovou, může to být jediné tradice daná neporušeným vývojem nové spisovné češtiny od dob obrozenských a nikoli teoretické pouto, kterým brusiči historicky orientovaní hledí spojit dnešní

češtinu přes propast staletí a úpadku osmnáctého století s jazykem Pasionálu a se Životy otců, s jazykem čtrnáctého století.

These v předešlých výkladech vyložená, že za základ pro stabilisaci nové spisovné češtiny je třeba brát průměr české literatury za poslední půlstoletí, a to takový, jaký je, neznamená ovšem, že musíme vyčkávat, až k stabilisaci té dojde postupem kulturního vývoje. Bylo by sice zcela možné spolehnout jen na tříbící vliv spisovatelské jazykové praxe a na jazykovou kritiku nelinguistů, nadaných jemným smyslem pro výrazové odstíny a rytmus a melodii řeči. Tyto síly alespoň stačily na vytvoření a vytříbení většiny těch spisovných jazyků, které vznikly před počátkem XIX. století, a to jsou nejvytříbenější jazyky světa. Ale dnešní situace lingvistické theorie nám umožňuje, abychom vědeckým zasahováním proces tříbení trochu urychlili, a mimo to je dnešní postavení spisovné češtiny přece trochu jiné, než bylo u velkých jazyků kulturních v době jejich tříbení. Není rozdílné zásadně, jak by nám chtěli namluvit gramatičtí brusiči, kteří potřebují důvody pro své puristické snahy. Může se zdát, že se nová spisovná čeština od starších spisovných jazyků zásadně lišila v svém umělém vzniku, ale i když to připustíme, je třeba přiznati, že tento rozdíl pominul, jakmile se nová spisovná čeština postupným vžíváním proměnila z jazyka z valné části umělého v jazyk živý. Dnes se situace spisovné češtiny liší od analogických situací starších a vytříbenějších jazyků spisovných pouze v důležitém momentu vnějším. Je to veliký význam školy pro její stabilisaci. Úkolem školy není jazy-

ková theorie, nýbrž jazyková praxe, ale tato jazyková praxe se musí opírat o určitou kodifikovanou jazykovou normu, a tu tedy, aby škola netápala, je zapotřebí vytvořit kodifikaci dnešního spisovného usu a udržovat péči o další jeho vývoj. To je úkol, který vyměřuje odborným češtinářům naše pojetí jazykové správnosti. Je programem i směrem značně jiný nežli úkol, který si osobují naši brusiči. Opírá se o jiné principy a je méně samostatný v své kompetenci. Nejde o to, aby se ve jménu lepšího historického poznání dávaly dnešnímu spisovnému jazyku suverénní předpisy, proti nimž by nebylo odvolání, i kdyby se sebe více přičily skutečné praxi; běží o kodifikaci dnešního vybraného usu a o to, aby se omezilo kolísání, pro které není funkčního důvodu. Funkční vytríbenost jazyka bude při tom nejvyšším příkazem. Tou se bude určovat rozsah i směr stabilisace a i snaha o národní osobitost jazyka musí ji podporovat, nikoliv se jí přičít. Bude třeba pamatovat na to, že všechny složky jazyka nevyžadují stejné stabilisace nebo jí nepřipouštějí v stejné míře. Úkoly, které tu bohemistiku čekají, jsou vytčeny už v thesích, které Pražský linguistický kroužek vypracoval pro prvý mezinárodní sjezd slavistický, který se sešel v Praze roku 1929. Opakuji z nich s několika poznámkami toto: „Pravopis jako věc jen konvenční a praktická má být, pokud to jen dovoluje jeho funkce vizuálně rozlišovací, snadný a přehledný. Často měniti předpisy pravopisné, zejména, nemá-li to za účel jeho usnadnění, odporuje požadavku ustálenosti.“ „Ve formách pojmenování budiž dbáno osobitosti jazyka, t. j. nebudiž bez naléhavé nutnosti užíváno pojmenovávacích forem

v jazyce neobvyklých, na př. v češtině slov složených nebo slov tvořených cizím sufixem od domácího kořene.“ Odstraňovat z důvodu neobvyklého tvoření výrazy vžité a nadané přesností odborného termínu, jako je na př. slovo *barvotisk*, by bylo ovšem chyba. Vždyť se pro vžitost a užitečnost připouštějí i výrazy tvořené hybridně, j. *houslista*, *korunovace*, *nadace* atd. „V zásobě slovní nutno postavit požadavek bohatosti slovníka a jeho stylové rozrůzněnosti nad požadavek lexikálního purismu. Stejně jako bohatosti je však dbáti v zásobě slovní významové přesnosti a ustálenosti tam, kde toho funkce spisovného jazyka potřebuje. V syntaxi dlužno dbáti jak osobité výraznosti jazykové, tak bohatosti vyjadřovacích možností, významově diferencovaných. Je tedy třeba posilovati rysy, které jsou vlastní jazyku, o který jde, na př. v češtině vyjadřování slovesné, ale na druhé straně nesmí se zužovati syntaktickým purismem zásoba možností vyjadřovacích, jejichž oprávněnost se i v syntaxi musí řídit funkcí jazyka.“ Tak není možno z české řeči právnické nebo jiné řeči odborné zcela vymítat konstrukce nominální. „Morfologie má pro osobitou výraznost jazyka význam jenom svým obecným systémem, nikoli detailními zvláštnostmi. Proto nemají tyto zvláštnosti se stanoviska funkčního té důležitosti, jakou jim přisuzovali puristé starého typu. Jest tedy třeba dbáti toho, aby se zbytečnými archaismy morfologickými nerozšiřovala bez potřeby vzdálenost jazyka knižního a hovorového.“

Množství práce, kterou našim češtinářům ukládá povinná péče o novočeskou řeč spisovnou, se zásadami právě

vyloženými zmenšuje jen zdánlivě. Rozsah odbornické jurisdikce se zužuje, ale její base se zároveň pošínuje a nový materiál, o který se má opírat, bude vyžadovat nového zkoumání. Má-li být základem pro stabilisaci nové spisovné češtiny jazyk průměru české literatury za poslední polovinu století, je třeba tento jazyk důkladně znát. Berlitzova metoda, kterou pro to doporučoval nebožtík Ertl, nestačí. Je zapotřebí soustavného a jemnými methodami prováděného vědeckého studia novočeské řeči spisovné a na tom poli bylo stále ještě vykonáno práce příliš málo. Potřebujeme na příklad všestranného obsahového rozboru českého lexika, důkladné synonymiky a antonymiky, a pro tuto významovou pitvu není u nás ještě dost jemně broušených nástrojů. Bude zapotřebí horlivě se učit za hranicemi a tříbit vlastní pozorovací smysl, aby neušel při rozboru ani vlásek ve významovém odstínu, ani záchvěv v melodické nebo dynamické linii. Není se už možno vymlouvat na to, že z důvodů vědeckých je nejdříve zapotřebí důkladně prozkoumat jazyk starý, neboť nová orientace lingvistiky vyráží tento argument z ruky. V době, kdy mezinárodní lingvistické sjezdy volají z popudu srovnávacích filologů po soustavném studiu dnešního stavu řeči, není už žádných výmluv, proč se to nemá dít i u nás, kde toho vyžadují nejen teoretické, nýbrž i praktické potřeby.

Se stanoviska praktického jde hlavně o to, aby výsledky stabilizačního úsilí byly co nejdříve vtěleny ve tři vhodné příručky, o něž by se mohl opírat především školský výcvik v užívání spisovné češtiny. První z nich musí být slovník pro školu i dům. Je jistě věc velmi záslužná, že

vychází konečně péčí Č.ské akademie rozsáhlý Příruční slovník jazyka českého, a je zapotřebí jeho hodnotu hájit proti zlehčování, které se z důvodů puristické politiky soustavně provádí tvrzením, že je to dílo povahy toliko deskriptivní a nikoli také normativní. Upřeme-li Příručnímu slovníku povahu díla normativního (a není pro něco takového žádných vědeckých důvodů), odsoudíme se sami k tomu, že ještě po dlouhá desetiletí nebude mít náš spisovný usus čeho se bezpečně dovolávat, neboť je nad naše možnosti, abychom se v dohledné době odvážili přistoupit k vydávání stejně obsažného slovníku na nových základech. Aby však Příruční slovník vydal všečen užitek, který je v něm utajen, musí být doplněn vydáním malého, jednosvazkového slovníku, v němž by byly shrnuty hlavní jeho výsledky a který by byl cenou tak přístupný, aby mohl být zaveden do všech vyšších a odborných škol jako povinná učební pomůcka. Bude obsahovat jenom nejzákladnější slovní zásobu dnešní spisovné češtiny, již bude zachycovat jemně a pevně jak po stránce významové, tak po stránce vazebné, bude se v něm soustavně přihlížet k synonymice i antonymice a ve věcech pravopisných a tvaroslovných nahradí Pravidla českého pravopisu.

Druhou příručkou stabilizační by měla být mluvnice dnešní spisovné češtiny pořizená prakticky, se stanoviska důsledně synchronického a na základě charakterologického. Nebyla by zatěžována ani detailními pravidly, jejichž aplikace může být zahrnuta v slovníku, ani archaickým materiálem nebo exkursy historickými, nýbrž ukazovala by zřejmě a jasně jazykový systém dnešní spisovné češtiny

a jeho osobité rysy. Osobitost ovšem nejlépe vynikne srovnáním a metody diferencní na pozadí nejznámějších u nás jiných jazyků spisovných by mluvnice taková užívala už také proto, že by tím upozorňovala na nejvážnější nebezpečí cizích vlivů. Rozumí se samo sebou, že bude psána se stanoviska funkčního a bude vykládat jevy jazykové tak, jak se objevují tomu, kdo jazyka užívá, mluvčímu nebo pisateli. Bude to výhoda nejen methodická, nýbrž i didaktická, neboť se tak mluvnické výklady budou moci nejlépe opřít o vlastní jazykové zkušenosti žáků a žákyň.

Posléze bude zapotřebí knihy o české stilistice, která by ukázala, jak se naše spisovná řeč přizpůsobuje požadavkům různých funkčních stilů. Není možné a není ani žádoucí, aby všichni psali za všech okolností stejně. Brusičství, které to nedovede nebo nechce uznat, prohrává svou věc už předem. Proto jsem vytkl, že stabilita spisovného jazyka musí být pružná. Namítne-li někdo, že se tímto požadavkem znemožňuje přesné vědecké stanovení správného jazykového usu, souhlasím s tím, ale dodávám, že se do pevných vědeckých otěží nedá zapřáhnout žádný živý jazyk. Jazyková praxe je a vždy byla výsledkem velmi komplikované součinnosti různých sil a linguisté musí být spokojeni, podaří-li se jim alespoň trochu uplatnit svůj třibící vliv. Jazyková kultura je především věcí praktického zkoušení a rozhodování. Lze diskutovat o principech tohoto postupu, ale nemůžeme sestrojít systém kontroly jazyka, který by fungoval přesně a důsledně jako samostatný elektrický vypínač. Můžeme však a musíme vyvíjet smysl pro pečlivost v jazykovém vyjadřování a

učinit jej v našem národě integrální složkou obecného vzdělání. Veliký úkol v tom čeká všechny povolane odborníky právě při výcviku slohovém, jenž se u nás, zejména na školách vyšších, žalostně zanedbává. Je zřejmé samo sebou, že nelze učit slohu individuálnímu, ale důkladný výcvik v základních druzích slohů funkčních je věc, kterou nesmí škola v žádném kulturním národě zanedbávat. Také se to v zemích se starou kulturní tradicí nikde neděje a také my si musíme uvědomit, že jazyková negramotnost, jaká se u nás zhusta objevuje v projevech psaných nebo tištěných, je daleko více známkou nedostatečné školenosti slohové nežli malé znalosti mluvnické. Je nezbytným požadavkem kulturním, aby každý vzdělaný Čech vládl s bezpečnou jistotou jasným a prostě na stránku věcnou zaměřeným slohem výkladovým, a proto budou výklady o tomto slohu a výcvik v něm základem všeho školení slohového na našich školách a hlavní starostí požadované knihy o české stilistice. Od tohoto základu, bude-li jednou spolehlivě upevněn, nebude už nesnadná cesta k jiným druhům funkčních slohů, s nimiž se v denním životě nejčastěji setkáváme, zejména k argumentativnímu výkladu zaměřenému řečnický a k různým typům vyprávění, prostě epickému, dramatickému i rozmarnému.

PROBLÉMY ČESKÉ KULTURY JAZYKOVÉ

Ke skutečné jazykové kultuře se dospívá jen dlouholetou, po generace trvající součinností mnoha jednotlivců. Když nějaký otřes tradici kultivovaného jazyka přetrhne, nezbývá, než ji znovu dlouholetým úsilím vytvořit. Jakým postupem se to může stát, ukazuje názorně historie angličtiny.

Normanské zabrání Anglie zničilo v polovici 11. století vyspělou kulturu anglosaskou a učinilo také konec staleté tradici spisovného jazyka staroanglického. Normanština a latina se zmocnily všech kulturních posic, v nichž byla před tím pevně usazena stará angličtina, a tento jazyk, kdysi tak intensivně pěstovaný, klesl na úroveň pouhé řeči lidové, která dovedla vyhovět jen primitivním požadavkům všedního života. Když v 13. století a ještě více v první polovici století čtrnáctého počala nadvláda normanštiny mizet a anglická literatura začínala znovu rozkvétat, ukázalo se, že musí být vytvořen nový spisovný jazyk. Stará tradice spisovného jazyka z doby přednormanské náležela už dávno minulosti a národní jazyk existoval jen v podobě místních nářečí, která byla do velké míry

proniklá živly cizími, zejména skandinávskými a francouzskými, a jejichž gramatická stavba byla značně zjednodušena vyrovnávacími analogiemi. Co se v této situaci stalo? Navázat na starou angličtinu nebylo možné, protože tehdy ještě nebyli filologové, kteří by se byli mohli pokusit překlenout staletou mezeru mezi jazykem současným a starou tradicí spisovnou. Byla tudíž nasnadě jediná cesta, a to vytríbení existujícího jazyka lidového na jazyk spisovný. To se skvěle podařilo. Zjednodušená mluvnická stavba lidového jazyka byla podržena a míšený ráz zásoby slovní ještě zesílen. Pro pojmy vyššího života byla v hojné míře zaváděna slova francouzská a latinská, a jak se zdá, byly přijímány cizí vzory i pro syntaktické vyjadřování jemnějších vztahů myšlenkových. Největší význam však mělo to, že v novém spisovném jazyku zanechávaly stopy své tvůrčí činnosti četní umělci slova, jejichž úsilím se nová spisovná angličtina proměňovala v jemný nástroj básnický. Bohatá básnická řeč druhé poloviny čtrnáctého století do svědčuje, že vzestup byl poměrně rychlý. Pravopis a tvarosloví byly sice ještě značně neustáleny, ale to nijak nevadilo výraznosti jazyka, která závisí především na rozsahu a kvalitě zásoby slovní a na propracování syntaktickém. Jazyk, který vyhovoval básnickým potřebám Chaucerovým, musí být považován za jazyk vysoce kultivovaný, i když mu ještě hodně chybělo do ustálenosti pravopisné a tvaroslovné. Vývoj nové spisovné angličtiny se dál dlouho beze všeho zásahu se strany jazykové kritiky orientované filologicky. Teprve v druhé polovici patnáctého století, když se angličtina v několika dobře psaných

dílech prosaických osvědčila již také jako nástroj argumentace theologické a politické, setkáváme se v osobě Williama Caxtona s jazykovým kritikem zaměřeným filologicky. Ani Caxton nebyl však filolog v moderním slova smyslu. Byl to obchodník se sukny, který se vypracoval na překladatele, tiskaře, nakladatele a vydavatele, a jazykové problémy, s kterými se při své literární práci setkal a které se snažil řešit, byly rázu čistě praktického. Šlo o to, aby volil mezi pravopisnými a tvaroslovnými variantami, kterých se užívalo ve spisovné angličtině vedle sebe, a Caxton prováděl tuto volbu rozvážně a obratně. Caxtonova praxe byla šířena tištěnými knihami a tím se značně pokročilo k sjednocení a ustálení nové spisovné angličtiny. V její výrazové schopnosti se tím arci nic nezměnilo, neboť ta byla i dále určována praxí spisovatelskou, a jak se zdá, také praxí konverzační.

To se zcela zřetelně vidí v obou následujících stoletích, v století Shakespearově a v století Miltonově. Byly to doby, kdy spisovná angličtina dobývala úspěchu za úspěchem. V básnictví dospěla několikrát k vrcholům, kterých se jen zřídka dostupuje. V próze se silně projevovalo úsilí umělecké, které přes Lylyho, Hookera, Bacona a Burtona vedlo ke klasické jasnosti Drydena a jeho současníků a následovníků. Možnosti jazykového výrazu vzrůstaly s každou literární realizací. Zároveň pokračovalo vnější ustalování řeči v pravopise a tvarosloví. Pátráme-li však v tomto vývoji po theoretických činitelích, nalzáme jich velmi málo. Humanisté, kteří v svém ciceronském zánění takřka objevili ideu jazykové korektnosti, byli již tím

povolání ke kritice jazyka. V Anglii věnovali se takové kritice zejména humanisté protestantští, ale jejich činnost v této oblasti se doopravdy omezovala na protesty proti přílišnému zavlékání cizích módních slov do jazyka národního. V druhé polovici sedmnáctého století se stala ohniskem theoretických úvah o jazyce Královská společnost, ale její vliv se týkal mnohem více prosaického slohu nežli jazyka samého. Ani jednotlivé snahy orthoepické a pokusy o reformu pravopisu nedospěly k úsilí soustavnému, a tak lze právem říci, že i velkolepý rozvoj spisovné angličtiny v šestnáctém a sedmnáctém století se uskutečnil bez patrného vlivu gramatické theorie. Bohatosti a jemnosti jazyka bylo dosaženo staletou prací anglických spisovatelů. Cíl byl dobře vytčen a výsledky odpovídaly vynaloženému úsilí. Šlo o to, aby se psalo dobrou angličtinou, to jest angličtinou, které se dobře rozumí, která se dobře čte a která odpovídá cíli, jehož se chce dosáhnout, nebo o to, aby se psalo krásnou angličtinou, která má svou melodii a svou barvu a které je dána podivuhodná síla básnické sugesce. Obojí se velmi dobře podařilo. Že řeč spisovná je něco jiného než jazyk lidový nebo místní nářečí, rozumělo se samo sebou. Co to v konkrétním případě znamená, o tom rozhodoval v každé době spisovný usus. O správnou angličtinu, která by odpovídala nějakému pomyslnému ideálu gramatické korektnosti a jejíž podoba by se měla stanovit theoreticky, se Angličané do té doby starali pramálo. Nechybělo sice od šestnáctého století plánů na zřízení anglické akademie, která by se měla mezi jiným starat o opravu pravopisu, ale všechny selhaly, protože

anglickému usuzování se přičila myšlenka na racionalistické poručnickování jazyka.

Tak věci zůstaly až k počátku osmnáctého století. Potom nastala změna. Idea korektnosti, která byla vlastní duší klasicismu, pronikla anglický kulturní život a uplatnila se zejména také ve školách. To vedlo k náhlému rozkvětu puristických snah. Všelijaké these puristického rázu byly anglické vzdělané veřejnosti předkládány tiskem a k jejich podpoře byly uváděny různé důvody. Počet tehdejších puristických publikací překvapuje zrovna tak, jako nepatrná míra, v níž se tato puristická záplava skutečně dotkla samého jazyka. O obojím nás poučuje přehled anglického purismu v osmnáctém století, který s velikou pečlivostí sestavil americký odborník. Jak o puristických tendencích soudili reprezentativní duchové tehdejší Anglie, vidíme zřetelně na dr. Samuelu Johnsonovi. Tento muž, nadaný massivním intelektem a robustním smyslem pro skutečnost, neměl, jak se zdá, valného mínění o racionalistických nadějích na úpravu mateřštiny. Ještě v předběžném plánu na anglický slovník vyslovuje naději, že svým dílem přivede spisovnou angličtinu k definitivní ustálenosti. V úvodu k hotovému dílu však uznává, že se úsilí cizozemských akademií o stabilisaci příslušných spisovných jazyků ukázalo marným, protože se řeč neustále mění. Jediné, co můžeme udělat, je to, že sami nevedeme do spisovného jazyka žádnou novotu a že pravým jménem označíme několik jazykových nesmyslů a hloupostí. Tak není Johnsonův slovník, jenž do značné míry určil další vývoj spisovné angličtiny, v jádře nic jiného nežli kodi-

fikace dobrého literárního usu tří předcházejících století. To byla definitivní odpověď zdravého rozumu na puristické snahy osvícenství. Spisovná angličtina, jež dospěla v předcházejících obdobích beze znatelného vlivu filologického uvažování k pozoruhodné bohatosti a jemnosti, odmítla tak nároky puristů a výsledek ukázal, že se to stalo beze vší škody pro jazyk. Nic jiného ostatně nebylo lze očekávat. Gramatické zvláštnůstky, jejichž zavedení nebo udržení opraváři puristé vždycky tak horlivě vymáhají, mohou sice těšiti srdce filologa, ale pro jazyk jako účelný nástroj nemají samy o sobě významu a často jsou mu dokonce na překážku ve vykonávání jeho funkce.

Situace české národní kultury v polovici osmnáctého století byla po mnoha stránkách podobná situaci národní kultury anglické kolem roku 1200. Zhroucení protestantské rebelie proti Habsburkům v první polovině sedmáctého století způsobilo svými náboženskými, sociálními a národnostními důsledky úpadek národní kultury, který vyvrcholoval zrovna v polovici 18. století. Stará staletá tradice kultivované řeči byla v té době téměř vyschlá, neboť barokní literatura katolická nedovedla trvale nahradit ztrátu, kterou jazyková kultura utrpěla tím, že klasická díla starých mistrů byla pro svůj protestantský původ zakazována a odmítána. Ze všech míst veřejného života byl národní jazyk postupně vytlačován. Chvillemi se skoro zdálo, že čeština klesne na úroveň pouhé řeči lidové. Tu se však ukázaly první záchvěvy národního obrození a s úsilím o novou literaturu přišlo úsilí o nový spisovný jazyk. K tomu byly nasnadě různé cesty. Bylo možno vzít

za základ existující upadlou řeč a povznést ji na kultivovaný jazyk spisovný. Tato cesta se osvědčila před půl tisíciletím v Anglii. V Čechách však byla situace poněkud jiná. Stará tradice spisovného jazyka tu nebyla tak docela vyhaslá, jako v Anglii, a na Slovensku byla dokonce ještě zcela živá. Počátky národního obrození byly v Čechách mnohem uvědomělejší nežli kdysi v Anglii, a osvícenství, s nímž byly spjaty, se stavělo nevraživě ke kultuře barokní, na níž se uchytily poslední výhonky pobělohorského usilování slovesného. Konečně byli tu filologové, kteří znali slavnou minulost svého národa a byli také znalí staré literární tradice.

Tím vším se stalo, že za základ nové spisovné češtiny byl vzat starý spisovný jazyk a že byl zejména také vzorem pro její gramatickou strukturu. Tvůrci nového spisovného jazyka nebyli bohužel tak odvážní jako Hus před 400 lety a nevyloučili z něho mluvnické archaismy. Tak se stala nová čeština spisovná nejarchaističtějším členem početné rodiny slovanských jazyků spisovných a osudně se vzdálila od češtiny hovorové. Pro tvary nového spisovného jazyka muselo být proto tvořeno nové jazykové povědomí a také jeho zásoba slovní se musila u českých vzdělavců teprve zakořeňovat, protože z důvodů citových nemohla být doplňována ze spisovné němčiny, kterou všichni znali, nýbrž musila být budována na slovech nově tvořených. Situace byla velmi svízelná, ale přes to se velkorysý pokus zdařil. Jako vždycky, sklízел nový spisovný jazyk první úspěchy v básnictví. Tempo vývoje bylo velmi rychlé a ještě dříve, než se skončilo první století nové epochy,

zdomácněla nová spisovná čeština i v tvoření prosaickém a počala prostupovat řeč hovorovou. Byla naděje, že naopak i řeč hovorová bude působit na jazyk spisovný a že se tím zmenší nebezpečná vzdálenost mezi oběma, k níž došlo přearchaisováním jazyka spisovného. Tu však zasáhlo neblahé úsilí českého jazykového purismu. V Anglii se objevil purismus teprve tehdy, když nový spisovný jazyk byl už značně ustálen a jeho vlnobití doráželo na nově vytvořené jazykové povědomí celkem beze škod. Také nemělo v Anglii puristické usilování úřední sankci. Český jazykový purismus vyrostl z podobných kořenů jako jazykový purismus anglický. Přišel však dříve, nežli nový jazykový usus byl tradicí dost upevněn, a protože se od počátku dovolával důvodů nacionálních a později se mohl opírat dokonce o autoritu školních úřadů, byl jeho vliv mnohem pronikavější a škody, které způsobil, mnohem větší.

Podrobné a kritické dějiny českého jazykového purismu v nové době nebyly ještě napsány, ačkoli by to byla jistě práce velmi vděčná. Ani zde se ovšem nemůžeme pokoušet o něco takového. Musí stačit, když uvedeme jen několik základních skutečností a blíže je osvětlíme, aby se z nich daly zjistit alespoň obecné vývojové tendence českého purismu přibližně za posledních šedesát let, neboť jenom v souvislosti s nimi se dá bezpečně posoudit dnešní situace.

Vyjít můžeme od Brusu jazyka českého, který byl připravován zvláštní komisí Matice české a byl po šestileté práci vydán roku 1877. O plánu a theoretických základech díla poučuje předmluva psaná v archaickém slohu. Dojem

zatuchlosti, kterým tento sloh působí, se ještě zesiluje vědomím, že jde o odstavce psané dvacet let od smrti mistra české prózy výkladové, Karla Havlíčka.

V úvodě se shledáváme s myšlenkami a názory, které patří k železné zásobě v inventáři českého purismu. Citují se tam z svolání vydaného r. 1871 žaloby na současný úpadek spisovné češtiny, jimž byla téměř o půlstoletí později obdobnou rektorátní řeč Zubatého, a stejně jako v purismu poválečném se měří správnost jazyka moderního starší češtinou, zejména jazykem ze století šestnáctého a z počátku století sedmnáctého, řeči lidovou a jinými jazyky slovanskými. V úvodě se také ovšem uznává (a to sluší zvláště vytknout), že se jazyk vyvíjí a že se musí vyvíjet, takže minulost nelze považovat za nezměnitelné měřítko budoucnosti. Přesto však věří autoři pevně, že se theoreticky dá určit, co je považovat v jazyku za správné. Při tom se vedle historické čistoty usiluje leckdy také o přímou pravidelnost. Prohlašuje se arci, že Brus znamená střední cestu mezi požadavky krajních puristů a voláním některých spisovatelů po jazykové svobodě, ale teprve podrobným rozbořem celého díla se dá zjistit, pokud se s tímto programem shoduje praxe. Bylo však již shora řečeno, že autoři Brusu byli filologové, kterým ještě po Havlíčkově smrti a v době, kdy Neruda psal již své feuilletony, platil humanistický sloh šestnáctého století za přirozenou formu české výkladové prózy. To ukazuje, že nedovedli správně odhadnout vývojové tendence současné spisovné češtiny, a již samo o sobě vede k mínění, že nedovedli správně soudit ani o možnostech theoretického

vlivu na jazyk. To také naprosto potvrzuje už letmý pohled na jejich dílo. Kniha se dělí na část morfologickou a část frazeologickou. Část morfologická je, až na obšírný výklad o skloňování cizích jmen vlastních, poměrně stručná. Zavádí jen málo novot, které se ostatně neujaly (na př. koncové *-t* ve zkráceném infinitivu jako *platit* místo *platit* a u substantiv vzoru *kost*, jako *radost* místo *radost*), a není ani nerozumně konservativní. Srovnání s usem dřívějším a pozdějším ukazuje, že tato část prokázala celkem dobré služby stabilisací spisovné češtiny. Také část frazeologická svědčí na některých místech o uvažování klidném a pokud možno objektivním (upozorňuji na př. na obranu přídavného jména *nápadný*), ale v celku se snaží zavádět příliš mnoho nových rčení, braných z řeči starší nebo z nárcčí. Dálo se to ze strachu před cizomluvy, ale autoři nepočítali při tom s vlastním životem jazyka a jejich úsilí, jak ukazuje pozdější usus spisovný, po té stránce naprosto selhalo. Dnešní kritický čtenář vidí jasně, že Brus jazyka českého bylo dílo z velké části pochybené, ale opouští jej přece s vědomím, že šlo o práci poctivou, vážně myšlenou a ve svých mezích dobře uváženou. Jest opravdu litovat, že se Brusem, jeho klidným tónem a jeho zásadní věcností, jakož i tím, čeho vskutku dosáhl a v čem prakticky selhal, nedali lépe poučit zástupci poslední fáze českého purismu, která ještě dnes nedospěla ke konci.

Velký rozvoj spisovné češtiny v posledních dvaceti letech devatenáctého století, který šel do šířky i do hloubky, dál se beze všeho patrného vlivu matičního Brusu. Jeho autorita vybledla už v letech osmdesátých a my, kteří jsme

končili svá středoškolská studia na rozhraní století, jsme se dovídali v hodinách češtiny zpravidla velmi málo o jeho existenci. Jeho část morfologická byla dokonale nahrazena Gebauerovými školními mluvnicemi a zájem o historickou čistotu frazeologie velmi značně polevil. Puristické tendence nezmizely, ale nedocházely výrazu, který by byl vzbudil pozornost širší veřejnosti, neboť i Rukověť správné češtiny od známého moravského filologa Františka Bartoše, vyšlá po prvé r. 1891, měla význam vpravdě jen místní. Vědecky representoval tehdy bohemistiku Jan Gebauer, kterého v těch letech zcela zabíral boj o Rukopisy a příprava jeho monumentální historické mluvnice. Toto soustředění na historické problémy a také mladogramatický nezájem o otázky jazykové kultury dostatečně vysvětlují, proč české puristické tendence neměly v posledních dvacíti letech devatenáctého století žádného výrazného představitele. Gebauer si velice vážil staré češtiny, v jejíž gramatické stavbě odkryl zákonitost, dříve jen nejasně tušenou, a jako syn venkova věděl dobře, jak vypadá vesnické nářečí. Obě tyto skutečnosti zabarvují obraz nové spisovné češtiny, který podává ve svých školních mluvnicích. Je známo, že Gebauer na příklad v nominativě jednotného čísla u ženských kmenů na *-i*, které se končí na neznelou dentálu, v souhlase se svým rodným dialektem a proti obecnému usu, téměř vždycky klade *-t* místo *-t* (*chut* místo *chut*, *pout* místo *pout* atp.). Takový postup by byl býval ve spisovném jazyku plně vyvinutém a ustáleném naprosto nemožný. Jak vidět, nebylo Gebauerovi zcela cizí sebevědomé, ale v základě, jak jsem ukázal na vývoji

nové spisovné angličtiny, falešné mínění, že ve věcech jazykové kultury přísluší filologům diktátorská všemohoucnost. Gebauer se však spokojil tím, že ve svých mluvnících vyložil stav věcí, jaký se mu jevil správným, a neužíval své velké autority k tomu, aby platnost svého mínění vynucoval ve školách a literatuře ještě jiným způsobem.

Teprve počátkem dvacátého století se objevuje jméno Gebauerovo ve spojení s publikací, které bylo souzeno, aby se stala důležitým nástrojem českého purismu. R. 1902 vyšla ve státním školním nakladatelství knížka o 203 stranách s názvem Pravidla, hledící k českému pravopisu a tvarosloví, a jejich stručná předmluva byla podepsána Gebauerem. Je třeba připomenout, že tato předmluva není zabarvena puristicky. Není v ní žalob na současný úpadek spisovného jazyka a stanoví se v ní these, že ustálený spisovný usus je třeba pokládat za normu. Kde se dostává spisovný usus do rozporu s pravidly zjištěnými studiem historickým nebo dialektologickým, připouští se kolísání a dbá se také zcela praktického požadavku, aby si bylo možno normu lehce osvojit. V knížce samé však prorážejí zcela zřetelně archaisující záliby, k nimž Gebauera vedlo historické bádání, a zabarvila ji také spolupráce puristů tak zřejmých, jakým byl na příklad moravský filolog František Bílý. Theoretickou část Pravidel napsal Gebauer sám, ale seznam slov sestavil s pomocí svých čtyř spolupracovníků. Nikdy se už asi nedá určit, které z puristických předpisů v seznamu slov jdou na vrub Gebauerův a které na vrub jeho spolupracovníků. Je však třeba konstatovat, že seznam slov, v němž měli ruku spolupracovníci, je mnohem

purističtější než část theoretická, kterou napsal Gebauer sám. Tak se na příklad v theoretické části mluví o kolísání v deklinaci podle vzoru *zeď* a v poznámce se praví, že spisovný jazyk dává přednost správným tvarům podle vzoru *kost*. Nestanoví se tam však nikdy striktní požadavek, aby se příslušná jména podstatná skloňovala podle vzoru *kost*. V seznamu slov se však na příklad u podstatného jména *hůl* uvádí jenom genitiv *holi*, v spisovném usu již neobvyklý, a požaduje se tudíž archaické skloňování podle vzoru *kost*. Seznam slov obsahuje vůbec četné tvary, které se musí označiti jako puristické archaismy skutečnému spisovnému usu cizí. Nalézáme tam na příklad přídavné jméno *švižný* místo *svižný*, příslovce *jediné* místo *jedině*, sloveso *blikati* místo *blikati*, přičestí *naditý* místo *naditý*, přídavné jméno *jehněcí* místo *jehněčí* atp. Tento puristický rys Pravidel byl v dalších vydáních zesilován a zároveň byla zdůrazňována jejich autoritativní povaha. Zmizela podepsaná předmluva, jež obsahovala nejednu rozumnou zásadu a v níž byla také vytčena osobní odpovědnost autorů, a Pravidla se tak stala publikací anonymní. Volnost, kterou Gebauer v theoretické části povoloval v takových případech, kde tendence ke krácení základního kmene v odvozeninách v obecném usu ještě nepronikla, byla v pozdějších vydáních zrušena a krácení kmene se tam požaduje v příkrém rozporu se skutečným usem s přímočarou pravidelností vždycky. Tak se předpisuje psát a snad i vyslovovat na příklad *zviřátko* místo *zviřátko*, *vypínač* místo *vypínač*, *pronásledovatel* místo *pronásledovatel* atp. V seznamu slov byl rozmnožen počet archaismů, které

se v nenuceném usu již neslyší ani nepíše. Nalézáme tam na příklad tyto tvary, které v prvním vydání Pravidel ještě nebyly: *oblásek* místo *oblázek*, *mištička* místo *mistička*, *houštička* místo *houstička*, *kupadlo* místo *koupadlo* atp. Tak se stala Pravidla nástrojem radikálního purismu, který hledí jazyk formovat po svém, beze všeho ohledu na skutečný usus! Vypustilo se z nich všecko, co v prvním vydání ještě připomínalo poměrnou rozvážnost matičního Brusu, a knížka se změnila obratem ruky v diktátorské nařízení. Anonymní původce všech těchto změn — je veřejným tajemstvím, že to byl nástupce Gebauerův na universitní katedře profesor Emil Smetánka — měl o možnosti umělého zásahu do vývoje kulturního jazyka pravděpodobně zcela jiné mínění nežli starý dr. Samuel Johnson. Pro toho, kdo ví, jak se spisovné jazyky vyspělých kulturních národů vskutku vyvíjely, a kdo si uchoval zdravý lidský rozum neporušený úzkoprsým odbornictvím, je to postup prostě nepochopitelný. Je přirozené, že jediný skutečný výsledek, kterého se tím dosáhlo, záleží v tom, že český pravopis již již se ustalující se opět rozkolísal a že byla v kvantitě samohlásek zničena naděje na shodu mezi kultivovanou výslovností a pravopisem, k níž spisovná čeština dlouholetým vývojem dospívala. Nejvíce zla natropila puristická Pravidla ve školách. Úředním schválením se stala pro školy zákonem, jehož respektování se musí vynutit bez ohledu na cenu, která se za to platí. Tato cena je značná. Vědomí žáků se vzpírá Pravidlům, která jsou v zřejmém rozporu s kultivovaným usem, a formální stránka mateřského jazyka, jejíž zvládnutí je samo o sobě ob-

tížné, se tím stala ještě obtížnější. Musí se jí věnovat více času a více úsilí a tím se ubírá obého vlastního jazykovému úkolu školy, výcviku v praktickém užívání mateřštiny. Kde se vyplývá tolik drahocenného času na imaginární správnou češtinu, nemůže ho ovšem zbývat dostatečně pro dobrou češtinu.

Kdežto Pravidla jsou protějškem k morfologické části matičního Brusu, můžeme jako protějšek k jeho části frazeologické označit časopis Naše řeč. Naše řeč byla založena na konci r. 1916 (její předhistorii vyložil Zubatý v XI. svazku Naší řeči r. 1927) a byla jistě do značné míry produktem nacionalismu rozdmýchaného světovou válkou. Zároveň to však byla odpověď, již dali odborníci shromáždění v III. třídě České akademie na různé puristické podniky, které se od počátku dvacátého století ku podivu často obracely na českou veřejnost a jejichž ráz byl leckdy hodně diletantský. Když se srovnává Naše řeč se svým o čtyřicet let starším předchůdcem, prezentuje se mnohem příznivěji nežli pozdější vydání Pravidel. Její cíl byl zřejmě puristický, ale její redaktoři se již nesnažili zavádět do spisovného jazyka archaické nebo dialektické výrazy nebo obraty. Slovní zásoba spisovné češtiny se jim zdála podle všeho již dosti bohatá, a proto ji chtěli jen tříbit tím, že se snažili zabraňovat zavádění slov a frází, které považovali za nesprávné nebo zbytečné, a nahrazovat je, když toho bylo třeba, výrazy domácími, v jazyku obvyklými. Tón, který měl v časopise převahu, byl bohužel často velice odlišný od klidné řeči starého Brusu. V tomto směru mělo nepříznivý vliv již to, že od samého počátku

patřila k programu Naší řeči jazyková kritika nových literárních děl a článků v časopisech. Avšak i v hlavních člancích se setkáváme často s autoritativním postojem, který rád sahá k ostré polemice a k přísným výtkám. Kořenem všeho byla asi pozitivistická víra ve všemohoucnost vědeckých method. Jí bylo podle všeho připsati, že časopis působil dojmem, jako by jej psali odborníci, kteří všecko zcela jistě vědí nebo alespoň mohou vědět. Je třeba i to brát v úvahu, že se vědomě chtěla vytvořit pro otázky jazykové autoritativní instance a že se proto autoritativní ráz časopisu všemožně posiloval.

Přes tento obecný ráz nebyla Naše řeč jednotnou institucí. Základem speciálních pojednání nebyla žádná dobře uvážená theorie jazykové kultury, neboť to, co podávalo stručné úvodní slovo, se zdaleka nemůže za něco takového považovat. Apeluje se tam jen na city čtenářů a jinak se neříká nic, nežli že Naše řeč bude hledět očistit spisovnou češtinu od cizí příměsi. Mezi spolupracovníky nebylo v základních názorech úplné jednoty a ráz toho, co časopis přinášel, se měnil podle osobnosti spolupracovníka, jehož vliv právě převládal. V redakci byli puristé starého rázu, jako František Bílý, ale také vynikající linguisté, založení zcela jiného, jako Josef Zubatý a Václav Ertl.

Josef Zubatý byl původně orientován protipuristicky. Ti, kteří byli tak šťastni, že se mohli účastnit bohemistických cvičení seminárních, která konal v době světové války za narukovaného profesora Smetánku, pamatují se ještě zcela dobře, jak satiricky dovedl mluvit o tom, co hlásali puristé. Svou kritiku shrnoval do dvou ironických

pseudothesí, z nichž první byla, že všechno, v čem se české vyjadřování shoduje s německým, je v češtině germanismus, a druhá, že ze dvou způsobů, kterými lze v češtině vyjádřit touž věc, musí být jeden vždycky nesprávný. S tímto stanoviskem zcela souhlasily články, které Zubatý uveřejňoval v Naší řeči a které činily z tohoto měsíčníku, pokud vycházely, nejlepší odborný časopis bohemistický. Byly to skutečně osvobozující činy. Zubatý v nich většinou ukazoval, že výrazy, které puristé prohlásili za germanismy, jsou dobře české. Svého směru si byl Zubatý dobře vědom a jednou zcela upřímně prohlásil, že od počátku stál v redakčním sboru Naší řeči na levém křídle. V posledním období jeho dlouhého a požehnaného života byly však chvíle, kdy nad jeho vědecky školeným a vědecky informovaným intelektem vítězilo starovlastenecké cítění. V jedné takové chvíli si asi také sestavil svou rektorátní řeč z roku 1919, neboť ta není nic jiného, než v krásném jazyku opakované obvyklé puristické žaloby na současný úpadek spisovné češtiny. Vlastními problémy jazykové kultury se Naše řeč blíže nezabývá, a chceme-li být upřímní, musíme s politováním konstatovat, že předmluva k matičnímu Brusu obsahuje více linguistických myšlenek, ať jsou již správné nebo falešné. Víím také z hovorů se Zubatým, že v posledních letech svého života považoval každou odchylku od mluvnice puristicky normativní za zjev patologický, i když třeba šlo o zřejmou tendenci k novému uspořádání české věty. Tak se patriarcha české linguistiky vzdálil pomalu od svého původního protipuristického smýšlení a nakonec nebylo valného rozdílu mezi

jeho míněním a stanoviskem tradičního českého purismu.

Vývoj Václava Ertla šel cestou zcela opačnou. S počátku se Ertl nijak nápadně nelišil od ostatních spolupracovníků Naší řeči. Ve svých kritikách aplikoval mechanicky známé puristické požadavky a jenom ostré a vtipné pero prozrazovalo, že se v Naší řeči objevila nová individualita. Ertl byl však přemýšlivá hlava a ukázal již před světovou válkou přepracováním Gebauerovy dvoudílné školní mluvnice, jaký hluboký zájem má o statický rozbor jazyka a o obecné problémy jazykozpytné. Nemohl mu proto na dlouho postačit primitivní theoretický základ Naší řeči, jenž byl vlastně jen obměnou myšlenek, vyslovených k předmluvě k matičnímu Brusu. Také smysl, který měl Ertl pro estetické hodnoty řeči, a jeho zkušenosti odborného francouzštináře vedly ho k samostatnému nazírání na jazyk. Přemýšlel o tom všem dlouho a kriticky a dospíval pomalu k novému přesvědčení. Jeho příspěvky do Naší řeči o tom celkem mnoho neprozrazovaly. Ertl zápasil poctivě a těžce o konečnou formulaci svých myšlenek, a kdyby ho Miloslav Hýsek nebyl pozval, aby psal do Národních listů linguistické feuilletony, byli by snad jenom jeho intimní přátelé věděli, jak daleko už došel v novém směru. Jedině tato šťastná náhoda způsobila, že máme dnes z pera Ertlova knížku Časové úvahy o naší mateřštině, v níž byly po jeho smrti souborně vydány jeho linguistické feuilletony z Národních listů spolu s jedním pojednáním z Naší řeči. Tato knížka ukazuje, že se Ertl první z odborných bohemistů vzdal historických měřítek pro správnost dnešního jazyka a dospěl k zásadě, že za

normu dnešní spisovné češtiny může být brán jen nový literární usus. Je veliká škoda, že nečekaná a předčasná smrt mu znemožnila, aby své myšlenky domyslně a aby ze svého theoretického stanoviska odvodil také praktické důsledky.

Příklad Ertlův ukazuje, že dědictví, které měl po smrti Zubatého roku 1930 nastoupit nový vedoucí redaktor Naší řeči, neukládalo povinnosti lehké. Pochybnosti, které vznikaly o theoretické správnosti stanoviska hájeného v Naší řeči, ukazovaly zřejmě, že je na čase celou věc přezkoumat. To vyžadovalo ovšem ducha vyvrátého a hlavy zkušené. Očekávalo se, že profesor Smetánka bude považovat za svou povinnost, aby vyplnil místo uprázdněné smrtí Zubatého. Byl by mohl tak alespoň širší veřejnosti vyložit, na jakých theoretických zásadách bylo založeno jeho radikální přepracování Pravidel. Místo toho byl důležitou funkcí vedoucího redaktora pověřen dr. Jiří Haller, pracovník pilný, ale mladý, který neměl ještě času nasbírat dostatečných filologických zkušeností a dospět k moudré rozvážnosti úsudku. Je pravda, že se nový redaktor hleděl připravit ke své funkci theoretickou rozpravou, nazvanou Problém jazykové správnosti. Přistoupil však ke svým úvahám s pevným pozitivistickým přesvědčením, že se dá vědecky přesně stanovit, co se má v jazyku považovat za správné, a tak se jeho rozprava nestala ničím jiným než theoretickým vypracováním základních thesů tradičního českého purismu o tom, že ve věci jazykové správnosti je nutná a těsná souvislost mezi dnešním literárním usem a jazykem starým. Haller chtěl theoreticky odůvodnit to, co

Naše řeč požadovala v praxi. Bylo proto zcela přirozené, že se také jako vedoucí redaktor energicky zastával všech jejích požadavků. Bohužel bral všechno, co kdy v Naší řeči bylo napsáno, za nezvratný zákon, připojil k tomu ještě to, co obsahovalo nové zpracování Pravidel, a hlásal tento obširný kodex puristických nápadů s pedantičností přesvědčeného epigona a se sebevědomím diktátora. Považoval svou funkci v Naší řeči zřejmě za svěřenou posici, kterou musí hájit za každou cenu, a hájil ji leckdy také methodami, které jsou obvyklé jen v boji stranickém.

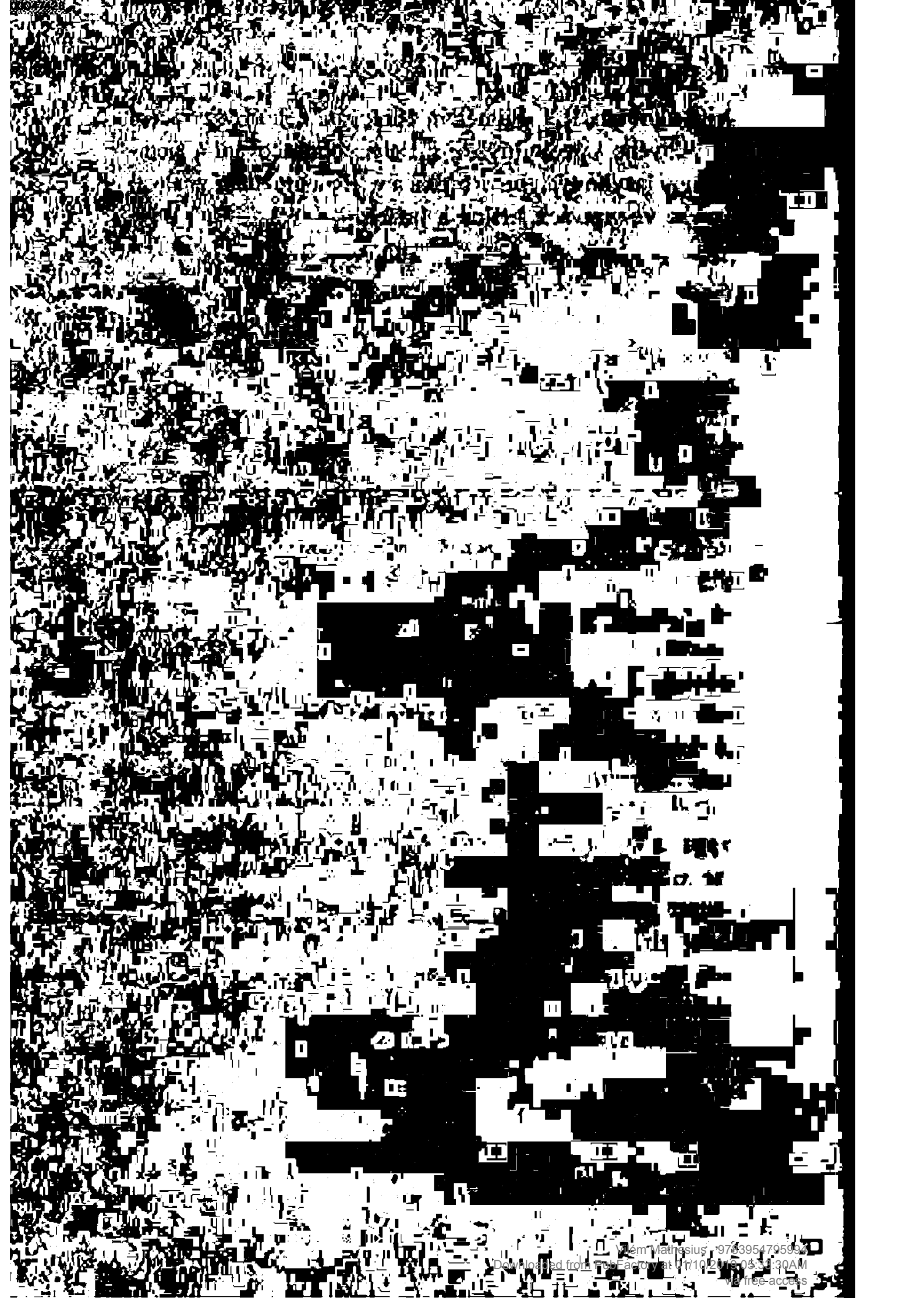
Jediný rok této činnosti stačil, aby se otevřely oči zájemcům nejpovolanejším, českým spisovatelům. Poznali, že taková diktatura ve věcech jazykových může vyrůst na kulturní nebezpečí, a výsledkem byla polemika, v níž byl dr. Haller ku podivu jediným zastáncem tradičního purismu. K rozhodnutí však tato polemika nevedla a nedávala ani naději na rozhodnutí, protože ti, kteří s Naší řeči polemisovali, nebyli k tomu dosti theoreticky připraveni. V lednu a únoru 1932 zasáhli proto do polemiky jazykozpytci sdružení v Pražském linguistickém kroužku. Členové této skupiny se již dlouho předtím zabývali problémy jazykové kultury (autor tohoto článku psal o nich na př. již roku 1912) a vyslovili se k těmto otázkám také v některých odstavcích thesís, které korporativně předložili r. 1929 mezinárodnímu sjezdu slavistickému v Praze. Na počátku r. 1932 uspořádali cyklus pěti přednášek, v nichž se probíraly nejaktuálnější otázky jazykové kultury se zřetelem k spisovné češtině. Na podzim téhož roku vyšly přednášky knižně ve svazku nazvaném Spí-

sovná čeština a jazyková kultura. Pro toto vydání byly jednotlivé přednášky rozšířeny a jejich soubor byl opatřen krátkou předmluvou a programatickým doslovem. Tím byla proti tradičnímu českému historisujícímu purismu po prvé postavena samostatná theorie jazykové kultury, obšírně odůvodněná a podrobně doložená. V souborném svazku Pražského lingvistického kroužku se celý problém probírá se stanoviska nového funkčního jazykozpytu. Odmítá se puristická these o úpadku spisovné češtiny a ukazuje se, že se takový názor zakládá na optickém klamu. Vytýká se, že násilné zavádění archaistických neologismů ničí žádoucí stabilitu spisovného jazyka, a prokazuje se, že zásadu historické čistoty a zásadu přímočaré pravidelnosti nelze samy o sobě potřebami jazykové kultury nijak odůvodnit. Norma, kterou může jazykozpyt v případech pochybnosti pro spisovný jazyk určit, se smí hledat jen ve spisovném usu posledních desetiletí. Jazyk básnický při tom nepřichází v úvahu, protože básník zpravidla dosahuje žádoucí aktualizaci jazyka jeho deformací. O germanismech, proti nimž se útoky puristů nejvíc soustřeďovaly, se podává důkaz, že často neběží vůbec o germanismy, protože se takové výrazy vyskytují ve všech slovanských jazycích, a to také v dobách, kdy germanismy byly v nich nemožné, a že jindy jde o výrazy nezbytné, jejichž škrtnutím by jazyk utrpěl újmu v bohatosti vyjadřovacích prostředků a v logické jemnosti. V důsledku tohoto přesvědčení se uznávají zdomácnělé a funkčně osvědčené cizomluvy za oprávněný nástroj jazyka. Různé stily spisovné řeči se rozbírají a proti opačné praxi Naší řeči se

ukazuje, že každý z těchto zvláštních stilů klade na jazyk jiné požadavky. Ze všech těchto thesů se odvozují, zejména v doslovu, také důsledky praktické a formuluje se program, jak se má jazyková kultura záměrně a methodicky prohloubit. Pro český jazykozpyt z toho vyplývá povinnost, studovat pilně a soustavně literární usus. Do té doby puristé takové studium zanedbávali.

Přednášky Pražského linguistického kroužku o jazykové kultuře měly veliký ohlas a ještě většího ohlasu došlo jejich knižní vydání. Svědčí o tom veliký počet otištěných referátů, z nichž jenom asi šestina se vyslovila proti thesům v přednáškách zastávaných. V Naší řeči byl ovšem sborník Pražského linguistického kroužku posouzen nepříznivě a také při jiných příležitostech dávali oficiální zástupci českého purismu najevo svůj nesouhlas. To však nesmí nikoho mýlit. Množí se příznaky, které ukazují, že Pražský linguistický kroužek zasáhl do sporu o spisovnou češtinu v pravý čas a že se jeho zásahem situace od základu změnila. Umkly žaloby na obecný úpadek spisovného jazyka a leckdy se dokonce i na straně puristů přiznává, že spisovná čeština byla málokdy v takovém rozkvětu jako v době naší. Upouští se také pohnutě od strohého vymáhání archaistických neologismů, a když byla r. 1941 vydána nová Pravidla českého pravopisu, ukázalo se, že se historický a reglementující purismus dal v mnohém na ústup. Zápas není ještě dobojován, ale jeho prudkost se hodně zmírnila a je naděje, že zdravý rozum zvítězí definitivně. Tím se uvolní na obou stranách síly pro práci na pravé kultuře českého jazyka spisovného,

jejíž úkol nezáleží v umělém zdržování nebo i v zvracení jazykového vývoje, nýbrž v stálém obohacování a zjemňování jazykových prostředků a v šíření praktické znalosti jazyka ve vrstvách širších a širších.

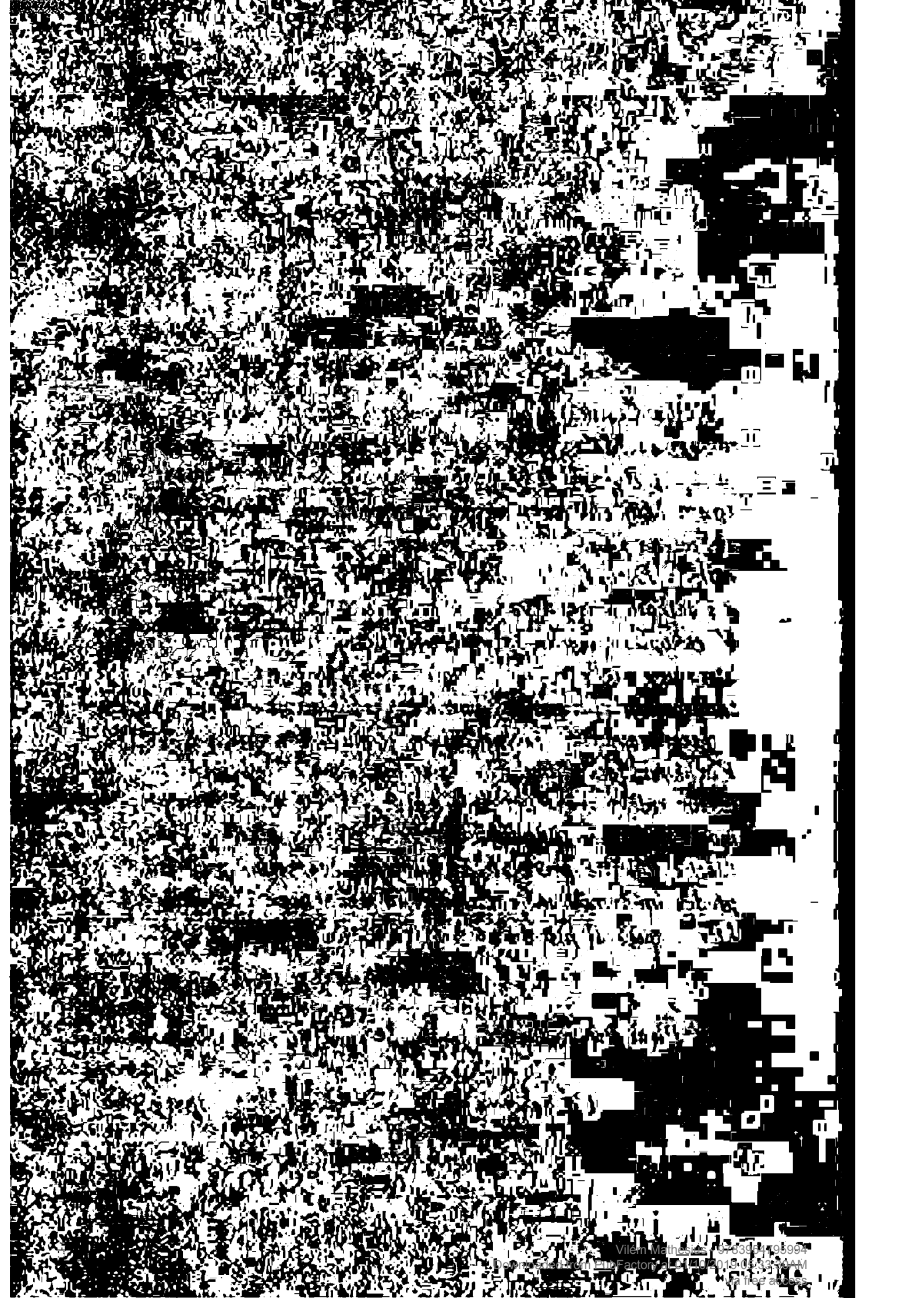
DOSLOV

Knihu Čeština a obecný jazykozpyt dopsal můj otec již roku 1942. Měla vyjít v krátké době, ale vydání pak censura zakázala. Rukopis tedy musil čekat na tiskařův lis až do roku 1947. Můj otec se však už toho nedočkal. Usnul navždy 12. dubna 1945, tři neděle před pražskou revolucí a koncem války v Evropě. Měl tolik plánů se svou milovanou fakultou a s československou vědou vůbec, tolik článků chtěl napsat. V rukopise zanechal první kapitulu široce pojatých Dějin literatury anglické, podrobnou redakci sborníku o Karlu IV., řadu pojednání a spousty poznámek a materiálů.

Jsem zavázán vřelým díkem panu docentu dr. Josefu Vachkovi, že s milou ochotou se ujal konečné redakce a korektur knížky svého učitele. Já pak budu hledět, abych s pomocí Pražského lingvistického kroužku připravil a vydal všechny důležité práce, které profesor Mathesius zanechal, především úplnou vědeckou práci Rozbor současné angličtiny, kterou spisoval pro naše studenty a mladé linguisty vůbec.

MUDr Vilém Jiří Mathesius, syn

V Plzni dne 20. února 1947

VILÉM MATHESIUS STÁLE ŽIVÝ

Josef Vachek

Od skonu Viléma Mathesia, řádného profesora anglické řeči a literatury na Karlově univerzitě v Praze a zároveň velkého bohemisty s hlubokým zájmem obecně jazykovědným, uplynule už bezmála půl čtvrtého desetiletí. Je to období dosti dlouhé, aby prověřilo, co z učencova díla přetrvává přes všechn prudký vývoj, kterým světová jazykověda prošla od konce druhé světové války do našich dnů. A lze bez nadsázky říci, že v této prověrce zůstávají Mathesiovy zásadní teze a pracovní postupy stále stejně aktuální, jako byly v době, kdy je jejich autor poprvé formuloval, tj. na sklonku dvacátých let. Tehdy se jejich autor vydatně podílel na formulaci známých tezí Pražského lingvistického kroužku¹; některé z Mathesiových tezí se dokonce datují už z počátku let desátých, kdy přednesl svou dnes už legendární stat' o potenciálnosti jevů jazykových². Je dobře známo, že vídeňská univerzita uctívá své bývalé slavné profesory umístěním čestné plakety s jejich jménem v univerzitních ambitech, ale že tak činí teprve čtvrtstoletí po jejich smrti, kdy už je možno bezpečně prohlásit, že čas neubral nic z jejich velikosti. Kdyby podobný úzus existoval i na univerzitě pražské, jejímž mimořádným profesorem byl Mathesius jmenován r. 1912 a řádným r. 1919, patřilo by mu i tu bez nejmenší pochyby místo neméně čestné. Čím se o ně zasloužil?

Žádal-li Mathesius už v roce 1911 - pět let před vyjitím Saussurova Cours de linguistique générale - synchronický, nehistorický přístup k jazykovým faktům, bylo to tehdy novum velmi odvážné. Mathesius tu hovoří o přístupu statickém, proti němuž staví přístup dynamický (tj. diachronický). - Druhé, ještě významnější novum představoval právě Mathesiův pojem potenciálnosti, jímž jeho autor rozuměl synchronní kolísání řeči v daném jazykovém společenství. Mathesiův důraz na tento pojem ukazuje, že termín statika u něho naprosto neznamená strnulou neměnnost, ale prostě synchronii, v jejíchž mezích řeč stále osciluje. Právě tato oscilace, měnlivost, vůbec umožňuje jazykový vývoj. Na závažnost této Mathesiovy koncepce v poslední době právem poukázali přední američtí jazykovědci Uriel Weinreich, William Labov

a Marvin Herzog³. Vyzdvihují to, co označují jako Mathesiovo heterogenní pojetí jazyka proti Chomského postulátu pojetí jazyka homogenního, abstrahujícího od odchylek v jazykovém úzu individuálních mluvčích, chyb vyplývajících z odchylek od normy,, ať už jsou tyto odchylky motivovány únavou nebo funkčním přizpůsobováním promluvy jejímu účelu. Jak patrně, už zde Mathesius velmi citlivě počítá s funkčně stylistickým rozrůzněním promluv, rozrůzněním, jehož signály jsou nejen lexikální, ale i gramatické, ba dokonce i zvukové. I tu dal vývoj jazykovědy Mathesiově koncepci plně za pravdu - moderní stylistika, představovaná např. britskou koncepcí Davida Crystala a Dereka Davyho⁴ nebo sovětskou koncepcí N.I. Gal'perina⁵, vychází při své analýze z předpokladů velmi podobných.

Pozoruhodné je i to, že již v tomto prvním svém významném pojednání Mathesius vydatně používá statistického průzkumu promluv, aby pomocí jeho výsledků mohl odpovědět na některé závažné: obecně lingvistické problémy (jako např. na problém samostatnosti slova, na otázku, mají-li jednotlivé druhy slov vlastní stupeň důrazu, atp.). V této souvislosti Mathesius formuluje svůj důležitý princip jazykových tendencí - ty sice nepůsobí konstantně jako fyzikální zákony, ale přece jen se zřetelně projevují a jsou postižitelné statisticky. I tomuto principu jazykových tendencí připisuje právě moderní jazykověda - na rozdíl od starší - zásadní význam (srovn. např. poznámky finského badatele Raimo Anttily⁶). - Je dobře známo, že statistických metod Mathesius vydatně používal i později, na přelomu let dvacátých a třicátých, kdy stanovoval významné základy k bádání na úseku kvantitativní fonologie⁷, úseku, ve kterém jeho průkopnické pokusy ukázaly cestu řadě badatelů dalších (důležité místo tu mezi Mathesiovými pokračovateli v tomto směru náleží zejména Bohumilu Trnkovi, jeho pozdějšímu nástupci, dále Jiřímu Krámskému a nověji Marii Těšitelové). V přítomné době se kvantitativní lingvistická práce soustředí hlavně v řadě Prague Studies in Mathematical Linguistics (od r. 1965, dosud 6 svazků).

Neméně významně se Mathesius zapsal do dějin světové jazykovědy svým požadavkem, aby jednostrannost metody historickosrovnávací (kterou nazýval genetickosrovnávací) byla vyvážena srovnáváním synchronního stavu jazyků, a to i jen vzdáleně geneticky příbuzných nebo i vůbec vzájemně nepříbuzných (v Mathesiově

terminologii byla tato srovnávací metoda označována jako analytickokomparační). Mathesius tu vycházel ze své funkční koncepce jazyka jako nástroje vzájemného dorozumění (v nejširším smyslu toho slova). Poněvadž vyjadřovací potřeby jsou ve všech jazykových společenstvích v podstatě stejné, je třeba srovnávat prostředky, jimiž se tyto potřeby v jednotlivých jazycích vyjadřují. Jak patrně, šlo tu o závažný, takřka přímo koperníkovský obrat v jazykovědném bádání; zatímco tradiční jazykověda vycházela od jazykové formy a snažila se dobrat její funkce, žádá Mathesius, aby nebyl zanedbáván ani postup opačný, vedoucí od jazykové funkce k jazykové formě. Mathesiův průzkum se přitom soustředí hlavně na dvě dílčí oblasti tohoto průzkumu: na funkční onomatologii, nauku o jazykovém pojmenování, zjišťující, které složky mimojazykové skutečnosti si ten který jazyk vybírá a jak je pojmenovává, a na funkční syntax, nauku o jazykovém usouvztažnění, zjišťující, jak jsou jazyková pojmenování v tom kterém jazykovém společenství uváděna ve vzájemné vztahy. Výsledkem tohoto zkoumání dospívá Mathesius k tomu, co označuje jako lingvistickou charakteristiku daného jazyka (linguistic characterology): dospívá se jí ke zjištění, které prostředky vyjadřovací jsou pro daný jazyk charakteristické, a proto závažné jak pro jeho teoretické zkoumání, tak pro praktickou aplikaci (např. v jazykové výuce nebo v jazykovém překládání). Svě teoretické výklady, které Mathesius už koncem dvacátých let přednesl i na mezinárodním fóru⁸, konkretizoval v podrobnostech ve svých univerzitních přednáškách, jejichž knižní verze pro potíže technického rázu mohla vyjít až posmrtně - poprvé po česku počátkem let šedesátých, později pak i po anglicku v polovině let sedmdesátých.⁹

Význam těchto Mathesiových teoretických výkladů je jednak obecný, jednak speciální. Obecný význam je dán především tím, že tu byla se značným časovým předstihem předznamenána činnost na úseku, který dnes bývá označován termínem kontrastivní lingvistika a který zaujímá velmi významné postavení v lingvistickém úsilí zvláště ve Spojených státech a v řadě evropských zemí.¹⁰ Je dobře si připomenout že Mathesius pamatoval i na praktickou aplikaci výsledků, ke kterým dospěl svou srovnávací analýzou - v polovině třicátých let vyšla z jeho pera popularizující charakteristika angličtiny ve formě dvanácti přednášek, kterými doprová-

zel praktický kurs angličtiny, vysílaný pražským rozhlasem.¹¹
 - Speciální význam Mathesiových teoretických výkladů záleží zvláště v tom, že daly podnět k novému pojetí rozdílu, dříve formulovaného psychologizující terminologií jako členění věty na psychologický podmět a psychologický predikát. Mathesius ve své funkční syntaxi zbavil tuto dvojici pojmů psychologizujícího, a proto neplodného nánosů a formuloval daný rozdíl v termínech ryze lingvistických jako téma neboli základ výpovědi, proti němuž stojí jádro výpovědi (v pracích Mathesiových pokračovatelů se tu často setkáváme s termínem réma). Mathesius tak proti formálnímu členění věty na podmět, přísudek, předmět atd. staví její tzv. aktuální členění na základ a jádro výpovědi (nověji se pro toto druhé členění ujímá termín "funkční perspektiva větná", functional sentence perspective).

Mathesius ukázal podrobným srovnáním situace v angličtině a v češtině, jak tyto dva jazyky potřebu danou funkčním rozdílem mezi tématem a jádrem konkrétně uspokojují velmi odlišnými vyjadřovacími prostředky. Je obecně známo, že na Mathesiovy výklady navázala práce dnes už dvou lingvistických generací jak československých, tak zahraničních, které Mathesiovy podněty velmi plodně rozvíjejí a doplňují - velmi konkrétně se zájem o tuto problematiku projevil ve sborníku, který zaznamenává znění přednášek pronesených před devíti lety na sympoziu v Mariánských Lázních.¹²

Dodejme ještě, že v jedné ze svých rozsáhlejších prací se Mathesius zabýval českou problematikou stylistickou¹³ a že v této jeho práci najdeme i některé důležité postřehy týkající se struktury odstavce jako stylistické kategorie. Je dobře si povšimnout, že tím byla zase předznamenána práce na úseku označovaném dnes jako textová lingvistika - je dobře známo, že se tato lingvistická disciplína v posledním jednom nebo dvou desetiletích ve světovém kontextu slibně rozvíjí a přinesla již některé cenné výsledky (z jejích pěstitelů tu uvedme např. alespoň Rakušana W. Dresslera, Fina N.E. Enkvista, českého badatele F. Daneše aj.).

Vypočetli jsme tu alespoň letmo několik nejpodstatnějších jazykovědných úseků, které dodnes vděčí Mathesiovi za cenné podněty, ba někdy i za přímo průkopnické probouzení své problematiky. Za tuto svou průkopnickou činnost musil však Mathesius zaplatit vysokou daň - jeho novým myšlenkám a podnětům se zprvu vůbec neroz-

umělo a on tak zůstával osamoceným bojovníkem za svou koncepci. Často vzpomínával na to, že po jeho přednášce o potenciálnosti v jazyce, konané na tehdy velmi významném lingvistickém fóru, nedošlo vůbec k diskusi, protože se k ní nikdo nepřihlásil. Sám předsedající této schůze, profesor Josef Zubatý, učenec světového jména, Mathesiovy vývody sice pochválil, ale označil je jako "příliš jemné" pro dané shromáždění. Když pak po první světové válce do Prahy zavítal tehdy mladý ruský učenec Roman Jakobson a seznámil se s Mathesiovým pojednáním, s údivem prohlásil, že by těmito vývody, kdyby byly bývaly v té době proneseny v Moskvě, byl Mathesius rozpoutal pravou lingvistickou revoluci. Dodejme k tomu ještě, že i americký badatel C.F. Hockett, když si v polovině šedesátých let přečetl anglický překlad Mathesiovy stati, označil ji za "prostě na tu dobu fantastickou". V Praze však, která v počátcích století byla stále ještě pevně v zajetí mladogramatických tradic, musily Mathesiovy vývody zůstat prakticky bez ohlasu (i když např. právě Josef Zubatý v svých přednáškách a cvičeních vládnoucí lingvistický směr často ironizoval).

Tak nebylo po delší dobu ani pomyšlení, že by se byl v Praze mohl uskutečnit Mathesiův dávný sen, aby se totiž ustavil sebe-menší zájmový kroužek mladých lingvistů, kteří by se navzájem informovali o své práci a jejích problémech a přátelskou diskusí a kritikou si navzájem pomáhali. Situace se počala vyvíjet příznivěji teprve po uplynutí téměř celého decenia po první světové válce, kdy si Mathesius vychoval jako svého žáka a pozdějšího nástupce Bohumila Trnku a kdy v Praze již působil Zubatého nadaný žák Bohuslav Havránek. S těmito dvěma mladými lidmi, dále s Romanem Jakobsonem, který byl tehdy služebně na delší dobu v Praze, s mladým iranistou Janem Rypkou a estetikem Janem Mu-kařovským, vytvořil pak Mathesius jádro svého dnes už legendárního Pražského lingvistického kroužku. Založil jej na podzim roku 1926 a jeho předsedou byl pak až do své smrti, tedy téměř celá dvě desetiletí.

Pražský Kroužek je dnes v celém jazykovědném světě příliš dobře známým pojmem, aby tu bylo třeba se tu podrobněji šířit o jeho činnosti a o úloze, kterou sehrál ve vývoji světové moderní jazykovědy.¹⁴ Méně známá je však mimo Československo významná účast Mathesiova na jeho vzniku a Mathesiův osobitý podíl na

vytváření funkčně strukturní koncepce jazyka, kterou se Kroužek stal světově známým. Až příliš často se setkáváme v zahraniční lingvistické literatuře s velmi zjednodušující formulací, označující za hlavní činitele Kroužku oba významné ruské učence, N.S. Trubeckého a R. Jakobsona. Jistě těmto dvěma velikánům světové lingvistiky přísluší v dějinách Kroužku velmi vynikající úloha, ale nelze přehlížet ani význam a závažný podíl českého živlu a českého prostředí, jež se v pozdních dvacátých letech už hodně lišilo od prostředí z počátku let desátých - především právě díky významným osobnostem Viléma Mathesia a Bohuslava Havránka. Lze snad se odvážit i toho tvrzení, že bez Mathesiovvy iniciativy a bez jeho jedinečného organizačního talentu by byl Kroužek možná ani nevznikl, nebo aspoň ne tak brzy. Na každý způsob by se bylo bez Mathesiových osobních vlastností stěžší bylo podařilo vytvořit z Pražského Kroužku tak harmonický kolektiv, který dovedl dojmem až okouzlejícím působit nejen na domácí návštěvníky jeho přednáškových schůzí, ale i na zahraniční hosty, kteří na jeho zasedáních velmi často a rádi přednášeli a diskutovali.

Všechny mimořádné vědecké i lidské kvality Viléma Mathesia vystoupí do popředí tím výrazněji, uvědomíme-li si, za jak těžké lidské situace se projevovaly. Tento vynikající učenec byl od dvaadvacátého roku svého života velmi těžce postižen zrakovým neduhem, který mu zcela znemožňoval vlastní četbu i psaní, takže mohl svou práci konat jen s pomocí předčítatelů a zapisovatelů jeho formulací. Ale ani na tom nebylo dosti. K očnímu neduhu se v padesátém roce jeho života přidružila ještě bolestivá choroba páteře, která Mathesia po dlouhé měsíce dvakrát upoutala na nemocniční lůžko a provázela ho pak - v slabší nebo silnější formě - až do konce života. Při všech těchto bolestivých překážkách Mathesius nepřetržitě konal svou práci badatelskou a v mezích technických možností i učitelskou. Přidejme k tomu i zmínku o velkých svízelných, které Mathesiovi přinesla druhá světová válka, v jejímž průběhu jeho mimopražské obydlí bylo postiženo leteckým náletem, z něhož on sám jen jakoby zázrakem vyvázl, a máme alespoň přibližnou představu o charakteru vpravdě hrdinském, zasvěceném jen a jen obětavé práci, konané za nejtěžších podmínek. Postupující choroba pak sklála oslabený organismus, do samého konce se jí úporně bránil, v samý před-

večer konce války, dne 12. dubna 1945 (tedy v týž den, který byl poznamenán i smrtí Franklina D. Roosevelta). Zemřela však jen tělesná schránka velkého člověka - jeho vědecký odkaz nepřestal žít dodnes a zůstává velkou inspirací již několikáté další lingvistické generaci.

Poznámky

- 1 Teze Pražského lingvistického kroužku, předložené Prvému mezinárodnímu sjezdu slavistů v Praze, vyšly knižně poprvé v 1. svazku *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, Praha 1929, str. 5-29; přetištěny byly v antologii J. Vachka: *A Prague School Reader in Linguistics*, Bloomington 1964, str. 33-58. Ruský překlad tezí je v sborníku: *Pražskij lingvističeskij kružok* (red. N.A. Kondrašov), Moskva 1967, str. 17-41.
- 2 Mathesiova přednáška "O potenciálnosti jevů jazykových" byla proslovena r. 1911 na zasedání historicko-filologické třídy Královské české Společnosti nauk a publikována o rok později ve *Věstníku* téže Společnosti. Anglický překlad jejího textu vyšel ve Vachkově antologii (viz pozn. 1), str. 1-32, ruský překlad v Kondrašovově sborníku (viz pozn. 1), na str. 42-69.
- 3 Uriel Weinreich - William Labov - Marvin I. Herzog: *Empirical Foundations for a Theory of Language Change*. V sborníku: *Directions for Historical Linguistics* (red. W.P. Lehmann a Y. Malkiel), Austin and London 1968, str. 95-195.
- 4 David Crystal - Derek Davy: *Investigating English Style*, London 1969.
- 5 I.R. Gal'perin: *Stylistics*, Moscow 1971.
- 6 Raimo Anttila: *An Introduction to Historical and Comparative Linguistics*, New York and London 1972 - viz zvl. str. 107.
- 7 V. Mathesius: *La structure phonologique du lexique du tchèque moderne*. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 1, 1929, str. 67-84; přetištěno ve Vachkově antologii (viz pozn. 1), na str. 156-176.
- 8 Srov. V. Mathesius: *On Linguistic Characterology with Illustrations from Modern English*. *Actes du Premier Congrès International de Linguistes à La Haye*, 1928, str. 56-63; přetištěno ve Vachkově antologii (viz pozn. 1), na str. 59-67.
- 9 V. Mathesius: *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistickém*, Praha 1961. Anglický překlad vyšel r. 1975 v Praze a Haagu pod názvem: *A Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis*.

- 10 Viz např. antologii, kterou uspořádal Gerhard Nickel pod názvem: Reader zur kontrastiven Linguistik, Frankfurt am Main, 1972.
- 11 V. Mathesius: Nebojte se angličtiny, Praha 1936.
- 12 František Daneš (red.): Papers on Functional Sentence Perspective, Praha 1974.
- 13 V. Mathesius: Řeč a sloh. V sborníku: Čtení o jazyce a poezii 1, Praha 1942, str. 10-100. Ruský překlad v Kondrašově sborníku (viz pozn. 1), str. 444-523.
- 14 O učení Pražské lingvistické školy podrobně informuje kniha J. Vachka: The Linguistic School of Prague, An Introduction to its Theory and Practice, Bloomington and London 1966. Tam je i anglický překlad Mathesiovy přednášky pronesené k desítiletí Pražského lingvistického kroužku, str. 137-151.

AUSWAHLBIBLIOGRAPHIE ZU V. MATHESIUS' VERÖFFENTLICHUNGEN

Gerd Freidhof und Bernd Scholz

Vorbemerkung:

Grundlage für die Aufnahme in die Bibliographie ist sowohl der Umfang als auch die Relevanz für die Linguistik resp. Slavistik (Bohemistik) der Publikationen.

Es wird ferner verwiesen auf die Gesamtbibliographie, die die Publikationen bis zum Jahre 1947 erfaßt: Soudpis prací Viléma Mathesiusa. K druhému výročí úmrtí svého zakladatele vydal Anglický Seminář Karlovy University a Pražský Linguistický Kroužek, Praha 1947.

- 1906 Otto Jespersen, Growth and Structure of the English Language. Věstník České Akademie XV, 313-320.
- 1907 Studie k dějinám anglického slovosledu. 1. Kapitoly úvodní. I. Věstník České Akademie XVI, 261-275.
- 1908 Studie k dějinám anglického slovosledu. 1. Kapitoly úvodní. II. Věstník České Akademie XVII, 195-214.
III. Ibid., 299-311.
- 1909 Studie k dějinám anglického slovosledu. 2. Slovosled a rytmus v současné angličtině vzdělaných vrstev londýnských. Věstník České Akademie XVIII, 1-12.
- 1910 Poznámky o substantivních složeninách a sdruženinách v současné angličtině. Sborník filologický I, 247-257.
- Studie k dějinám anglického slovosledu. 2. Slovosled a rytmus ... Věstník České Akademie XIX, 125-130.
- 1911 Poznámky o tak zvané ellipse a o anglických větách neslovesných. Sborník filologický II, 215-234.
- O potenciálnosti jevů jazykových. Věstník Král. české společnosti nauk II, 1-24.
- 1912 O apposici v moderní angličtině. Sborník filologický III, 240-251.
- 1913 O nominálních tendencích v slovesné predikaci novoanglické. Sborník filologický IV, 325-339.
- O vědeckém studiu anglických jmen místních. Časopis pro moderní filologii III, 371-396.
- 1915 O passivu v moderní angličtině. Sborník filologický V, 198-220.
- 1923 Nominativ místo vokativu v hovorové češtině. Naše řeč VII, 138.
- Pronominální podmět v hovorové češtině. Slovanský sborník, věnovaný Frant. Pastrnkovi, Praha, 118-121.

- 1924 Několik slov o podstatě věty. Časopis pro moderní filologii X, 1-6.
- Několik poznámek o funkci podmětu v moderní angličtině. Časopis pro moderní filologii X, 244-248.
- 1925 Slovesné časy typu perfektního v hovorové češtině. Naše řeč IX, 200-202.
- 1926 Přívlastkové *ten, ta, to* v hovorové češtině. Naše řeč X, 39-41.
- 1927 New Currents and Tendencies in Linguistic Research. Mnema,, sborník na počest Josefa Zubatého, Praha, 188-203.
- Linguistická charakteristika a její místo v moderním jazykozpytu. Časopis pro moderní filologii XIII, 35-40.
- 1928 On Linguistic Characterology. With Illustrations from Modern English. Premier Congrès International de linguistes à la Haye. I. Propositions, Nimègue, 28-34.
- 1929 K fonologickému systému moderní angličtiny. Časopis pro moderní filologii XV, 129-139.
- Zur Satzperspektive im modernen Englisch. Archiv f.d. Studium d. neueren Sprachen und Literaturen, Nr. 155, 202-210.
- La structure phonologique du lexique du tchèque moderne. Travaux du Cercle linguistique de Prague I, 67-84.
- Ziele und Aufgaben der vergleichenden Phonologie. Xenia Pragensia Ernesto Kraus et Josepho Janko oblata, Pragae, 432-445.
- Funkční linguistika. Sborník přednášek pronesených na Prvním sjezdu čs. profesorů filosofie, filologie a historie v Praze 3.-7. dubna 1929, Praha, 118-130.
- On Linguistic Characterology with Illustrations from Modern English. Actes du Premier Congrès International de linguistes à la Haye du 10-15 avril 1928, 56-63.
- 1930 K pořádku slov v hovorové češtině. Naše řeč XIV, 117-121.
- 1931 K dynamické linii české věty. Časopis pro moderní filologii XVIII, Nr. 1-2 (Sborník Chlumského), 71-81.
- O výrazové platnosti některých českých skupin hláskových. Naše řeč XV, 38-40.
- Zum Problem der Belastungs- und Kombinationsfähigkeit der Phoneme. Travaux du Cercle linguistique de Prague IV, 148-152.
- Die Persönlichkeit Josef Zubatýs. Prager Rundschau I, 239-247.

- 1932 La place de la linguistique fonctionnelle et structurale dans le développement général des études linguistiques. Časopis pro moderní filologii XVIII, 1-7.
- Cizí slova se stanoviska synchronického. Časopis pro moderní filologii XVIII, 231-239.
- O požadavku stability ve spisovném jazyce. Im Buch: Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha, 14-31.
- 1933 Probleme der čechischen Sprachkultur. Slav. Rundschau V, 70-85.
- 1935 Zur synchronischen Analyse fremden Sprachguts. Englische Studien LXX, 21-35.
- K výslovnosti cizích slov v češtině. Slovo a slovesnost I, 96-105.
- 1936 Pokus o teorii strukturální mluvnice. Slovo a slovesnost II, 47-54.
- On Some Problems of the Systematic Analysis of Grammar. Travaux du Cercle Linguistique de Prague VI, 95-107.
- Deset let Pražského linguistického kroužku. Slovo a slovesnost II, 137-145.
- Nebojte se angličtiny, Praha.
- 1937 Double Negation and Grammatical Concord. Mélanges de linguistique et de philologie offerts à Jacques van Ginneken, 79-83.
- Mluvní takt a některé problémy příbuzné. Slovo a slovesnost III, 193-199.
- 1938 O konkurenci vidů v českém vyjadřování slovesném. Slovo a slovesnost IV, 15-19.
- Zesílení a zdůraznění jako jevy jazykové. Slovo a slovesnost IV, 193-202.
- 1939 Verstärkung und Emphase. Mélanges Bally, Genève, 107-113.
- O tak zvaném aktuálním členění věty. Slovo a slovesnost V, 171-174.
- 1940 Příspěvek k strukturálnímu rozboru anglické zásoby slovní. Ve sborníku věnovaném Josefu Jankovi. Časopis pro moderní filologii XXVI, 79-84.
- Vyjadřování pasivní perspektivy v české větě. Listy filologické LXVII, 3-4, 307-311.
- Fonetika, její podstata a vývoj. Věda a život VII, 24-30.

- 1941 Rozpor mezi aktuálním členěním souvětí a jeho organickou stavbou. Slovo a slovesnost VII, 37-40.
- Základní funkce pořádku slov v češtině. Slovo a slovesnost VII, 169-180.
- Cesty k jasnému výkladovému slohu v češtině. Slovo a slovesnost VII, 197-202.
- 1942 Ze srovnávacích studií slovosledných. Časopis pro moderní filologii XXVIII, 181-190, 302-307.
- O soustavném rozboru gramatickém. Slovo a slovesnost VIII, 88-92.
- Řeč a sloh. Im Buch: Čtení o jazyce a poesii, Praha, 10-100.
- 1943 Jazykozpytné poznámky k řečnické výstavbě souvislého výkladu. Slovo a Slovesnost IX, 114-129.
- Srozumitelnost a účinnost mluveného slova v rozhlase. Slovo a slovesnost IX, 138-145.

Der hier teilweise nachgedruckte Titel "Čeština a obecný jazykozpyt" erschien im Druck erst postum 1947 (Prag:Melantrich). Die anderen postum erschienenen Titel sind in der folgenden Bibliographie von J. Vachek angeführt.

BIBLIOGRAPHIE DER ANDEREN POSTUM VERÖFFENTLICHTEN WERKE VON
V. MATHESIUS

Josef Vachek

- 1945 *Rez. von Josef Kubálek (red.): Odborník mluví v rozhlase (Ein Spezialist spricht im Rundfunk), Praha: Orbis 1943. In: Český časopis filologický 3, 158-160.
- 1960 *Sira Thomase Maloryho Kronika o životě a smrti krále Artuše (Sir Thomas Malorys Chronik über König Arthurs Leben und Tod). Vorwort zum Buch: Thomas Malory: Artušova smrt, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1960.
- 1961 *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistickém (Inhaltsbezogene Analyse des gegenwärtigen Englisch auf allgemeinlinguistischer Grundlage). Praha: Academia 1961.
- 1964 On the Potentiality of the Phenomena of Language. In: Josef Vachek, A Prague School Reader in Linguistics, Bloomington: Indiana University Press 1964, 1-32.
- On Linguistic Characterology with Illustrations from Modern English. Ibid., 59-67.
- La structure phonologique du lexique du tchèque moderne. Ibid., 156-176.
- Zum Problem der Belastungs- und Kombinationsfähigkeit der Phoneme. Ibid., 177-182.
- On Some Problems of the Systematic Analysis of Grammar. Ibid., 306-319.
- Zur synchronischen Analyse fremden Sprachguts. Ibid., 398-412.
- Verstärkung und Emphase. Ibid., 426-432.
- 1965 Kuda my prišli v jazykoznanii. In: V.A. Zvegincev, Istoriya jazykoznanija v očerkach i izvlečenijach II, Moskva: Prosveščenie, 141-146.
- 1966 Ten Years of the Prague Linguistic Circle. Appendix II in Josef Vachek, The Linguistic School of Prague. An Introduction to its Theory and Practice, Bloomington: Indiana Univ. Press, 137-151.
- Řeč a sloh (Sprache und Stil). Praha: Čs. spisovatel.
- 1967 O potencial'nosti jazykových javlenij. In: N.A. Kondrašov (red.), Pražskij lingvističeskij kružok, Moskva: Progress, 42-69.
- Zadači sravnitel'noj fonologii. Ibid., 70-83.

Popytka sozdanija teorii strukturnoj grammatiki. Ibid., 196-207.

O sistemnom grammatičeskom analize. Ibid., 226-238.

O tak nazyvaemom aktual'nom členenii predloženiya. Ibid., 239-245.

Osnovnaja funkcija porjadka slov v češskom jazyke. Ibid., 246-265.

O neobchodimosti stabil'nosti literaturnogo jazyka. Ibid., 378-393.

Jazyk i stil'. Ibid., 444-523.

1970 O potenciálnosti jevů jazykových (Über die Potentialität der Sprachphänomene). In: Josef Vachek (red.): U základů pražské jazykovědné školy, Praha: Academia, 5-34.

1971 Die funktionale Linguistik. In: E. Beneš - J. Vachek (red.): Stilistik und Soziolinguistik. Beiträge der Prager Schule zur strukturellen Sprachbetrachtung und Spracherziehung, Berlin: List, 1-18.

1972 Nové proudy a směry v jazykovědném bádání (Neue Strömungen und Richtungen in der linguistischen Forschung). In: Josef Vachek (red.): Z klasického období pražské školy 1925-1945, Praha: Academia, 5- 17.

Funkční lingvistika (Funktionale Linguistik). Ibid., 27-39.

1975 *A Functional Analysis of Present-Day English, Prague: Academia/The Hague: Mouton.

1976 Über die Notwendigkeit der Stabilität in der Literatursprache. In: J. Scharnhorst - E. Ising (red.): Grundlagen der Sprachkultur. Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege. Teil 1, Berlin: Akademie, 86-102.

Bei den Titeln, die nicht mit einem Sternchen (*) versehen sind, handelt es sich um Übersetzungen oder Neuausgaben.

SPECIMINA PHILOLOGIAE SLAVICAE

10. Juraj K r i ž a n i ć: Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku, 1666. Abdruck der Erstausgabe von 1848/59 besorgt von Gerd Freidhof, Frankfurt am Main 1976; III, IV, VI + 256 S., DM 30.-
11. H r a m m a t i k i ili pismennica jazyka sloven'skaho, Kremjaneč 1638. Eine gekürzte Fassung der ksl. Grammatik von Meletij Smotryčkyj. Herausgegeben und eingeleitet von Olexa Horbatsch, Frankfurt am Main 1977; XVI + 120 S., DM 14.-
12. Notizen und Materialien zur russistischen Linguistik. Unterlagen für die Seminararbeit, Nr. 4, Frankfurt am Main 1977; 221 S., DM 22.-
13. A.F. M e r z l j a k o v: Kratkoe načertanie teorii izjaščnoj slovesnosti, Moskva 1822. Neu herausgegeben und eingeleitet von Gerhard Giesemann, Frankfurt am Main 1977; XXVI + 328 S., DM 39.-
14. Beiträge zur Kasusgrammatik der slawischen Sprachen, Nr. 2: David A. K i l b y: Deep and Superficial Cases in Russian, Frankfurt am Main 1977; 186 S., DM 20.-
15. Beiträge zur Kasusgrammatik der slawischen Sprachen, Nr. 1: Gerd F r e i d h o f: Kasusgrammatik und lokaler Ausdruck im Russischen, München 1978; 373 S., DM 50.- (Leinen).
16. Russische Gaunersprache I: Drei Wörterbücher von V. Bec, N.N. Vinogradov und V.M. Popov. Herausgegeben und eingeleitet von Olexa Horbatsch, Frankfurt am Main 1978; 154 S., DM 16.-
17. Michael S c h ü t r u m p f: Das Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku von Juraj Križanić. Aufbau und Vergleich mit Smotryčkyjs ksl. Grammatik. Anhang: J. Križanić: Objasnjenje vivodno o pismě slověnskom, Frankfurt am Main 1978; 128 S., DM 14.-
18. Katerina H o r b a t s c h: Die russischen und ukrainischen Volkserzählungen von Marko Vovčok, Frankfurt am Main 1978; 139 S., DM 14.-
19. Polnische Gaunersprache I. Herausgegeben und eingeleitet von Olexa Horbatsch, Frankfurt am Main 1979; IV+191 S., DM 22.-
20. Polnische Gaunersprache II. Herausgegeben von Olexa Horbatsch, Frankfurt am Main 1979; 48+X+128 S., DM 21.-
21. Auszüge aus der Gennadius-Bibel (1499). Nr.2: Die Briefe an die Römer, Korinther, Galater und Epheser. Kombiniertes Teilnachdruck der Ausgabe: Drevne-Slavjanskij Apostol (ed. G. Voskresenskij), Sergiev Posad 1892, 1906, 1908, Frankfurt am Main 1979; 71 S., DM 12.-
22. Materialien zum Curriculum der west- und südslawischen Linguistik, Nr. 1: V. Mathesius: Čeština a obecný jazykozpyt, Prag 1947. Teilnachdruck mit neuem Anhang, Frankfurt am Main 1979; 200 S., DM 16.-